

Katholieke Universiteit Leuven
Faculteit Letteren
Departement Geschiedenis

‘Wer die Macht hat, hat Recht.’

**De Belgische krijgsgevangenen in Duitsland en
de Conventie van Genève, 1940-1945.**

Promotor: Prof. Dr. L. De Vos

Verhandeling
aangeboden
door Michael WIESNER
tot het behalen van de graad
van licentiaat in de
Geschiedenis

Leuven 2005

Dankwoord

Bij het voltooien van een werk zoals het deze, hoort het om enkele gedachten te schenken aan de vele mensen die de verwezenlijking mogelijk hebben gemaakt. In de eerste plaats moet er dank uitgaan naar mijn ouders en de Belgische democratie, omdat zonder hen van een aanvang met studies geen sprake kon zijn. Voorts dient het professorenkorps te worden vermeld, omdat ze hun kennis, hun kritische geest en vaak ook hun enthousiasme wisten over te dragen. Wij danken ook de medewerkers van de bibliotheken en archieven die zijn opgenomen in de bibliografie, voor hun parate hulp en bereidwillige adviezen. Tenslotte zijn er nog de vele medestudenten en vrienden die door steun en aanwezigheid hebben bijgedragen tot de afwerking van deze verhandeling.

Lijst van de gebruikte afkortingen.

AWA: Allgemeines Wehrmachtamt

BZ/DA: Ministerie van Buitenlandse Zaken- Diplomatiek Archief

DSLP: Delegation du Service de Liaison avec les Prisonniers de guerre

DWGL: Dienst Werkzaamheden van Gedomobiliseerd Leger (OTAD)

HSSPF: Höhere SS- und Polizeiführer

ICRK: Internationaal Comité van het Rode Kruis

IRK: Internationale Rode Kruis

KGW: Krijgsgevangenenwezen; Kriegsgefangenenwesen.

KLMA: Koninklijk Legermuseum Archief

Oflag: Offizierslager (officierenkamp)

OKH: Oberkommando des Heeres

OKW: Oberkommando der Wehrmacht

OTAD: Office de Travaux de l'Armée Demobilisé (DWGL)

PGB: Prisonnier de guerre belge

RICR: Revue Internationale de la Croix-Rouge

RKA : Rode Kruisarchief

RM : Reichsmark

SA : Sturmabteilung

SOMA : Studie- en Documentatiecentrum Oorlog en Hedendaagse Maatschappij

SS : Schutzstaffel

Stalag: Mannschaftsstellager (manschappenkamp)

VG/DOS: Ministerie van Volksgezondheid – Dienst voor Oorlogsslachtoffers

YMCA: Young Men's Christian Association

Inhoud

Lijst van de gebruikte afkortingen.....	1
Inhoud.....	2
Inleiding.....	4
Hoofdstuk 1: een analytisch kader.....	10
1. De rechtspositie van de krijgsgevangene.....	10
De ontwikkeling van de krijgsgevangene als rechtspersoon.	10
De Conventie van Genève van 1929	13
Toepassing van de Conventie tijdens de Tweede Wereldoorlog.....	16
De kampbezoeken als controle van de Conventie	17
2. De Duitse organisatie van het kampensysteem	22
De organisatie van het krijgsgevangenenwezen.	24
3. Periodisering	28
Hoofdstuk 2: Het begin van de oorlog tot 1942.	31
1. De achttiendaagse veldtocht en de overgave van het leger.	31
Blitzkrieg	31
Op weg naar de Duitse kampen	32
Onwil of onmacht?	35
2. De opname in het kampensysteem	36
De staat van de kampen en de gevangenen	38
3. De materiële omstandigheden van krijgsgevangenschap	41
Huisvesting en kampleven.....	41
Voedsel	44
Gezondheid	46
Kledij	48
Het leven van de krijgsgevangenen: een waardering	50
4. Tewerkstelling	52
Wapenindustrie	54
Dwangarbeid voor onderofficieren.....	55
5. Rechtszekerheid.....	57
Vervolg van krijgsgevangenen	57
Verdediging van krijgsgevangenen	60
Kugelaktion.	63
6. Repatriëringen	64
Medisch personeel en aalmoezeniers	64
Ziekenrepatriëring	65
De vrijlating van de Vlamingen.....	66
Politieke vrijlatingen.....	67
Overige repatriëringen	68
Hoofdstuk 3: De jodenvraag.....	70
1. Joodse krijgsgevangenen in Nazi-Duitsland.....	70
2. De onzichtbaarheid van Belgische joden in de bronnen.....	73
3. De positie van de Belgische joden.....	78

Hoofdstuk 4: De stabiele oorlogsjaren: 1942 tot 1944	80
1. De kwestie van de Puissance Protectrice.....	80
Het ontstaan van de Delegatie	82
Werkzaamheden en statuut van de Commissie T'Serclaes	86
Besluit: het Duitse antwoord op het probleem van de <i>Puissance Protectrice</i>	91
2. De luchtoorlog	92
Passieve bescherming van krijgsgevangenkampen	93
Brandweerwacht	95
3. De strafkampen	96
Strafkampen voor officieren	96
Strafstalags.....	97
Hoofdstuk 5: Het oorlogseinde (1944-1945).....	102
De nazi's tegenover de krijgsgevangenen in Oost-Pruisen	103
De evacuaties en oorlogsoperaties.....	105
Conclusie	111
Bibliografie	116
1. Onuitgegeven bronnen.....	116
2. Uitgegeven bronnen.....	117
3. Literatuur	118
Samenvatting	123
Résumé en français	126
Bijlagen.....	129
De Wehrkreise	130
De ligging van de belangrijkste kampen	131
Convention relative au traitement des prisonniers de guerre Genève, 27 juillet 1929	132

Inleiding

Opmerkelijk is het, dat de geschiedschrijving van de krijgsgevangenschap tijdens Tweede Wereldoorlog totnogtoe vrij weinig aandacht heeft gekregen. Over het algemeen kunnen we stellen dat de beeldvorming door de Holocaust is vormgegeven. De diverse aspecten van de genocide en de vernietigingskampen werden de voorbije jaren uitvoerig belicht en vanwege de publieke nieuwsgierigheid kent dergelijk werk groot succes en verspreiding. Als de krijgsgevangenkampen toch eens voor het voetlicht treden, is dat vaak in een geromantiseerde voorstelling. De helden zijn er de kwaadaardige maar weinig snuggere bewakers vaak te snel af tijdens hun spectaculaire ontsnappingen. De in vergelijking minder glorieuze en aangename realiteit lijkt minder op attentie te kunnen rekenen.

Hier speelt een bekend probleem in mee. Het recente verleden, vaak nog zeer levendig, wordt opgesloten in archieven, waardoor historici hun meest bekende terrein moeten prijsgeven. Daartegenover zijn er wel veel getuigen die uit eerste hand hun wedervaren verhalen. In de perceptie heeft dat niet zelden meer waarde dan een ‘tweedehands’, maar historisch onderbouwd werk. Vaak hecht men meer belang aan een getuige dan aan een geschiedkundige.

Tijdens de oorlog trof de krijgsgevangenschap vele duizenden en zo raakte zij nog veel meer nabestaanden. Dezelfde bronnen die het publiek toen wilden informeren, laven nu de weetgierigheid van de historicus. De oorlog liep ten einde, in Nürnberg werd onder andere de beschuldiging opgenomen van oorlogsmisdaden, waaronder moord en mishandeling van krijgsgevangenen. In de daarna volgende jaren stelden sommige voormalige krijgsgevangenen hun belevenissen ter schrift. Deze herinneringsliteratuur loopt parallel aan onderzoeken van de overheden, die in België net als in andere landen het recht op vergoeding van hun militairen bestudeerden. Maar in het naoorlogse Europa verzonk krijgsgevangenschap in het niet vergeleken bij meer verbeelding oproepende of tartende feiten, en raakte het niet meer op de politieke agenda. In het Duitse geval werd er zelfs geen ruchtbaarheid aan gegeven. De resultaten werden in alle stilte beschikbaar gemaakt, ‘*nur für Dienststelle*’. Men schroomde zich te zeer om zelf de behandeling van krijgsgevangenen aan te kaarten.

Hier en daar hielden de oud-strijders contact en publiceerden periodieken, waarin artikelen werden opgenomen. Ook krijgshistorici haalden de kwestie af en toe aan. Intussen zijn er al een aantal artikelen en publicaties aan gewijd, maar zij zijn vaak kleinschalig qua onderwerp

of opzet. Daarom blijven er nog veel vragen open. Naarmate de getuigen zeldzamer worden, en de voortschrijdende tijd de archieven opent, kunnen we die vragen op de onderzoekstafel leggen. In overzichtswerken komen de krijgsgevangenen telkens ook kort aan bod, en in de loop der tijden zijn een aantal mooie synthetische werken verschenen. Nu is de achilleshiel van overzichtswerken, ongeacht hun andere kwaliteiten, dat ze weinig specifieke vragen toelaat. Dat is eerder het terrein van studies als deze of artikels in periodieken of bundels. Tevens kan men generaliserend opmerken, dat er veel is geschreven over de gevangenen, maar relatief weinig over beleid bij de gevangenenbewaarders. Zelfs als er summiere of zijdelingse aandacht is voor dit aspect, gaat het besluit al te vaak voorbij aan de mogelijkheden en de wil die tot het resultaat gevoerd hebben.¹

Geschiedenis laat zich zoals andere wetenschappen deels herleiden tot het stellen van de juiste vragen. In het werk dat voor u ligt, wordt een poging ondernomen om de behandeling van de Belgische krijgsgevangenen op zijn waarde te schatten. In het licht van de gruwelen die de Tweede Wereldoorlog in petto had, was de periode in Duitsland geen zware martelgang. De Belgen wisten er hun lijf en leden betrekkelijk veilig. Toch spreken overlevenden en historici vaak over grootschalige schendingen van de rechten. Zeker zij die de volledige duur van het conflict in de kampen doorbrachten, spreken van een beproeving. Maar hoe goed of hoe slecht hadden de Belgische krijgsgevangenen het dan? Zoals uit deze vraagstelling kan worden afgeleid, is het antwoord relatief. Het ijkpunt voor de correcte omgang met de krijgsgevangenen, dat we moeten gebruiken, is de Conventie van Genève van 1929. Daarin waren de rechten en plichten gecodificeerd. Het is dus in de eerste plaats deze tekst die ons duidelijk maakt of de overwinnaar zich aan zijn verplichting hield. De veiligheden die waren ingebouwd, voornamelijk in de vorm van zelforganisatie en externe controles, zijn dus het vertrekpunt van het onderzoek. Deze organismen worden daarom net als de Conventie zelf tegen het licht gehouden, zonder daarom een sociologische studie van de personen die ze bevolkten te zijn.

Op een analoge manier moet de Duitse organisatie van het krijgsgevangenenstelsel en de kampen bekeken worden.

Maar de manier waarop men zich van zijn taken kweet, is ook zichtbaar in de manier men omging met die kwesties waarin de Conventie, na een goede tien jaar al verouderd,

¹ Toch zijn we niet de eersten die zich met deze problematiek bezig houden. De Duitsers stelden zelf ook belangstelling in de behandeling van hun gevangenen. De Belgische officieren die Duitse krijgsgevangenen onder hun hoede hadden tijdens de Achttiendaagse Veldtocht, werden later aan een onderzoek onderworpen om uit te maken of ze zich hadden misdragen.

tekortschoot. In de oorlog die zijn gelijke in de geschiedenis niet kende, kwam men voor situaties te staan die niet voorzien waren. De Belgen, of toch diegenen die verslagen afgevoerd werden naar Duitsland, leefden in normale omstandigheden die te onderzoeken zijn, en in abnormale situaties, waarmee we bedoelen dat er situaties konden ontstaan waar de eerdere ervaring of de Conventie geen pasklaar antwoord hadden. Het is vooral in de manier waarop men daarmee omgaat, dat we een glimp opvatten dat de bereidheid om de geest van de wet te volgen. Voerde men de Conventie uit, of niet? Waar men tekort schoot, was dat door omstandigheden, of opzettelijk? Welke drijfveren had men voor een verschillende behandeling en waren de verschillen essentieel of gradueel? In dit verband moet de ideologische gedrevenheid van het nazisme de vraag oproepen: hoe was de behandeling van de *joodse* Belgische krijgsgevangenen? Golden voor hen dezelfde standaarden? Behoorden zij wel volledig tot de grotere groep? Zelden rept men hierover in de literatuur, wat wijst op een veronderstelling dat dit inderdaad zo was, maar die nooit bewezen is. Ten onrechte gaat men van die premisse uit, want in de literatuur treft men veel aanwijzingen voor het tegengestelde aan.

Het antwoord op de specifieke problemen zal ons stapsgewijs dichterbij een oordeel over hoe de Duitsers hun Belgische krijgsgevangenen bejegend hebben. In voorgaande zin gaat het uiteraard om een *historisch oordeel*. De geschiedkundige onderscheidt zich van de rechter, omdat hij geen strafmaat toe te bedelen heeft. De mate van schuld hoort welbeschouwd wel tot zijn gebied. De gelijkenis met een rechter is namelijk dat de historische vorser zich nooit mag verleiden tot een stellingname als aanklager. Het is zijn taak om onbevooroordeeld en zonder woede te onderzoeken wat gebeurd is. En die feiten leiden hem (of haar) dan tot een conclusie, een antwoord op zijn vragen, maar niet tot een verdict.

Deze vraag naar de rechtszekerheid, de verhouding tegenover de Conventie van 1929, de materiële en morele omstandigheden van de krijgsgevangenschap, het beleid dat tegenover hen gevoerd werd, kortom: de behandeling van de krijgsgevangenen, maken het onderwerp uit.

Het is gemakkelijk om naar een tijdseenheid te verwijzen, wanneer we ons beperken tot de Duitsers als cipiers. Van het begin van de oorlog tegen België, vroeg op die noodlottige 10 mei 1940, tot de capitulatie van het Derde Rijk, op 8 mei 1945. De dagen daarna, en de terugkeer, belangen ons niet aan. In handen van de Geallieerden waren de Belgen bevrijd, en dus niet langer krijgsgevangenen. Opmerkelijk genoeg gold dat mutadis mutandis ook voor de Duitsers, want na 8 mei werden officieel geen krijgsgevangenen meer genomen, maar ging het over SEP (*Surrendered Enemy Personnel*) of DEF (*Disarmed Enemy Forces*).

Op geografisch vlak spreken we van een Stalag-Archipel, naar analogie met Solzjenitsyn. Het kampensysteem lag verstrooid over het oppervlak van Duitsland, met enkele uitlopers in Polen. Dat waren speciale kampen zoals we zullen zien. Het spreekt vanzelf dat er kampen werden opgericht achter de frontlijn, maar deze vooruitgeschoven kampen waren niet de eigenlijke Oflags en Stalags waar men de miljoenen militairen opsloot. Die afzonderlijke vlekjes op de kaart vormden samen de kampwereld.

De vraag stelt zich dan naar de overlevering van de bronnen. Want helaas is de tijd ook niet altijd genadig geweest. Sommige archieven werden bewust verbrand wanneer de Duitsers zich terugtrokken, zoals in Colditz. Andere keren vielen ze ten prooi aan de oorlog.² Ook na de oorlog zijn bronnen niet veilig. De inventaris in het Centrum voor Historische Documentatie van de krijgsmacht getuigt de inventaris nog van diverse belangwekkende stukken die teloor gingen in een brand. In andere gevallen vernietigde men bewust al die verouderde papieren.³

Deze deprimerende opsomming rechtvaardigt natuurlijk niet een algemene somberheid. Het SOMA is een schatkamer van informatie wat betreft de Tweede Wereldoorlog. De *Commission d'Histoire de la Captivité de Guerre 1940-1945* onder leiding van Hautecler heeft er een archieffonds achtergelaten. We kregen ook toegang tot de dossiers van het Ministerie van Buitenlandse Zaken, die betrekking hadden op de Belgische krijgsgevangenen, vanuit het perspectief van de regering. Ten derde verleende ook het Rode Kruis haar medewerking. Men is er volop aan het werk aan de inventarisering van hun archief uit de Tweede Wereldoorlog. De archivaris stond ons terzijde bij onze speurtochten. Ook in het archief van het Legermuseum, bij de dienst Oorlogsslachtoffers van Volksgezondheid en bij de voormalige Historische Dienst van het leger heeft men relevant materiaal opgeslagen. Deze verschillende archieven stelden ons in staat om vrij betrouwbaar de bronnenreeksen betreffende de controle op de Conventie in te kijken, en vanuit de optiek van drie belangrijke spelers naar informatie te zoeken. Het Rode kruis als onafhankelijk orgaan, de regering in ballingschap in Engeland en de overheden in België, om ze met naam te noemen.

Ook uit de herinneringsliteratuur werd geput, om een vollediger en meer geïllustreerd beeld te bekomen. Hoewel het lot van Belgen en Fransen parallel liep, en vaak verstrengeld was,

² KLMA fonds 'Hautecler' 52 doos 36 Brief van Smets aan Paulus van 11.1.76 p.2-3. Smets, de vertrouwensman van Stalag I A, verloor zijn archieven tijdens de evacuatie. Misschien overleefden ze en duiken ze ooit nog op in de recentelijk terugbezorgde archieven uit Moskou?

³ KLMA fonds 'Hautecler' 52 doos 33 Questionnaire p.1: vele van de documenten van de vertrouwensmannen zijn verloren gegaan, en degene die wel in de archieven van Defensie lagen, werden op bevel van Generaal Gerben vernield om plaats te maken, daarom stuurde Hautecler zijn vragenlijst rond.

hebben we ervoor gekozen om ons zoveel mogelijk te beperken tot het relaas van de Belgische krijgsgevangenen. Tenslotte is waar nodig verwezen naar andere belangwekkende studies.

Het gebruik van longitudinale en transversale methodes is vaak een spanningsveld. Het is zo dat de doelgroep in casu niet onveranderlijk was. Door de oorlogsomstandigheden, en voornamelijk door de opmerkelijke verwarring waarmee de capitulatie op 28 mei 1940 gepaard ging, gingen niet alle soldaten van het Belgisch leger meteen in gevangenschap. Een aanzienlijk deel zou zich zelfs helemaal aan dit lot onttrekken. Aan het einde van dat jaar kunnen we stellen dat de groep haar grootste omvang had. Vanaf dat punt richtten de Belgische activiteiten zich op het bekomen van vrijlatingen. Het was dus een beperkt deel van het leger dat de volledige oorlog als krijgsgevangene moest ondergaan. Naast deze numerieke overweging waren de oorlogsjaren bijzonder veelbewogen. Ze schepten steeds opnieuw een kader waarin de Duitse en Belgische overheden zich een weg moesten banen. De krijgsgevangenen konden weinig meer dan passief deze veranderingen ondergaan. De effecten van het oorlogsverloop presenteerden zich onder diverse vormen in hun dagelijkse leven.. Wanneer moet men dan het oog richten op wat gelijktijdig gebeurde, en wanneer te kijken naar de evolutie over een tijdsspanne? We hebben ervoor gekozen om de meest algemene problemen helemaal te behandelen in het begin. De redenering is als volgt: materiële omstandigheden van het kampleven, rechtszekerheid en gezondheidskwesties waren dingen waarmee elke krijgsgevangene in contact kwam, ongeacht de duur van zijn gevangenschap. Een overzicht van dergelijke aandachtspunten plaatsen we dus eerst. Er zijn echter wel voldoende elementen om na dit algemene deel meer specifieke problemen te duiden in chronologische volgorde. Zo wordt het stuk over de joden apart toegevoegd, omdat het de vraag poneert of het voorgaande algemene stuk wel gold voor de joden onder de krijgsgevangenen, met andere woorden: of zij tot de groep behoren over wie de andere hoofdstukken gaan. Het probleem van de *Puissance Protectrice*, de escalerende luchtoorlog, en de strafkampen worden daarna behandeld. Stuk voor stuk doken die kwesties later in de oorlog op. De laatste oorlogsmaanden zijn ook in een afzonderlijk hoofdstuk ondergebracht, omdat de eens te meer veranderde situatie geen rechtstreekse vergelijking toelaat. Er is dus geen duidelijke keuze gemaakt om ofwel telkens een probleem te beschouwen tijdens het verloop van de oorlog, of elk probleem per periode te behandelen. Toch hopen we daarmee de onderscheiden thema's stuk voor stuk recht gedaan te hebben.

Het is natuurlijk geenszins de bedoeling om een afgewerkte inleiding op krijgsgevangenschap te presenteren. Ook dit werk heeft een afgelijnde vraagstelling, en heeft dus vele beperkingen. Het mag slechts hopen in zijn eerder onbezochte studiegebieden bij te dragen aan het geheel van kennis omtrent dit aspect van de geschiedenis. Het zal ons in staat stellen om een globaal en synthetisch oordeel te vellen, en vaak verkeerd begrepen elementen verder te duiden. Zo wordt de Conventie al te vaak foutief aangehaald; is er aan de Commissie T'Serclaes ook altijd maar zijdelings aandacht besteed; hebben de joden in het Belgisch leger ook recht op historisch onderzoek naar hun lot. Als dit werk bruikbaar is om ongefundeerde meningen of stellingen te onderbouwen, aan te passen, of te ontkrachten, heeft het zijn nut gehad.

Hoofdstuk 1: een analytisch kader.

1. De rechtspositie van de krijgsgevangene

In dit inleidend hoofdstuk staat de nodige achtergrond en begrippen centraal, die noodzakelijk zijn om de volgende hoofdstukken inzichtelijk te maken. Eerst nemen we een kijkje naar het ontstaan van de krijgsgevangene als soldaat die op het veld van eer gevangen genomen is. Die hangt vooral samen met de ontwikkeling van internationale akkoorden, waarvan de Conventie van Genève van 1929 de voor het onderwerp belangrijkste is. Daarom wordt die formeel en inhoudelijk nader bekeken. Omdat we in deze geschiedkundige studie niet van evidenties willen uitgaan, vormen geldigheid en toepasbaarheid van deze tekst het onderwerp van een aparte paragraaf alvorens de controle op de uitvoering van de Conventie te behandelen, en dus ook de verschillende instanties die ermee belast waren, en een evaluatie van de bronnenreeksen die ze ons nalieten. Aan de andere kant is het dan noodzakelijk het Duitse organisatie van de krijgsgevangenenwezen toe te lichten. In dit kader kunnen we dan nog een beknopt overzicht geven van de veranderende situatie tijdens de vijf oorlogsjaren, en voor analytisch gemak wordt gewezen op onderscheiden tijdsperiodes.

De ontwikkeling van de krijgsgevangene als rechtspersoon.⁴

Om te spreken over de rechtstoestand van een krijgsgevangene moet een ‘krijgsgevangene’ in de eerste plaats als categorie gedacht kunnen worden: een soldaat die in handen van de vijand is gevallen en als dusdanig gepercipieerd en behandeld wordt (volgens zekere wetten en regels). Het is wel duidelijk dat in de vroege geschiedenis geen zulke bedenkingen werden gemaakt. Zij die overwonnen werden op het slagveld werden beschouwd als verlengstuk van hun samenleving of volk, en hun nederlaag leverde hen heel letterlijk over aan de genade van de overwinnaar. Vooropgesteld dat hen het leven gespaard werd, werd hun leven en lichaam het bezit van de sterkere. Dood of slavernij waren bijgevolg de meest aannemelijke gevolgen van een verloren oorlog.

Naarmate in de Middeleeuwen de slavernij overging naar vormen van lijfeigenschap die een groeiend aantal rechten en vrijheden toestonden, begon men losgelden te eisen voor de

⁴ Voor deze paragraaf zie “Prisoner of War” in: *Encyclopaedia Britannica*, IX (15e uitgave), p.711.

gevangenen. Strijden werd professioneler, wat leidde tot een meer begripvolle en gedisciplineerde houding tegenover de gevangenen.

Toch lezen we in de 17^e eeuw nog bij Grotius dat het doden van verslagen vijanden geen juridische bezwaren kent. Het is echter wel te verkiezen om ze te ruilen of te laten vrijkopen. In diezelfde eeuw wordt in het Verdrag van Westfalen gestipuleerd dat de soldaten zonder afkoopsom zullen worden vrijgelaten.

Deze trend zette door in de 18^e eeuw. Denkers over statenrecht kwamen tot de overtuiging dat het enige recht van de overwinnaar bestond uit het neutraliseren van mogelijk gevaar, bijvoorbeeld door opsluiting. Uiteindelijk woedt oorlog tussen staten en niet tussen individu's. Rousseau bijvoorbeeld, die zich in *Du Contrat Social* vaak tegen Grotius afzet, argumenteert in een hoofdstuk over slavernij dat een staat van oorlog tussen landen geen recht oplevert om slachtingen te begaan. Doden is slechts geoorloofd tijdens gevechten, wanneer de vijand gewapend is. En wanneer dan de onderworpenen volledig in de macht zijn van de sterkste, geeft dat de sterkste nog niet het recht om te doden. Bijgevolg is slavernij, gebaseerd op het feit dat men kon beschikken over leven en dood en het leven schonk als gunst, een absurde redenering – het recht kwam de overwinnaar nooit toe in de eerste plaats.⁵ Montesquieu komt tot een gelijkaardig besluit. De invloed van deze Verlichtingsdenkers werd zichtbaar in de verordening van de 1792, in de Franse Revolutie, dat krijgsgevangenen onder bescherming van de staat en haar wetten stonden. Bijgevolg kon elke misdaad tegen hen voor het gerecht gebracht worden.⁶ Speckner merkt hierbij op, dat er altijd een economische ratio achter de behandeling zat. Slavernij, losgeld, zelfs uitwisseling bij het ontstaan van beroepslegers, want die vormden zelf een economisch 'goed'. Hij situeert het omkeerpunt voornamelijk in het spoor van de Franse Revolutie omdat van dan af hele bevolkingen werden gemobiliseerd. Economisch rendement bleef een motiverende factor, zoals we in volgende hoofdstukken gaan zien, maar de dienstplichtigenlegers maakten het systeem groter en complexer – regelgeving volgde dan als vanzelf.⁷

Deze omslag in moraliteit bleef aanwezig in de volgende eeuw, zelfs als ze niet altijd praktische uitingen vond. De principes waren aanwezig, en zouden langzaam hun vorm manifesteren in wettelijk bindende teksten. Met het ontstaan van het Rode Kruis en de impuls die deze organisatie gaf aan de opeenvolgende Conventies van Genève kwamen de ideeën dichter bij een articulatie. In navolging van de eerste Conventie van die naam in 1864, over

⁵ ROUSSEAU, J.-J., *The social contract*, p.7-14.

⁶ XVIIe Conférence Internationale [...], *Rapport du Comité internationale de la Croix-Rouge...*, I, p.215.

⁷ SPECKNER, H. *Im Gewalt des Feindes*, p.7

het lot van gewonden, probeerde men in Brussel in 1874 een consensus te bereiken over krijgsgevangenen. Die eerste poging liep uiteindelijk op niets uit: ze strandde op de definitie van oorlogvoerende partijen ('belligerenten'). Tot 1899 zou men moeten wachten alvorens een slottekst over het onderwerp werd geratificeerd, na afloop van de Conferentie in Den Haag.

Een tweede en meer uitgebreide Conventie van Genève zag het licht in 1906, en in 1907 hield men de tweede Conferentie van Den Haag. Naast de geleverde definitie van wie als combattant beschouwd werd, nam men ook het besluit dat zelfs personen die niet tot het leger behoren maar wel toestemming hebben om het strijdtoneel te betreden, bij gevangenneming recht hebben op een behandeling als krijgsgevangene. Hier werd bijvoorbeeld gedacht aan reporters. Met deze definities werd een belangrijke stap gezet. Op te merken valt dat het woord 'krijgsgevangene' zelf niet nader omschreven is, en dus wordt opgevat als een combattant die in de macht van de tegenpartij valt. De rechten van de gevangenen werden maar summier behandeld en bezoek en hulp aan de kampen werd voorzien voor 'sociétés de secours'. Een onafhankelijke controle was niet voorzien.⁸

Toch werd dit probleem omzeild toen de Grote Oorlog losbarstte in 1914. Door gebruik te maken van de mogelijkheid om bilaterale akkoorden vast te leggen en de omweg van een neutrale staat, als '*Puissance Protectrice*' ofwel beschermende mogendheid, langs de ene kant. Aan de andere kant nam het Internationale Rode Kruis vanuit Zwitserland een belangrijke rol op zich als hulporganisatie, waarvan de Europese landen graag gebruik maakten.⁹

Desondanks hadden de miljoenen soldaten die in de kampen terecht kwamen, ook de Belgische, af te rekenen met moeilijke omstandigheden, omdat de bepalingen niet nageleefd werden. Dat lag deels aan de vaagheid van omschrijvingen die moesten vastleggen wat precies de rechten waren.¹⁰

De geldende Conventies waren in vreedstijd opgesteld en door de proporties van de oorlog kwamen praktische problemen aan het licht. Kort na de oorlog begon het Rode Kruis aan een project voor een nieuwe conventie. Uiteindelijk organiseerde de regering van Zwitserland in 1929 een diplomatieke bijeenkomst ter bespreking van een project. Uit deze ontmoeting kwam de tekst voort die men de Conventie van Genève van 1929 noemt, voluit de *Convention de Genève pour l'amélioration du sort des prisonniers de guerre, du 27 Juillet 1929*. Nog in

⁸ MATHYER, P., *La visite des camps de prisonniers de guerre...* p.5-8.

⁹ *Id.* p.11.

¹⁰ zie COOL, K. *Het leven van de Vlaamse krijgsgevangenen in Duitsland in de Eerste Wereldoorlog*, Brussel, 2002.

de aanloop naar een nieuw globaal conflict waren er mensen actief om de tekst te moderniseren en bij te stellen. In het jaar 1934 beoogde men de uitbreiding van de bescherming naar burgers, met het Project van Tokio, maar uiteindelijk zou in 1940 toch de Conventie van 1929 vigeren. In dat opzicht zou de Conventie van Genève van 1949 de conventie zijn die te laat kwam. De huidige geldige Conventie (waarvan artikel 134 stelt dat ze de vorige vervangt, en die in 1977 werd uitgebreid met toegevoegde Protocollen) kon wel lering trekken uit de vlakken waarop de eerdere tekst tekort geschoten had.

De Conventie van Genève van 1929

De Convention de Genève pour l'amélioration du sort des prisonniers de guerre, du 27 Juillet 1929 beslaat met zijn drie appendices 19 pagina's en is in het Frans opgesteld en ondertekend. De oorspronkelijk kopij is gedeponeerd in het Nationale Archief in Zwitserland. De tekst is gestructureerd in 8 titels (soms onderverdeeld in secties en hoofdstukken) en 97 artikelen plus annex. Ratificeren van de Conventie gebeurde door schriftelijke toezegging in Bern, en is daarna automatisch bindend na zes maanden, en onmiddellijk voor landen in oorlog. Ze is geldig sinds zes maanden na de tweede ratificatie. Vanwege het belang van deze tekst voor ons onderwerp zullen we een nadere, doch beknopte inhoudelijke analyse betrachten.

In de opening wordt duidelijk gesteld dat voorgaande bepalingen uit 1899 en 1907 aangevuld en niet afgeschaft worden. Tevens herneemt men de definitie die toen vooropgesteld werd om te bepalen wie onder deze wetten, rechten en plichten valt, en op welke niet-combattanten de tekst ook toegepast moet worden. Daarna volgen de algemene bepalingen (art.1-4), die we hier in citaat weergeven vanwege hun belang: ze drukken de principiële gedachte van de Conventie uit.

“*ARTICLE 2.*

Les prisonniers de guerre sont au pouvoir de la Puissance ennemie, mais non des individus ou des corps de troupe qui les ont capturés. Ils doivent être traités, en tout temps, avec humanité et être protégés notamment contre les actes de violence, les insultes et la curiosité publique. Les mesures de représailles à leur égard sont interdites.

ARTICLE 3.

Les prisonniers de guerre ont droit au respect de leur personnalité et de leur honneur. Les femmes seront traitées avec tous les égards dus à leur sexe. Les prisonniers conservent leur

pleine capacité civile.

ARTICLE 4.

La Puissance détentrice des prisonniers de guerre est tenue de pourvoir à leur entretien.

Des différences de traitement entre les prisonniers ne sont licites que si elles se basent sur le grade militaire, l'état de santé physique ou psychique, les aptitudes professionnelles ou le sexe de ceux qui en bénéficient.”¹¹

De tweede titel (art.5-6), die de gevangenneming behandelt, stipuleert dat een gevangene slechts gedwongen kan worden zijn identiteit (naam, rang, nummer) bekend te maken. Ook mag hij persoonlijke voorwerpen andere dan zijn militaire uitrusting behouden.

De omvangrijkste derde titel (art.7-67) heeft als titel voor de hand liggend “*De la captivité*”. Voor het gemak is ze onderverdeeld in thematische secties. De spoedige en veilige evacuatie uit de gevarenzone en uitwisseling van informatie over aantal en identiteit is het begin. Vervolgens bepaalt men van de kampen dat ze hygiënisch en gezond, voldoende verlicht, verlucht en verwarmd moeten zijn. Qua bewegingruimte stelt men de krijgsgevangenen, net zoals met de voeding, gelijk aan de eigen troepen. Naast de verplichting om voor eten te zorgen, valt ook de last om kledij te verzorgen aan de in hechtenis houdende natie. Vanwege het belang van hygiëne en medische zorg worden ook daar minimeisen gesteld. De ingezetenen van de kampen mogen vrij hun godsdienst belijden. Een volgende sectie die het vermelden waard is bakent de grenzen van de tewerkstelling af. Soldaten mogen aan het werk gezet worden, onderofficieren kunnen slechts toegewezen worden om supervisie uit te oefenen. Zowel officieren als onderofficieren mogen zelf wel verzoeken om betaalde arbeid te verrichten. De onderhoudsplicht tegenover werkende militairen blijft echter onverminderd. Bovendien zijn er limieten gesteld aan de werkduur en moet het werk van dien aard zijn dat de persoon in kwestie er geschikt voor is. Werk dat rechtstreeks in verband staat met oorlogsoperaties is in alle geval uit den boze, in het verlengde daarvan wordt alle ongezonde of gevaarlijke arbeid verboden. Met uitzondering van werk uitgevoerd aan het kamp zelf wordt het werk uiteraard ook betaald. Ook het recht op correspondentie via brieven en pakketten wordt omschreven. Over hun gevangenschap mogen de krijgsgevangenen zich ook beklagen, zowel aan de autoriteiten als aan onafhankelijke waarnemers. Onder andere daarvoor mag de groep een vertrouwensman (*homme de confiance*) aanduiden, die voor zijn

¹¹ Convention de Geneve: Pour l'amélioration du sort des blessés et des malades (...) Pour l'amélioration du sort des prisonniers de guerre, du 27 Juillet 1929, p.7 (artikels 2-4).

taak als tussenpersoon de nodige ondersteuning krijgt van de autoriteiten. Omdat voor krijgsgevangenen de wetten gelden die van kracht zijn in het leger dat hen gevangen houdt, kunnen ze via een gerechtelijke procedure gestraft worden, met dien verstande dat wrede straffen en lijfstraffen niet mogen. Zelfs een ontsnappingspoging mag slechts disciplinaire straffen tot gevolg hebben. Deze clausule heeft slechts belang daar men in latere artikelen precies omschrijft wat die disciplinaire straffen mogen inhouden. Dankzij die sectie kunnen we dus stellen dat de Conventie een zekere rechtszekerheid garandeert.

Titel vier (art.68-75) heeft als onderwerp het einde van de gevangenschap. Twee vormen presenteren zich: repatriëring of hospitalisatie vanwege de medische toestand en het einde van de oorlog. Een gemengde medische commissie, bestaande uit een meerderheid van onafhankelijke artsen, bezoekt regelmatig de kampen om te bepalen of de gezondheidstoestand van soldaten voor hen een ontslag uit gevangenschap rechtvaardigt.

Moest het zover komen dat een gevangene overlijdt, voert men het artikel 76, ondergebracht onder een eigen titel vijf, uit.

Onder de zesde titel (art.77-80) zijn de artikelen verzameld die betrekking hebben op de verplichte bureaus voor informatie betreffende de krijgsgevangenen en een onafhankelijk agentschap in een neutraal land. Deze instanties regelen de doorstroming van informatie.

De voorlaatste titel (art.81) bestaat weerom uit een enkel artikel en haalt, zoals reeds vermeld, die gevallen aan waarbij een burger die ook werd gevangen genomen onder de bovenstaande bepalingen valt.

Tenslotte is er de achtste titel (art.82-97) over de uitvoering van de Conventie. De Conventie is bindend bij conflicten tussen deelnemende landen, ook wanneer andere betrokken partijen het verdrag niet hebben geratificeerd.¹² Om die reden moet de tekst bekend gemaakt worden aan soldaten in gevangenschap. Het staat de machten in kwestie wel vrij om aanvullende bepalingen onderling te regelen. Ter controle van de uitvoering worden er door beide zijden Beschermende Mogendheden (*Puissances Protectrices*) gezocht. Hun afgevaardigden hebben het recht om de krijgsgevangenen te bezoeken en verdedigen hun belangen. Om praktische redenen moeten bezoeken wel op voorhand aangekondigd worden. Bij dispuut treden ze ook op als onderhandelaars. De slotartikelen bevatten technische aangelegenheden over de inwerkingtreding en ratificatie van de Conventie en, desgevallend, een artikel over het verzaken aan de verplichtingen.

¹² Er is met andere woorden geen sprake van een clausule '*si omnes*', want dat zou de Conventie slechts geldig zijn als alle partijen haar ondertekend heeft.

Toepassing van de Conventie tijdens de Tweede Wereldoorlog

Natuurlijk heeft een politiek akkoord zoals deze conventie om de gevolgen van de oorlog te verzachten niet automatisch kracht van wet. Ze is pas geldig wanneer de regering van een land het akkoord ook ratificeert, en het akkoord in werking is getreden. Slechts twee van de strijdende partijen in het conflict hadden de Conventie niet geratificeerd, namelijk Rusland en Japan. Dat betekent echter niet dat ze niet gebonden waren aan het laatste wel geratificeerde verdrag, in dit geval de Conventie van Den Haag van 1907. Helaas werden ook hier verscheidene inbreuken op gepleegd. Zelfs menselijkheid was geen factor van belang meer.¹³ Japan verklaarde zich ook akkoord om de geest van de Conventie na te leven, maar beging toch vreselijke wrede daden.¹⁴ Inbreuken op de Conventies worden als oorlogsmisdaad beschouwd, en kwamen als zodanig aan bod bij de processen na de oorlog.

Maar de andere landen betrokken bij de oorlog waren wel gebonden aan de tekst van 1929. Dat was echter geen garantie dat de Duitsers, die Europa veroverden en bezetten, zich ook stipt aan hun verplichtingen zouden houden. In het wereldbeeld van de nazi's waren de Slaven inferieure volkeren, en de West-Europese volkeren waren verwant aan de Germaanse Ariërs. De Polen kregen het onder Duits bewind zwaar te verduren, maar de West-Europese landen mochten op meer welwillendheid rekenen. Als gevolg daarvan waren de omstandigheden van gevangenschap en de behandeling door de bewakers variabel; de uitersten lagen tussen voorbeeldig en barbaars.¹⁵ Het algemeen aanvaarde beeld in de historiografie lijkt te zijn dat de Belgische krijgsgevangenen fatsoenlijk behandeld werden.

In de Belgische bronnen treffen we tweemaal paniek aan wat de Conventie betreft. De eerste opwinding handelt slechts om een misverstand, wanneer foutief gemeld werd dat Duitsland nooit geratificeerd had.¹⁶ De tweede maal waaide er dusdanig veel stof op, dat ze wel zou neerslagen in de geschiedschrijving. Vanwege inbreuken op de Conventie tijdens de landing in Dieppe in 1942 voerden de Duitsers vergeldingsmaatregelen in tegenover de Britten in

¹³ FOOT, M.R.D. "Prisoner of War" in: DEAR, I.C.B. en FOOT, M.R.D., *Oxford Companion to World War II*, p.713-714.

¹⁴ MATHYER, P., *La visite des camps de prisonniers de guerre...* p.27.

¹⁵ FOOT, M.R.D. "Prisoner of War" in: DEAR, I.C.B. en FOOT, M.R.D., *Oxford Companion to World War II*, p.713-714.

¹⁶ BZ/DA 4799 'Convention de Genève': Memorandum over Conventie van 26.3.42. Spaak antwoordde op 3.4.42 dat Duitsland wel degelijk ratificeerde, in 1934.

gevangenschap. Beschuldigingen werden over en weer geslingerd en het nieuws circuleerde dat Duitsland zinnens was om de Conventie op te zeggen. Gelukkig kwam het nooit zover.¹⁷

In West-Europa werden de regels dus gerespecteerd. Ze golden zelfs voor Franse militairen die de strijd verder zetten na de capitulatie van dat land. De enige echte uitzondering blijken de Italianen geweest te zijn, die in 1943 door de Duitsers werden vastgezet. Omdat de Duitsers officieel nog een bondgenoot hadden in de Salo-republiek, ontzegden ze buitenstaanders toegang tot deze arrestanten, die niet officieel krijgsgevangenen waren. In Oost-Europa was de situatie minder rooskleurig. Het conflict tussen het Duitse *Reich* en de Sovjet-Unie kende geen genade. Ook de gevangenen moesten op mededogen niet rekenen. Massamoorden en wreedheden waren er legio.

Waar de Conventie gold, en waar men ze kon laten naleven, paste men de waarborgen toe die in de tekst waren opgenomen.¹⁸

De kampbezoeken als controle van de Conventie

De Beschermende Mogendheden (*Puissances Protectrices*) namen hun taak als neutrale observatoren op zich. Voor België was dit de Verenigde Staten van Amerika, wat reeds voor het begin van de gevechten was afgesproken.¹⁹ Technisch gezien geldt hun verplichting slecht de belligerenten in kwestie, maar de VS gingen in op een verzoek van het Rode Kruis om ook aan hen de verslagen te zenden. Het Internationale Rode Kruis zelf, bij naam vernoemd in artikel 88, stuurde inspecteurs op pad. Tenslotte wisten ook caritatieve instellingen, zoals bijvoorbeeld het YMCA, geregeld de Stalags te bezoeken. De situatie veranderde radicaal wanneer het Derde Rijk de oorlog verklaarde aan de Verenigde Staten, in nasleep van de Japanse verrassingsaanval op Pearl Harbor van 9 december 1941. Nu de VS een partij waren geworden in het conflict, konden ze niet langer optreden als *Puissance Protectrice* van een Geallieerde staat. Het Belgische staatshoofd was krijgsgevangen in Laken en de in ruzie vertrokken regering van het land bevond zich in Londen. De kwestie van een nieuwe Beschermende Mogendheid was dus erg complex. De Duitsers stelden zich onverzoenlijk op,

¹⁷ BZ/DA 4799 'Convention de Genève': *The Times*, 23.10.42 "Berlin and Geneva Convention: Reports That It May Be denounced" en MACKENZIE, S.P., "Treatment of Prisoners of war", p.492. Het valt ook aan te merken dat artikel 96 van de Conventie voorziet in een mogelijke opzegging van de verplichtingen, met een vertraging van een jaar. Ze blijft echter altijd van kracht tot de staat die zich terugtrekt uit de Conventie al zijn oorlogen heeft beëindigd. Juridisch gezien was dit dus een holle frase, al had dat *de facto* allicht weinig uitgemaakt. Voor meer details zie MACKENZIE, S.P. "Treatment of Prisoners of War" p.492.

¹⁸ MATHYER, P., *La visite des camps de prisonniers de guerre...* p.26-34.

¹⁹ PAPPENS, R., "La Commission T'Serclaes", *Ceux de I A*, februari 1985, p.1.

en kelderden alle voorstellen in die zin. In deze context moet men de creatie van een Dienst voor Verbinding met de Krijgsgevangenen situeren. De verantwoordelijke van de delegatie van deze dienst was commandant op rust graaf T'Serclaes. Men verbond zijn naam met de Delegatie door te spreken over de 'Commissie T'Serclaes'. Dit orgaan, geboren onder onduidelijke omstandigheden, verzorgde tussen de zomer van 1942 en de weken na de landing in Normandië (zomer 1944) kampbezoeken, met als vooropgesteld doel de zorg van het morele en materiële welzijn van de militairen. Gedurende de laatste oorlogsmaanden was het vooral het Rode Kruis, en de afgevaardigden van het YMCA die in Duitsland vertoefden, die informatie konden doorsturen.

Het zijn deze organen die zich rechtstreeks bezig hielden met het Duitse gevangenenkampstelsel en de verhouding daarvan tot de norm zoals die was vastgelegd in 1929. Daaruit volgt dat de verslagen en berichten die ze voortbrachten, van primordiaal belang zijn om een beeld te vormen van de vijf jaar durende opsluiting. Om precies deze reden zullen we kort ingaan op de vormelijke en inhoudelijke kenmerken van deze bronnen. In het interessante geval van de meest atypische onder hen, de Commissie T'Serclaes, moeten we verwijzen naar hoofdstuk 4.1, waarin het ontstaan nader wordt toegelicht in zijn context, omdat het zelf aan de kern ligt van het probleem van de behandeling van krijgsgevangenen.

Over de afgevaardigden van de Amerikaanse ambassade in Berlijn en hun bezoeken is helaas relatief weinig bekend. De ambassade communiceerde met de regering in ballingschap. Hun taak zal zeker in 1940 nog ernstig bemoeilijkt zijn door de desorganisatie die heerste. De duizenden gevangenen moesten afgevoerd, doorgevoerd en tewerkgesteld worden in de mate van het mogelijke, hun verplaatsing en registratie vertraagde een efficiënte controle. Onder de telegrammen die ze verzonden onder de hoofding '*Belgian Interests*' valt dan ook veel onvolledige en onzekere informatie te lezen, bijvoorbeeld over de omvang van de groep in kwestie. Getallen en gegevens worden preciezer in 1941, waaruit we een betere informatiedoorstroming kunnen afleiden. In juli 1940 had het personeel van de ambassade in Duitsland al met zoveel woorden gewaarschuwd voor een overrompeling, en de regering verzocht om onafhankelijk van de Amerikaanse werkzaamheden meer Rode Kruis personeel te bepleiten.²⁰ We beschikken over lijsten met bezoeken die zijn afgelegd, maar de afzonderlijke rapporten zijn slechts sporadisch bewaard gebleven in het diplomatiek archief. We weten dus stellig dat deze bronnenreeks fragmentarisch is overgeleverd. Uit de beschikbare verslagen

²⁰ BZ/DA 4786 'Verslagen over de situatie in de kampen' Brief van de VS-ambassade in Londen aan de Belgische regering van 11.7.41.

lijken de Amerikanen hun werk wel grondig gedaan te hebben. In 17 hoofdingen belichten ze elk aspect van het kamp: een beschrijving, de capaciteit en huidige bewoners, het interieur van de infrastructuur, wasfaciliteiten, toiletten, het voedsel en de keukens, medische verzorging en zieken, kledij en wasserij, geldzaken, kantine, religie, recreatie en sport, post, welzijnswerk, klachten en tot slot een algemene indruk. Doorgaans lijken ze tevreden met de bezochte kampen.²¹

Vanwege de schaarse overgebleven verslagen moeten we voorzichtig zijn in het toekennen van waarde aan deze bronnen. Scapini is in zijn boek weinig lovend, hij beschouwde de Amerikaanse ambassade als overwerkt, tegengewerkt en onnuttig. Het is natuurlijk ook wel zo dat deze blinde oorlogsveteraan vaak een apologetische toon aanslaat, en verwijst naar een proces waarin hij zich na de oorlog moest verantwoorden voor zijn activiteiten tijdens de oorlog. Zijn beweringen bevatten ook een scherpe aanval op de Conventie als een illusie. Recht en oorlog zijn wederzijds exclusief, aldus zijn redenering, en aangezien er geen tribunaal is opgericht om te waken over de Conventie, is het slechts een vodge papier. Als hij echter zegt dat er geen belangrijke neutrale landen waren voor de taak van *Puissance Protectrice*, ziet hij echter over het hoofd dat het machtige Amerika neutraal was, en dat hij net van dat land de functie heeft overgenomen!²² Toch vermeldt ook de latere vertrouwensman van Stalag I A dat de indruk die hem bijbleef van het bezoek van de Amerikanen aan het kamp was, dat deze zich lieten omringen door Duitse officieren, erg formeel en afstandelijk waren en slechts enkele barakken en de keukens bezochten.²³ Louter het feit dat de Amerikanen weinig begeestering opriepen, betekent echter niet dat ze niet in staat waren hun controletaak naar behoren uit te voeren. De bezoeken vonden plaats, de delegaten konden met eigen ogen de situatie beoordelen en brachten verslag uit. Er is geen zwaarwegende reden om te twijfelen aan de waarde van hun vaststellingen.

Het Rode Kruis was al actief vanaf 1939 en moest de activiteiten gevoelig uitbreiden met de campagne in het Westen. Terwijl het Belgische Rode Kruis op het grondgebied van de natie hulpacties op het getouw zette, organiseerde het Internationale Rode Kruis vanuit het Adlon hotel in Berlijn inspectierondes.²⁴ Uit sommige van de bezoeken werden uitsneden gepubliceerd in de *Revue Internationale de la Croix Rouge*; de verslagen zelf werden doorgestuurd aan de betrokken regeringen. Ze beslaan in de archieven een uitgebreide reeks

²¹ BZ/DA 4786 'Verslagen over de situatie in de kampen': Lijst van datum 4.10.40; Lijst van datum 11.4.41.

²² SCAPINI, G., *Mission Sans Gloire*, p.7-13.

²³ KLMA Fonds 'Hautecler' 52 doos nr.33 Questionnaire vraag 6.

²⁴ Hoewel de vertegenwoordigers van het Rode kruis vaak medici waren, dient hierbij duidelijk te worden opgemerkt dat een inspectie van het Rode Kruis niet hetzelfde was als een Medische Commissie waarin de Conventie voorzag om zieken voor repatriëring te selecteren.

van ordelijke en zeer kritische formulieren die de hele oorlog doorloopt. Het algemene oordeel is positief, maar de gedelegeerden aarzelen niet op mankementen en onvolkomenheden te wijzen. De rapporten zijn vrijwel altijd op volgende manier gestructureerd: situatie en logement; voeding; kleding; kantine; hygiëne; ontspanning en spirituele en morele noden; sport; discipline; correspondentie; collectieve zendingen en tenslotte het resultaat van een onderhoud met de vertrouwensman onder vier ogen. De checklist van het Rode kruis volgt dus heel nauw de onderwerpen van de artikelen van de Conventie, met uitzondering van de juridische bescherming, waar zelden naar wordt verwezen. De toon is erg kritisch, maar niet vijandig. Een lijst aanmerkingen kan worden besloten met een gematigd positieve conclusie, een teken dat men oog had voor bijzaken, maar die als dusdanig herkende. Hoewel de Duitse overheid nooit de contacten met het Rode Kruis verbrak, bleef het voor de zorgorganisatie dansen op de slappe koord. Van Doornick, een lid van de Commissie T'Serclaes, beweert dat een Duitse officier van het OKW hem had toevertrouwd dat men liever de rapporten van de Delegatie las dan die van het Rode kruis, omdat die 'te lang en te oninteressant' waren.²⁵ Hoewel het Rode Kruis het Duitse regime met de nodige omzichtigheid moest behandelen,²⁶ heeft het OKW nooit geprotesteerd tegen de rol die ze vervulde in de krijgsgevangenkampen. De IRK-bronnenreeks is allicht de meest kritische en deskundige die ons ter beschikking staat.

In de tekst van de Conventie wordt specifiek gewezen op de mogelijkheid van hulpacties door erkende organisaties. In deze categorie is de meest opvallende vereniging ongetwijfeld het YMCA. Met hun internationale hoofdkwartier in Genève, maar zeker ook dankzij de steun van afdelingen in neutrale landen zoals Zweden (waar ze onder de bescherming van de koninklijke familie stond) zetten hun leden een grootscheeps hulpnetwerk op poten. De focus lag vooral op spirituele en religieuze behoeftes zoals (al dan niet confessionele) boeken en sportartikelen en muziekinstrumenten, zaken waaraan het Rode Kruis minder infrastructuur wijdde. De vertegenwoordigers van het YMCA stuurden ook regelmatig beknopte verslagen zonder vast omschreven vorm op naar Londen, die echter door hun eerder beperkte interessesfeer weinig belang hebben. Omdat ze echter in de laatste oorlogsmaanden in Duitsland aanwezig bleven, wint de correspondentie als bron wel aan belang naarmate het nieuws schaarser wordt.

²⁵ SOMA AA 244/8c Fonds 'Commission d'Histoire de la Captivité de Guerre', Verslag van Van Doornick over de activiteiten van de DSLP, p51.

²⁶ zie FAVEZ, J.-C., *Une mission Impossible?*.

Richten we nu onze aandacht op de beruchte Commissie T'Serclaes. Van deze Belgische organisatie zijn zowel veel van de talrijke verslagen als latere geschriften bewaard gebleven. Er rijst jammer genoeg een interpretatieprobleem. In 1940 had men ter behartiging van de belangen van de militairen het OTAD of *Office de Travaux de l'Armée Demobilisé* (Dienst Werkzaamheden van het Gedomobiliseerde Leger of DWGL) opgericht, om tijdens de duur van de bezetting de aangelegenheden van het Belgisch Leger te regelen. Aan het hoofd ervan kwam Generaal Keyaerts te staan, die onder het Ministerie van Financiën van secretaris-generaal Plisnier werkte. Het OTAD is blijkbaar nog nooit het onderwerp van enige omvangrijke studie geweest, wat geïllustreerd wordt door het feit dat Martin en Gotovitch het in 2001 nog hebben over het “[...]OTAD, volgens de enen een tijdverdrijf voor attentisten [sic], volgens de anderen een haard van verzet.”²⁷ De Wilde meent dat het humanitaire doel een listige dekmantel was voor een royalistische samenzwering om het officierenkorps hechter aan de Koning te binden met het oog op een nieuw België.²⁸ We beperken ons hier noodgedwongen tot krijgsgevangenzaken. Het OTAD speelde daar een belangrijke rol door in 1942 als reactie op het probleem van de Beschermende Mogendheid (dat in een later hoofdstuk uitvoerig aan bod komt) een Delegatie op te richten voor de *Service de Liaison avec les Prisonniers de Guerre Belges* (afgekort in het Frans dus D.S.L.P.). De groep van vier mannen onder leiding van graaf T'Serclaes opereerde vanuit Berlijn en legde tientallen bezoeken af in de kampen,²⁹ in overleg met de Duitse autoriteiten. Hun vaststellingen werden in rapporten gegoten en zowel naar de Duitse als Belgische overheden gestuurd. Doorgaans volgen ze een uniform patroon: algemene informatie over kamp en inwoners, gezondheidstoestand en voeding (de Delegatie bevatte dan ook geneesheren), kledij en schoeisel, correspondentie en zendingen, religie, intellectuele en morele noden, en tenslotte nog de punten die op vraag van de vertrouwensman met de commandant werden besproken. Gelijk met het verloop van de oorlog wordt ook steeds vaker wat plaats ingeruimd voor een bespiegeling over hoe goed de bescherming tegen bombardementen is georganiseerd. Bovendien staat in het SOMA een gedetailleerd verslag ter beschikking van twee van de leden van de Delegatie. Deze bron vertelt ons veel meer over de werkzaamheden van de Commissie T'Serclaes dan de rapporten, die zich zakelijk beperken tot het kamp in kwestie.

Het is dus moeilijk een inschatting te maken van de betrouwbaarheid van de bronnen. Zoals toen ook werd aangestipt, is het duidelijk dat de Delegatie moest werken met gebonden

²⁷ MARTIN, D., en GOTOVITCH, J., “Eerste en Tweede Wereldoorlog” in: VAN DEN EECKHOUT, P. (red), *Bronnen voor de studie van het hedendaags België* p.551.

²⁸ DE WILDE, M., *De Nieuwe Orde*, p.104-124.

²⁹ Eind 1943, iets meer dan een jaar na het begin, al meer dan 100.

handen, omdat ze uit bezet België afkomstig was, en dus niet neutraal. Bovendien werd toen, net als nu, een geheime agenda toegedicht aan hun werkzaamheden. Daar staat tegenover dat het bestaan van deze instelling zelf duidelijk binnen het onderwerp van de behandeling van de krijgsgevangenen valt. Ze zal dus aan een onderzoek onderworpen worden, wat meer duidelijkheid zal scheppen. En het is zo, dat enkele van de leden van de Commissie geneesheren waren. In dat opzicht is hun inschatting niet te onderschatten. Ongeacht het drijfveer van hun reizen, bezochten ze de kampen en maakten er vaststellingen. Als ze in België een politiek doel moesten dienen, konden ze zich voor de gewone soldaat wel degelijk nuttig maken; en als we druk van Duitse kant in rekening brengen, tellen hun opmerkingen mee in de zin dat de voorstelling van zaken zeker niet erger was dan de realiteit. In dat geval mogen we dus uitgaan van deze rapportering als een soort ondergrens van de werkelijke toestand.

2. De Duitse organisatie van het kampensysteem

Om te spreken over de krijgsgevangenkampen is het nodig dat we eerst een kader van referentie schetsen. In deze paragraaf behandelen we daarom de organisatorische aspecten.

Vooreerst is het nuttig om het systeem van de naamgeving van naderbij te bekijken. Er bestaan verschillende soorten kampen:

- a. **Oflag** is een acroniem voor *Offizierslager*, een kamp speciaal voor officieren ingericht. De soldaten of onderofficieren die er ook aan toegewezen waren, werkten als ordonnans. Officieren worden niet gedwongen tot het verrichten van arbeid en ze worden afgezonderd van de troepen.
- b. **Stalag** is een afkorting die al eens verwarring zaait; ze leest voluit: *Mannschaftsstaumlager*. In tegenstelling tot een Oflag dient een Stalag niet in de eerste plaats om alle gevangenen te herbergen, want de meeste inzittenden worden doorgestuurd naar *Arbeitskommandos* of werkplaatsen. Een Stalag is letterlijk een basiskamp, waar de administratie, post, medische zorg en het bestuur gevestigd zijn. Daarom bevindt er zich slechts een deel van de soldaten, die werken aan het kamp uitvoeren of ziekteverlof hebben. Het merendeel van hen is verplicht tewerkgesteld in een Kommando. Dat kan de vorm aannemen van een boerderij (in het geval van een landbouw-Kommando) of een afzonderlijk kamp zijn naast een fabriek of mijn (industriële)

Kommando). De gevangenen leven, eten en werken er, maar zo'n detachement bestaat niet zelfstandig: alle beslissingen worden in de Stalag genomen.

- c. **Dulag** betekent *Durchgangslager*, zoals de naam het aangeeft is dat een Stalag dat niet de eindbestemming is, maar de gevangenen tijdens het transport een tijdlang opneemt. Deze verzamelkampen konden ook functies uitvoeren als ontluizing of registratie, zodat gegevens kunnen worden doorgegeven over aantal en aard van de overwonnenen.
- d. **Heilag** (*Heimkehrerlager*) is precies het omgekeerde: waar te repatriëren soldaten worden samengebracht.
- e. **Ilag** ofwel *Internierungslager*: dit is een kamp om burgers te interneren. Hoewel hier geen krijgsgevangenen in zouden mogen verblijven, valt hun beheer onder het Duitse leger. Mogelijk om deze reden maakten ze in sommige gevallen deel uit van een kamp, dat dan bijvoorbeeld verdeeld was in een Ilag en een Stalag.
- f. **-Luft**: het appendix *Luft* (bv. Stalag-Luft) is een eenvoudige aanduiding dat het een kamp van de Luftwaffe betreft. De verschillende legeronderdelen hadden de administratieve zelfstandigheid om hun eigen kampen op te zetten.
- g. **Marlag**: *Marinelager*, parallel met de kampen van de luchtmacht en landmacht had de marine eigen kampen, maar doordat hun aantal klein was, besloot de *Kriegsmarine* zelf geen systeem op poten te zetten en hun kampen in te richten bij bestaande kampen van de landmacht. Het was dus mogelijk dat een kamp bestond uit de administratieve eenheden Stalag en Marlag, gescheiden door prikkeldraad. Analoog is een Milag een Ilag van de Marine (zie supra).
- h. **Frontstalag**: Dit soort kampen zijn gevangenenkampen die op bezet gebied (dus buiten het Reich) worden ingericht. Ze vallen niet onder het bestuur van het OKW, maar wel onder het OKH en hebben daarom een andere nummering. Aangezien ze voor het onderwerp van weinig belang zijn, is hun vermelding hier voornamelijk voor de volledigheid. De Belgen werden afgevoerd naar kampen in Duitsland; de uitzonderingen komen verderop aan bod.

Het grondgebied van het Derde Rijk was door de militaire administratie onderverdeeld in territoriale omschrijvingen die men *Wehrkreise* noemde, genummerd met een Romeins getal (zie bijlage). Elk Stalag of Oflag droeg het nummer van de Wehrkreis waaronder hij administratief ressorteerde, gevolgd door een letter van het alfabet in volgorde van oprichting, en een naam: bijvoorbeeld het 'Oflag II A Prenzlau', of 'Stalag I A Stablack'.

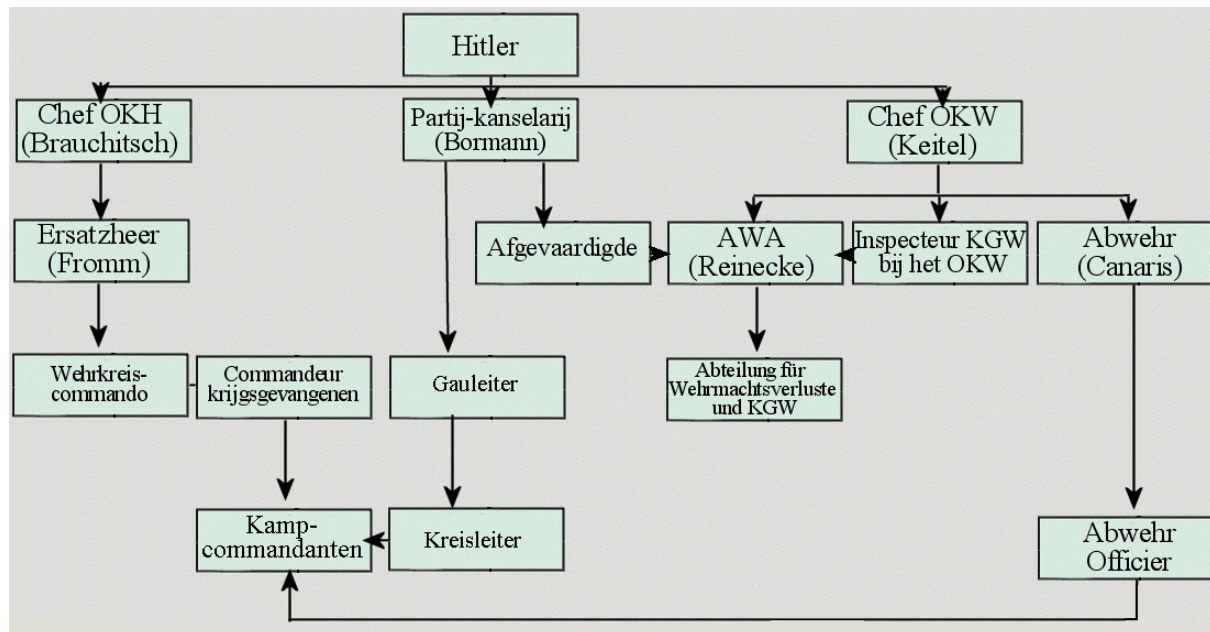
De organisatie van het krijgsgevangenenwezen.

In het begin van de oorlog was de commandostructuur vrij eenvoudig. Hitler stond aan de top van de hiërarchie, als hoofd van de strijdkrachten. Onder hem stond Keitel, als chef van het *Oberkommando der Wehrmacht* (OKW). De afdeling waaronder de *Abteilung für Wehrmachtsverluste und Kriegsgefangenenwesen* (afdeling voor Wehrmachtsverliezen en krijgsgevangenenwezen) ressorteerde, was het *Allgemeinen Wehrmachtsamt* (AWA- Algemene Wehrmachtsdienst) onder leiding van generaal Reinecke. Beide voornoemde heerschappen werden door de partij gecontroleerd in de vorm van een door Hitler aangeduide afgevaardigde van de partij bij het AWA. De partij hield trouwens ook op lagere echelons contact met het militaire apparaat, door de *Gauleiter* en de *Kreisleiter*. Er was er tevens een dienstpost voor een ‘inspecteur voor het krijgsgevangenenwezen van het OKW’.³⁰

De kampcommandanten zelf echter, onder het bevel van de Wehrkreise, gehoorzaamden aan de bevelhebber van het reserveleger, Fromm, die overigens ook na de aanslag op Hitler uit de weg werd geruimd. Deze keten was een ondervertakking van het OKH. Vanaf 1941 voerde men per Wehrkreis een commandeur voor krijgsgevangenen in, om hun groeiende aantal en het daarmee samenhangende personeel beter te besturen. Die kreeg zijn orders dan van het wehrkreisbestuur.³¹ Er was in de kampen een belangrijke rol weggelegd voor de Abwehrofficier, die via zijn dienst dan weer onder het OKW kwam te staan. Omdat de Luftwaffe en Marine hun administratieve zelfstandigheid hadden en dus een eigen dienst voor KGW konden uitbouwen, verdienen Göring (Luftwaffe) en Raeder (Kriegsmarine) ook een plaatsje. Maar de marine had weinig belangstelling; en het aantal gevangen in een kamp van de Luftwaffe is vrij beperkt. Daarom laten we ze hier even buiten beschouwing. In 1942 voerde men in het OKW een reorganisatie door.

³⁰ SPECKNER H., *Im Gewalt des Feindes*, p.19.

³¹ STREIT, C., *Keine Kameraden*, p.67.

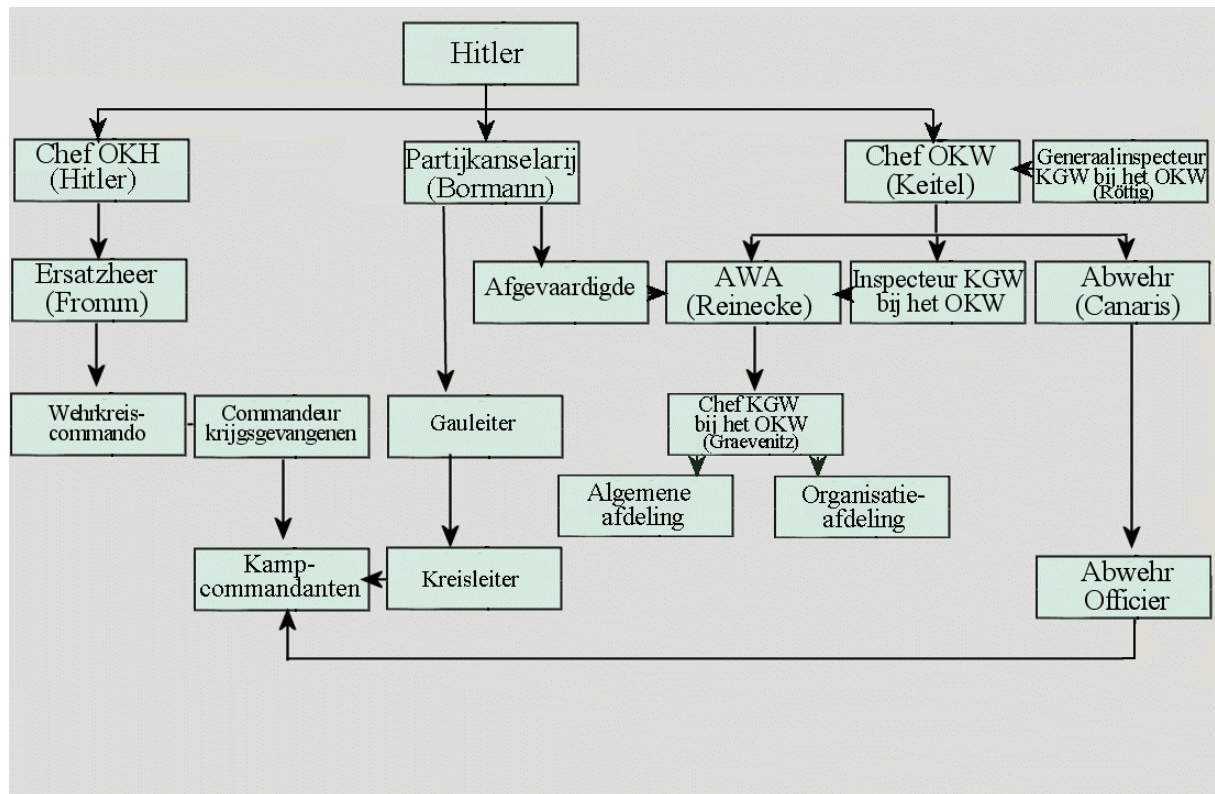


Afbeelding 1: De structuur van het krijgsgevangenenwezen (KGW) in 1941.

Onder het AWA werd de afdeling voor KGW in twee gesplitst: een algemene afdeling voor zaken die krijgsgevangenen zelf raakten, zoals buitenlandse contacten, post, vrijlatingen,...

De organisatieafdeling bekommerde zich om het kamppersoneel, administratie, tewerkstelling, bewaking en dergelijke. De scheiding lijkt te zijn doorgevoerd nadat de nieuwe operaties van de Wehrmacht het aantal gevangenen nogmaals had verhoogd. Beide diensten werden geleid door een ‘Chef KGW’, een zetel die naar Graevenitz ging. In 1943 kwam daar nog een nieuwe instantie bij: rechtstreeks onder het OKW creëerde men een post ‘Generaalinspecteur van het KGW bij het OKW’. Diens taak was een controle op de inrichtingen en inzet van krijgsgevangenen. Bijzondere aandacht moest gaan naar het verhinderen van vluchten en de economische aspecten.³² Himmler had op dit ogenblik nog geen eigenlijke inspraak in het beleid. De SS bouwde wel kampen voor Sovjetkrijgsgevangenen. Zelfs als die bij de Wehrmacht ingeschreven stonden, konden ze terecht komen in deelkampen van de beruchte concentratiekampen. Maar die situatie zou spoedig veranderen.

³² SPECKNER H., *Im Gewalt des Feindes*, p.20.



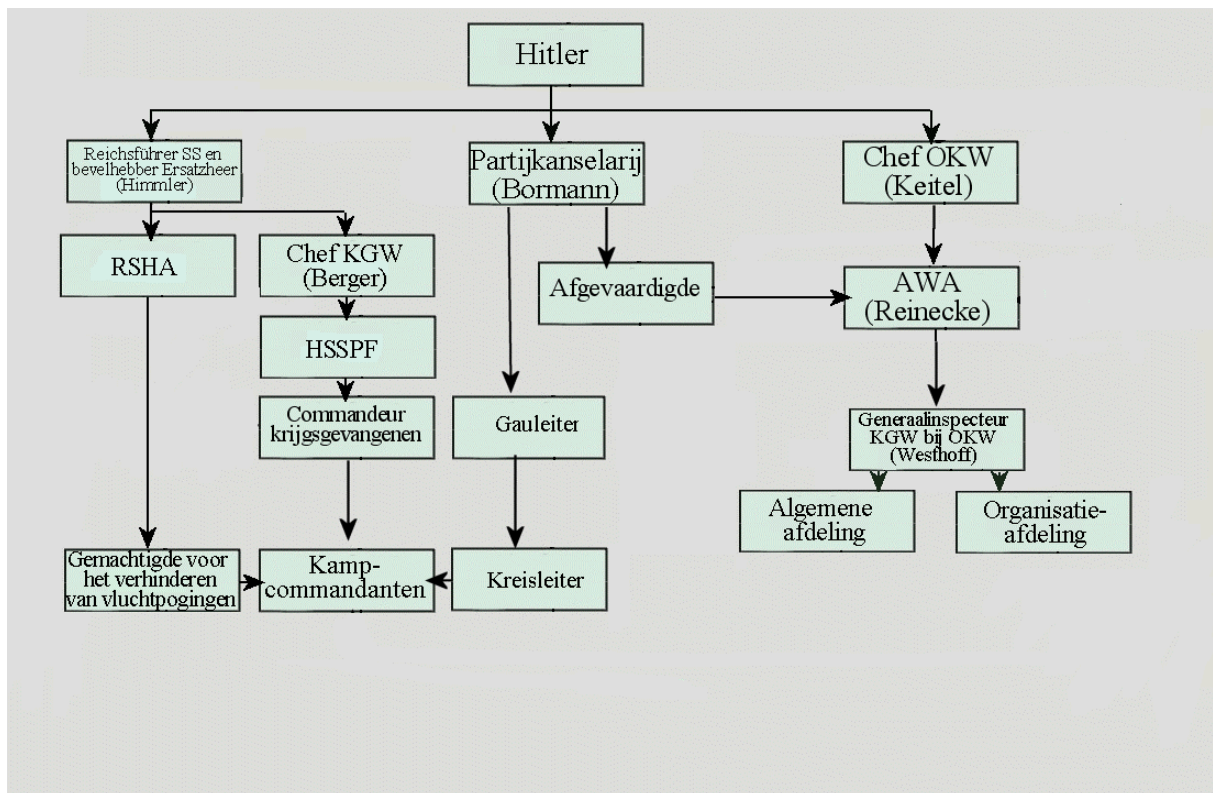
Afbeelding 2: De structuur van het krijgsgevangenenwezen (KGW) in 1943.

Na de aanslag op Hitler, in juli 1944, veranderde de structuur ingrijpend. Ontevredenheid over de beveiliging waarde al enige tijd rond in hogere kringen. De massale vlucht uit het Luftwaffekamp bij Sagan verscherpte het geloof, dat laksheid aan de basis lag. Wanneer kort daarna de aanslag op Hitler's leven werd gepleegd door een groep onder aanvoering van Von Stauffenberg, die sinds enkele dagen de stafchef van Fromm was geworden, ging het bevel over het reserveleger (*Ersatzheer*) naar Himmler over. Daardoor stonden de Wehrkreise onder hem, en dus ook de uitvoerende instanties van het beleid. Op 25 september van datzelfde jaar wordt het hele krijgsgevangenenwezen aan hem overgedragen, met inbegrip van de lags die het OKW had beheerd. De vereenvoudigde constructie van het OKW verenigde de posten van generaalinspecteur en chef KGW, ondertussen in de persoon van Westhoff. De bevoegdheden werden teruggeschroefd; voor alle zaken die betrekking hadden op de Conventie, de *Puissances Protectrices*, hulporganisaties en het buitenland bleef het OKW niettemin bevoegd. Een opmerkelijke uitzondering, die erop wijst dat Hitler deze contacten belangrijk genoeg achtte om ze niet zomaar op het spel te zetten.

Himmler stond aan het hoofd van de gevreesde SS, maar zijn bevoegdheden hier ontleende hij louter aan zijn militaire functie aan het hoofd van het Ersatzheer. Hij bracht de afdeling krijgsgevangenen onder bij zijn Chef KGW, Gottlob Berger. Die moest samenwerken met SS-

functionarissen zoals Pohl op economisch vlak en Kaltenbrunner van de Gestapo.³³ De commandeurs voor krijgsgevangenen in de Wehrkreis werden ondergebracht bij de Hogere SS- en Politieleiders (Höhere SS- und PolizeiFührer, HSSPF).

De Abwehr was intussen ook ontmanteld. De taak van de Abwehrofficier werd vanaf nu waargenomen door een officier die door het RSHA (Reichssicherheitshauptamt), het centrale orgaan van de SS, een volmacht kreeg om vluchtpogingen tegen te gaan. Daarmee viel te vrezen dat het leger zijn macht had moeten afstaan. In werkelijkheid bleven de gevolgen beperkt. Berger beweert dat hij dat bewust deed omdat hij rekening hield met een mogelijke nederlaag. Het blijkt dat hij inderdaad zijn staf bevolkte met mensen van het leger. Het dient ook gezegd dat zijn tijd aan het roer slecht kort duurde. Op het economisch vlak werkte Speer hen tegen. Op vlak van bewaking werd het optreden brutaler, maar de ontsnappingspogingen namen ook toe. Tenslotte maakt de ontregeling op het einde van het Derde Rijk het moeilijk om in te schatten wat het aandeel van deze structuur was in de zware omstandigheden.³⁴



Het systeem werkte behoorlijk, zij het vaak traag.

³³ Zie Document 058-PS zoals aangehaald op IMT Nüremberg 20.12.45 Nazi Conspiracy and Aggression vol.3.

³⁴ STREIT, C., *Keine Kameraden*, p.289-292.

3. Periodisering

Er vallen in de behandeling van de Belgische krijgsgevangenen in Duitsland ruwweg drie periodes te ontwaren: van mei 1940 tot eind 1941; tussen 1942 en medio 1944; en tenslotte van de zomer van 1944 tot aan het einde van de oorlog in 1945. Technisch gezien komt daar nog een vierde periode bij, want het einde van de gevechten betekent niet onmiddellijk het einde van de gevangenschap. Voor degenen die door de Sovjets werden bevrijd, kon de weg naar huis (on)behoorlijk lang zijn. Hoewel de indeling schematisch is, vallen er voor een hulpinstrument wel enige rechtvaardigingen aan te voeren. Er zijn namelijk evoluties of zelfs breuken op institutioneel, politiek, militair, economisch en territoriaal vlak. We zullen deze punten verder uitwerken hieronder.

Voor België begon de Tweede Wereldoorlog pas op 10 mei 1940, toen het land door de Wehrmacht werd aangevallen. Na 18 dagen strijd leek verder verzet uitzichtloos en gaf de koning zich aan het hoofd van het Belgische leger over aan de Duitsers. Terwijl het Belgische leger onvoorwaardelijk de wapens neerlegde, vluchtte de regering-Pierlot naar het buitenland. In België zelf was via een eerder uitgewerkte regeling een college van secretarissen-generaal het land aan het besturen: men had geleerd van de bezetting in de Eerste Wereldoorlog. De Duitsers, die hun krachten na Duinkerken richtten op de Slag om Frankrijk, sprongen opmerkelijk slordig om met de verslagen Belgische strijdkrachten. Sommigen wisten in de onzekere omstandigheden een gedwongen reis naar Duitsland te vermijden. Velen werden echter doorgevoerd naar de kampen. Ondanks alle planning duurde het enige tijd voor de toevloed van duizenden soldaten enigszins gestabiliseerd was. De Duitse economie had in de aanloop van de campagne tegen het Westen een geweldige inspanning gepresteerd, maar het was duidelijk geworden dat de oorlogseconomie meer mankracht nodig had. De nazi's hadden hun pad naar de macht mede te danken aan de economische malaise tijdens het interbellum, maar nu ze Europa knechtten bestond er een tekort aan arbeiders, meer dan aan arbeid. Krijgsgevangenen werden daarom meteen gedetacheerd aan een werkplaats en passeerden door een Stalag, zonder er langdurig te verblijven.³⁵ Wanneer deze fase van consolidatie ten einde liep, begon men aan de vrijlating van Vlaamse krijgsgevangenen: een politieke zet van de Duitsers. Er zouden nog enkele minder grootscheepse vrijlatingen volgen, maar globaal genomen kunnen we stellen dat de groep Belgische krijgsgevangenen (die van circa 225.000 man naar iets meer dan 80.000 man terugvielen eens de Vlamingen vertrokken waren) nog

³⁵ HERBERT, U., *Hitler's Foreign Workers*, p.95-96.

slechts lichtjes zou dalen tot ongeveer 65.000 op het eind van de oorlog.³⁶ De inval in de Sovjet-Unie, operatie Barbarossa, had geen rechtstreeks, maar vermoedelijk wel een psychologische impact. De echte wending was de oorlogsverklaring van Duitsland aan de Verenigde Staten na de Japanse aanval in december 1941. België verloor op die manier zijn Beschermende Mogendheid en de politieke situatie zou niet toestaan dat probleem te corrigeren. Met de stabilisatie van het kampensysteem en de inschakeling van de krijgsgevangen werkkrachten; het probleem van de *Puissance Protectrice* en het achterblijven van een groep, die niet meer aanzienlijk zou variëren, eindigt deze periode.

In het jaar 1942 zagen nieuwe instellingen het licht. In België besloot men dat de Commissie T'Serclaes zo goed en zo kwaad als dat kon de taken van de Verenigde Staten moest overnemen. In Duitsland zelf hervormde men de afdeling van het Oberkommando der Wehrmacht die zich met de krijgsgevangenen en de kampen bezig hield. Het Duitse Rijk stond op het toppunt van haar macht, maar de oorlog bleef aanslepen en Hitler slaagde er niet in een beslissing af te dwingen. De arbeiders van de nazistaat werden tot hogere inspanning gedreven terwijl het oorlogstijf keerde en de luchtbombardementen toenamen. De toestand werd op het Duitse thuisfront merkelijk penibeler, en het regime in het kampensysteem werd harder. Zelfs voordat het volledige Zesde Leger voor het Reich verloren ging bij Stalingrad slorpte de oorlog tegen de Sovjets meer mankracht op dan Duitsland kon vervangen. Het gevolg liet zich ook voelen in de economie, waar steeds grotere tekorten werden opgetekend. Meer mobilisatie en organisatie waren nodig om te voorkomen dat de oorlogseconomie boven haar krachten greep. In tegenstelling tot de Geallieerde landen had Duitsland de vrouwelijke helft van de bevolking nog niet echt weten in te schakelen. In feite lag het aandeel van vrouwen in de arbeid onder het vooroorlogse niveau. Zij, en een groeiende groep buitenlanders, moesten de gaten vullen. De druk verhoogde dus gestaag.³⁷ De Wehrmacht was trouwens al een hele tijd in het defensief gedrongen wanneer op 6 juni 1944 een Geallieerd leger een succesvolle landing uitvoerde in Normandië. In het laatste oorlogsjaar volgden de gebeurtenissen zich snel op. Samenzweerders probeerden het Derde Rijk te redden door Hitler uit de weg te ruimen, met als gevolg dat die zijn vertrouwen verloor in de Wehrmacht en de macht van Himmlers SS uitbreidde. Een vooruitzicht dat vele krijgsgevangenen angst inboezemde. Als we kijken naar de ervaring die de SS had opgedaan met het beheer van

³⁶ BUCKINX, X., *Belgen in Duitse Krijgsgevangenschap 1940-1945*, p.25; zie ook BZ/DA 4785

'Renseignements sur nombre de prisonniers'.

³⁷ HERBERT, U., *Hitler's Foreign Workers*, p.256.

concentratiekampen, was daar zeker enige grond voor.³⁸ Deze ontwikkelingen, gepaard met het onomstotelijke territoriale feit dat de grenzen van de macht van de nazi's het Reich naderden, en het front spoedig over de kampen heen zou rollen, kondigen de derde en laatste periode aan.

De slotfase is voor de achtergeblevenen een tijd van ontberingen en gevaar. Het strenge regime onder de SS, dat draconische maatregelen doorvoerde om het vluchten tegen te gaan, de materieel rampzalige toestand in heel Duitsland en de verwoestingen van de oorlog maakten het leven nog zwaarder dan het al was. Onbezet Duitsland werd steeds kleiner. Ondanks de vrij succesvolle pogingen van minister Speer om de productie gaande te houden, desintegreerde de economie en de transportinfrastructuur, waardoor tekorten onstonden en hulp niet meer ter plaatse raakte. De krijgsgevangenen, opgesloten, konden nergens heen tenzij de Duitsers het hen toestonden. Ze zaten als ratten in de val. Daar staat tegenover dat het gros van de krijgsgevangenen de barre winter overleefde. En aan het eind van de reis wachtte de bevrijding en de overwinning in Europa. Met het verschuiven van de zorgplicht van de Duitsers naar de respectievelijke Geallieerden sluiten we het onderzoeksgebied af.³⁹

³⁸ In kampen zoals Auschwitz bevonden zich ook Russische krijgsgevangenen.

³⁹ Voor de chronologie van gebeurtenissen tijdens het conflict die hier worden aangehaald zie DE VOS, L., *De Tweede Wereldoorlog*; relevante feiten worden in de volgende hoofdstukken aangehaald, verklaard en geannoteerd.

Hoofdstuk 2: Het begin van de oorlog tot 1942.

Het wapengekletter in mei 1940 leidde onverwacht snel naar een Belgische overgave. Ditmaal leek het inderdaad een korte oorlog geweest te zijn. De overwinningen van de Wehrmacht voerden het Belgische leger in krijgsgevangenschap. Door de wanorde van het moment en summiere aandacht van de Duitsers werd maar een deel van het leger daadwerkelijk afgevoerd. Daarvan was dan nog eens een groot deel bestemd voor vrijlating. Doch eens op weg moesten ze door de administratie van het systeem gaan, en kwamen uiteindelijk via de kampen in hun detachementen terecht. Na een beschrijving van de opbouw van zo'n kamp, bestuderen we de materiële omstandigheden. Net zoals de daarna volgende stukken over tewerkstelling en rechtszekerheid hebben we ervoor gekozen, meer algemene onderwerpen in dit hoofdstuk te behandelen. Niet alleen is dat overzichtelijk, maar het gaat veelal om zaken waarmee iedereen te maken kreeg, ook zij die eerst werden vrijgelaten. In de latere hoofdstukken komen meer specifieke problemen aan bod. Dit deel eindigt niet toevallig met een beschouwing over repatriëringen.

1. De achttiendaagse veldtocht en de overgave van het leger.

Blitzkrieg

In de vroege uren van 10 mei 1940 kwam de Duitse oorlogsmachine in beweging. Het kostte hen opvallend weinig om met zorgvuldig voorbereide operaties en tactische en technische vernieuwingen de Belgische linies aan het Albertkanaal te overweldigen. De Duitsers hadden het initiatief stevig in handen en de Geallieerde legers reageerden allemaal te traag en te wanordelijk, als verdoofd, niet in staat de opmars van de *Wehrmacht* te stuiten. Terwijl het Belgische leger zich probeerde aan te passen aan de doorbraak, plooiden ze terug op de KW-linie, waar het door de Geallieerde legers zou worden ondersteund. Historicus Marc Bloch analyseerde heel lapidair: de metronomen op de hoofdkwartieren tikten veel te traag.⁴⁰ Bovendien was de aanval via Nederland een bliksemafleider. Het doel van deze succesvolle stoot bestond er eigenlijk in, aandacht af te leiden van de aanval die de Wehrmacht op touw zette in de Ardennen. Door eenzelfde inschattingsfout als voorheen vertrouwde men erop, dat

⁴⁰ BLOCH, M., *L'étrange défaite*, p.69. Of nog : « *Nous n'avons pas su ou pas voulu en comprendre le rythme, accordé aux vibrations accélérées d'une ère nouvelle* ».

men verschillende dagen had voordat de Duitsers de linies aan de Maas konden overwinnen. In werkelijkheid stonden soldaten onder bevel van Rommel al op 13 mei aan de andere oever van de Maas, en begon die dag rond Sedan een veldslag die een fatale bres in het Franse front zou slaan. De Geallieerden die zich stevig hadden ingegraven aan de KW-linie, werden dus in het zuiden, via de Ardennen, voorbij getrokken – een dreiging waar men tijdens het plannen blind voor was geweest, omdat het onmogelijk werd geacht. De chaotische respons werd een paniecreactie. De Fransen zouden er echter niet meer in slagen om de Duitse doorbraak te keren. Als gevolg daarvan moesten meer naar het noorden de stellingen aan de solide KW-linie prijs gegeven worden, tot ontzetting van de Belgen. Die zagen zich gedwongen om naar de Schelde terug te trekken, terwijl ze de Duitsers met vertragende gevechten op een afstand hielden. De Belgische soldaten waren moe en gedemoraliseerd, en de toekomst zag er weinig rooskleurig uit, want de *Schnelle Truppen* van de Duitsers stormden langs de Somme op naar het Kanaal. Het Belgische leger was in een hoek gedruimd en kon slechts proberen nog enkele dagen de Duitse uithalen af te slaan. Het was evenwel al duidelijk dat Duitsland België had overwonnen. In Duinkerken probeerde de B.E.F. (*British Expeditionary Force*) het vege lijf te redden. Op 27 mei besloot de koning, die het land niet vrijwillig zou verlaten, contact op te nemen met de Duitsers. Vroeg in de ochtend van 28 mei 1940 moest het Belgische leger zich onvoorwaardelijk overgeven.⁴¹

In de slotdagen van de campagne tegen België zou men trouwens in weerwil van de Conventie van krijgsgevangenen gebruik gemaakt hebben als levend schild. Dit is een flagrante wandaad, maar we mogen stellen dat het gaat om een alleenstaand geval.⁴²

Op weg naar de Duitse kampen

In tegenstelling tot de Eerste Wereldoorlog was de Duitse staat aan de oorlog begonnen met een duidelijk beeld van het economische belang van krijgsgevangenen. In 1914 was de conjunctuur er ook niet naar: er was geen sprake van een grootschalig gebrek aan arbeidskrachten. De situatie evolueerde echter snel: de mobilisatie liet zich eerst voelen in de landbouwsector en uiteindelijk ontstonden ook in de industrie tekorten. In de loop van de oorlog zette het toenmalige keizerrijk één miljoen gevangenen aan het werk, waaronder zo'n 46.000 Belgen. De belangrijkste problemen waren bewaking en productiviteit (positieve en

⁴¹ DE VOS, L., *De Tweede Wereldoorlog*, p.59-110.

⁴² DE VOS, L. en DECAT F., *Mei 1940, van Albertkanaal tot Leie*, p.87.

negatieve prikkels zoals lonen, bonussen en straffen moeten op elkaar afgesteld worden). In 1918, aan het einde van de oorlog, waren belangrijke ervaringen opgedaan, die de Wehrmacht al vanaf 1937 bestudeerde. Tijdens de komende oorlog moesten gevangen genomen militairen uitgebuit worden. De verovering van Polen duwde deze plannen in de praktische fase.⁴³ Nog in september had de Wehrmacht Polen op de knieën gedwongen, zodat er Poolse soldaten beschikbaar kwamen voor de oogst van het jaar 1939.

Toch dient de conclusie zich aan dat de organisatie het liet afweten in mei 1940, niet in Duitsland, maar in het onder de voet gelopen België. Als het de bedoeling was de Vlamingen van bij het begin te begunstigen tegenover de Walen, mislukte dat faliekant.⁴⁴ Na de overgave ontstond al snel verwarring over de modaliteiten van de wapenstilstand. Het was met name niet iedereen duidelijk of het Belgische leger collectief gedemobiliseerd dan wel krijgsgevangen was. Aan Duitse zijde droegen tegenstrijdige instructies van OKH (Oberkommando des Heerens – Opperbevel van de landmacht) en OKW (Opperbevel van de Wehrmacht) niet bij tot de transparantie. Daarbij kwam nog dat de Duitsers zich concentreerden op de Slag om Frankrijk. Op vele plaatsen wisten soldaten zich in de chaos schaars te maken en probeerden ze naar huis terug te keren. Pas enige dagen later herstelden de Duitsers hun fout en begonnen met het verzamelen van militairen die geen *Entlassungsschein* of vrijlatingsbrief hadden. Tot dat doel organiseerden ze een opvanglinie, die geïsoleerde soldaten zonder vergunning bij de eenheden voegde die waren samengebleven. De groepen werden in kantonnementen verzameld, in afwachting van hun doortocht.⁴⁵ Toch zou van het tijdens de mobilisatie 700.000 koppen sterke Belgische leger slechts een 225.000⁴⁶ troepen naar Duitsland afgevoerd worden. In juni kwamen de bevelen door dat Vlamingen mochten gaan, en dat voor een aantal beroepscategorieën die nuttig waren voor de heropbouw ook uitzondering gemaakt werd. Voor hen die toen al in Duitsland waren, en langs de Dulags passeerden onderweg naar een kamp, kwam de beslissing te laat: zij zouden pas later weer op vrije voeten gesteld worden. In het binnenland kon met dit bevel en enige goede wil een grote groep de gevangenschap bespaard worden. En dat schijnt precies geweest te zijn wat de nieuwe machthebber, infanteriegeneraal Von Falkenhausen, deed.

⁴³ HERBERT, U., *Hitlers foreign workers*, p.13-27.

⁴⁴ En daar zijn aanwijzingen voor, bijvoorbeeld in Halders dagboek, die na de Belgische overgave noteert dat de prioriteiten zijn: ontwapenen, voeden, opsluiten; ten tweede: Vlamingen en Walen scheiden en de Vlamingen demobiliseren: HALDER, F., *Kriegstagebuch*, I, p.323.

⁴⁵ Voor een gedetailleerde bespreking van deze dagen zie GILLET, E., *Histoire des sous-officiers et soldats belges...*, XXVII (1988), p.355-361.

⁴⁶ Dit is een totaalcijfer en het getal bestaat dus uit de militairen die voor 28 mei in handen vielen van de vijand, de legereenheden die het gevecht staakten op 28 mei en degenen die later uit Frankrijk terug kwamen.

Volgens kolonel Kiewitz was het “[...] *la détérioration du bon renom allemand: on ne nous croyait pas capables d’un tel manque d’organisation.*”⁴⁷

Het lag nu bij de overwinnaars om de Belgische soldaten in veiligheid te vervoeren naar de kampen, en ondertussen in hun noden te voorzien. Terwijl de Duitsers de massa gevangenen samen dreven, werd echter duidelijk dat de bevoorrading een fiasco was. Het Belgische Rode Kruis schoot in actie, omdat “het zich er rekenschap van gaf dat het tot plicht had, ruimschoots deel te nemen aan de actie die werd opgedrongen door het indrukwekkende aantal Belgische en vreemde krijgsgevangenen.”⁴⁸ In een brief van voorzitter Dronsart op het moment zelf wordt het nog explicieter gesteld. In de dagen na de nederlaag werd het Rode kruis overstelpt met verzoeken van gemeentelijke en provinciale instanties om hulp te voorzien. Op dat moment voorzag het Rode Kruis al in steun aan de colonnes, maar de hospitalen en kampen gingen hun middelen te boven. Hij verkreeg van de Duitsers de verzekering dat ze er voor zouden zorgen.⁴⁹ De weinig daadkrachtige behandeling door de Duitsers zette zich nu dus blijkbaar door op het organisatorische vlak. De colonnes afgemarcheerde soldaten werden slecht of niet geravitailleerd en het uitdelen van de *Entlassungen*, waarmee men naar huis mocht, schijnt ook redelijk willekeurig geweest te zijn. Soldaten en officieren werden hier al gescheiden naar Frontstalags gevoerd. Vanaf hier moest men de massa naar de Dulags voeren, zodat de Stalags konden ingeschakeld worden in het economisch systeem. Daarvoor gebruikte men enerzijds binnenschepen en treinen, en anderzijds een harde hand – de kudde werd als het ware gedreven. De Conventie schrijft voor dat men maximum 20 kilometer per dag mag afleggen, maar dat was niet altijd de praktijk. De schepen waren niet erg snel, wat zeker gezien het voedseltekort schadelijk was, maar hadden een grote capaciteit. De eveneens overvolle treinen raakten ook niet snel vooruit omdat de prioriteit was voorbehouden voor militaire transporten, zodat de weg naar de Stalags in het verre Oost-Pruisen uitzonderlijk lang duurde. In beide gevallen waren voedsel, drinkwater en vooral ook ruimte schaarse goederen.⁵⁰ De militairen begon het te dagen dat ze best voor zichzelf iets verzorgden: voorlopig waren conserven en etenswaren belangrijker dan de uitrusting. Het spreekt voor zich dat deze vervoersmiddelen niet geëigend waren voor het transport van dergelijke grote groepen mensen, met als gevolg verschrikkelijk onhygiënische omstandigheden. Zowel op de treinen als in de schepen waren er maar enkele toiletten voor

⁴⁷ Geciteerd in: HAUTECLER, G., “*L’origine et le nombre des prisonniers de guerre belges...*” p.957.

⁴⁸ RKA fonds ‘WOII’ ‘Verzonden documenten ’40-’41’, *Samenvatting van de bedrijvigheid van Belgische Rode Kruis op datum van 25.6.44.*

⁴⁹ RKA fonds ‘WOII’ ‘Contacten met de Duitse bezetter’, Brief van Dronsart aan Generaal Sieglin, 2 juni 1940.

⁵⁰ BUCKINX, X., *Belgen in Duitse gevangenschap*, p.15-16.

honderden mensen. Persoonlijke hygiëne was onmogelijk. Op de aken moest water geput worden uit de Rijn. Ook de veiligheid werd verwaarloosd wanneer men de rijnen tot de nok probeerde te vullen, zoals duidelijk zichtbaar op toenmalige foto's.⁵¹ Dat kwam op een dramatische manier tot uiting toen een van de schepen nabij Willemstad op een mijn liep. Het overvolle ruim werd een val en 132 soldaten vonden er de dood, naast talrijke gewonden.⁵² Gelukkig bleef het aantal ongelukken laag en had het merendeel slechts te lijden onder het warme lenteweer en het gebrek aan eten en drinken, zeker wanneer het Rode Kruis of de lokale bevolking geen hulpacties voerden.

Op 6 juni 1940 stuurde de bezetter al een rondzendbrief met daarin de elf beroepscategorieën die op bevel van de Führer in België mochten blijven. Over hen voor wie dit bevel te laat kwam, wie dus al onderweg was of zich al in Duitsland bevond, zou het OKW zich later ontfemen. De facto gold het bevel enkel voor de Walen, omdat Vlamingen zelf een categorie vormde die was gevrijwaard. Inwoners van Eupen-Malmédy waren toegevoegd aan het Reich; zij werden ook losgelaten.⁵³ Voor vele Vlamingen kwam het bevel te laat: Kiewitz, de Duitse liaison bij Laken, stelde tot zijn verbazing vast dat er onder de krijgsgevangenen aanzienlijk meer Vlamingen dan Walen zaten.⁵⁴

Onwil of onmacht?

De Duitsers hadden tijdens de gevechten en na de overgave welbeschouwd slechts twee verplichtingen: hun gedetineerden mochten niet aan onnodig gevaar blootgesteld worden bij de evacuatie, en er moest in hun onderhoud worden voorzien. Op het terrein verliep alles echter wanordelijk. Verscheidene soldaten kwamen om tijdens gevechten waaraan ze geen deel hadden mogen hebben, of omdat bij hun vervoer niet de minste aandacht werd besteed aan veiligheidsvoorschriften, zoals evacuatiemaatregelen. In de bronnen is echter geen reden te lezen die ons zou moeten doen besluiten dat het hier om een geplande of zelfs bewuste politiek ging. Hoewel we ons met Kiewitz kunnen verbazen over het gebrek aan ordening, en zeker ontzet kunnen zijn over het barbaarse gebruik van weerloze krijgsgevangenen in de frontlijn, dient er te worden gewezen op de grote aantallen die de Blitzkrieg had overgeleverd

⁵¹ Zie CHD fonds 'Captivité', doos 1bis, farde 49: Aide civils à PGB en Nijmegen.

⁵² DANE, K., *Willemstad*, p.149-178.

⁵³ VAN CROMBRUGGHE K., *Krijgsgevangenenkampen voor officieren*, facsimile in bijlage B. De beroepen waren: dokters, veeartsen, ingenieurs en technici, directeurs en management van bedrijven, ambtenaren en personeel van staatsbedrijven en vervoersmaatschappijen, landbouwers, mijnwerkers, chauffeurs en gespecialiseerde arbeiders.

⁵⁴ DE JONGHE, A., *Hitler en het politieke lot*, p.243.

aan de Wehrmacht. Het is mogelijk dat in Duitse kringen werd ingezien dat de massa's Geallieerden in hun macht een overbelasting zouden vormen van hun logistiek en transport, maar dat men er op vertrouwde dat het systeem in het thuisland er beter tegen opgewassen zou blijken. Streit citeert een bevel dat men in mei 1940 bij onvoldoende capaciteit een beroep mag doen op Duitse logistiek om het lot van de krijgsgevangenen te verlichten. Hij merkt op dat een dergelijk bevel niet zou gegeven worden in het geval van de Russen.⁵⁵ Uiteindelijk was de afvoer wel brutaal en ontoereikend, maar gelukkig bleven de gevolgen ervan beperkt – de reis duurde gemiddeld niet erg lang, ongeveer een dag of twee vanuit de Frontstalags.⁵⁶ Maar er waren ook gevallen van drie, vier of meer dagen. Dat de consequenties beperkt bleven, doet niets af van het feit dat het samenproppen van gevangenen in een vuil ruim, of opsluiting in een treinkar gedurende dagen aan een stuk bezwaarlijk een menswaardige behandeling genoemd kan worden.

De ontregeling die met oorlog gepaard gaat mag ook niet uit het oog verloren worden. De Belgen mogen zich dan wel uit de strijd hebben teruggetrokken, het conflict was daarmee niet beëindigd. De kanonnen zouden slechts weer tijdelijk tot zwijgen gebracht worden door de nederlaag van Frankrijk. Terwijl dat zich afwikkelde in het Westen, kwamen de uitgeschakelde gevangenen aan in de kampen van het Reich.

2. De opname in het kampensysteem

Via binnenschip of trein bracht men de Belgen naar de nabijheid van hun bestemming, de laatste trek was vaak te voet af te leggen. In de Conventietekst staat geschreven dat men de krijgsgevangenen moet beschermen tegen publieke nieuwsgierigheid of agressie. Maar met honderdduizenden trokken ze door het land, dus dat was moeilijk te bewerkstelligen. Soms reageerde de lokale bevolking triomfalistisch op hun verschijning, in andere gevallen wekten ze eerder medelijden op. Vaak liepen de twee reacties door elkaar.⁵⁷

In oktober 1940 waren er maar liefst 54 Stalags en 45 Oflags verspreid over het Reich. Het aantal Stalags bereikte in 1942 een hoogtepunt (85) en begon dan weer af te nemen. De Oflags waren toen al gestaag aan het verminderen, met uitzondering van 1944, wat samenhang

⁵⁵ STREIT, C., *Keine Kameraden*, p.188.

⁵⁶ BUCKINX, X., *Belgen in Duitse gevangenschap*, p.17.

⁵⁷ Het is interessant om hier naar de bundel memoires te verwijzen, waar de getuigenissen op een rijtje staan: RIEDEL, K.V. (red.), *Belgische Kriegsgefangene im Oldenburger Land 1940-1945*, p.29; 52; 129; 155.

met de internering van Italiaanse officieren op het einde van het voorgaande jaar.⁵⁸ De Belgen werden verspreid over een groot aantal van die kampen, en in de loop van de oorlog zou er vaak overgeplaatst worden. Hoewel ze recht hadden op afzonderlijke ruimte en vertrouwensmannen, zaten ze doorgaans met andere nationaliteiten in eenzelfde kamp.

De *Verwaltung* (een verzamelnaam voor de administratieve diensten), gebaseerd op de *Registratur* bekommerde zich om de verplichte tewerkstelling, vrijlatingen, mutaties en dergelijke. Wanneer een soldaat werd geregistreerd bij aankomst, werden zijn gegevens genoteerd. Er werden foto's en vingerafdrukken genomen, en hij kreeg een nummer, dat ook op zijn identiteitskaart stond. De verzamelde data kwam allemaal terecht in het individuele dossier dat in die *Registratur* werd beheerd.

In de desinfectie-installatie (een aparte barak) werden gevangenen kortgeknipt, geschoren en gewassen terwijl men hun kleren door een ontsmettingsmachine met waterstofcyanide liet gaan.⁵⁹ Op die manier kon men maximum 1000 gevangenen opnemen per dag, en dan draaide het desinfectie-apparaat dag en nacht. Men vaccineerde ook tegen pokken en tyfus. De gevangene werd verplicht op zijn uniform een kenteken (een rode driehoek) aan te brengen.

Geld en waardevolle voorwerpen moesten gedeponereerd worden en persoonlijke voorwerpen mag men volgens artikel 6 van de Conventie niet ontvreemden, maar de Wehrmacht achtte het toch raadzaam om te fouilleren en zaken die bij het ontsnappen zouden baten, weg te nemen. Daarna werd men geregistreerd. De Conventie stipuleert dat een gevangene slechts zijn naam, rang en nummer hoeft te geven, maar in de praktijk vroeg men ook naar zaken als namen van de ouders, geboorteplaats- en datum, regiment, beroep⁶⁰ en godsdienst. Daartoe kon men niemand dwingen, volgens artikel 5, maar het lijkt erop dat niemand er aanstoot aan nam. Het nut van deze informatie is duidelijk als men zich bedenkt dat in de cartotheek was opgenomen wie zich waar nuttig kon maken als het op dwangarbeid aankwam.

Men stuurde het merendeel van de soldaten namelijk toch zo snel mogelijk door naar een Kommando, een satellietkamp van wisselende omvang bij een werkplaats dat afhankelijk was van het Stalag. Daar waar het goederentransport achterop hinkte kon dat een voordeel zijn, omdat men dan makkelijker aan (werk)kledij of voedsel raakte. Achterblijvers in het kamp die nog niet waren uitgestuurd, of een functie hadden gekregen, hadden dan weer het voordeel dat ze even konden bekomen van de nederlaag en de geleden ontberingen. Beide groepen hadden

⁵⁸ SPECKNER H., *Im Gewalt des Feindes*, p.25.

⁵⁹ Cfr RKA fonds 'WOII' 'Materiële hulp - Stalags' Verslag van bezoek Stalag I A op 2.8.40.

⁶⁰ Ook de RICR maakt melding van het feit dat in de Kartei de beroepscategoriën waren opgenomen zodat men de inzet kon maximaliseren. *Revue Internationale de la Croix Rouge*, nr.272, aug. 1941.

evenzeer te leiden onder het weinige nieuws van thuis en de allesbehalve vlotte postdienst. Soldaten die aan het werk gesteld werden bleven administratief afhankelijk van de kampdiensten. Eten en onderdak werd door de werkgever verzorgd, in al het andere kwam het Stalag tussen. Het spreekt voor zich dat de respectievelijke bijzonderheden van de Kommando's niet besproken kunnen worden, omdat ze dusdanig heterogeen zijn. De onvrijwillige arbeiders moesten er lange uren werken en werden 's nachts opgesloten.⁶¹ In gevallen waarin een werkdetachement groot genoeg werd, kon er een aparte vertrouwensman vrijgesteld worden, die zijn acties coördineerde met de vertrouwensman van het Stalag. De dwangarbeiders hadden ook recht op loon, zij het minder dan een Duitse burgerarbeider, en dat geld ging naar het kamp, niet naar de gevangene, en werd aldaar beheerd. Aan de krijgsgevangene werd hoogstens een beetje zakgeld in *Lagergeld* uitgekeerd, omdat het bezit van teveel Reichsmarken een ontsnapping maar zou vergemakkelijken.⁶²

In Oflags verbleven officieren, tenzij ze zelf uitdrukkelijk om werk verzochten, allen in het kamp.

De staat van de kampen en de gevangenen

Niet alle Stalags waar men terecht kwam, verkeerden in dezelfde toestand. De gedetailleerde rapporten van het Rode Kruis werden naar de regeringen gestuurd, maar de uittreksels die men publiceerde in de *Revue*, geven voor die maanden een overzichtelijker beeld. Het eerste verschijnen van Belgen in de verslagen is een groepje dat in het Oflag X B Nienburg. Het kamp, bezocht in juni, heeft nog geen erediensten en kantine geregeld, de censuur is overbelast, en de barakken zijn soms overvol omdat men de nationaliteiten gegroepeerd wil houden.⁶³ In dezelfde maand bezocht men Stalag IV B Mühlberg: “*on aplanit, on construit, on canalise, on fait des routes*”. Er staan tenten, maar de krijgsgevangenen die permanent in het kamp blijven hebben reeds onderdak in barakken. Men is duidelijk het kamp nog aan het uitbouwen. Ook hier signaleert men dat de logistiek zich nog moet aanpassen aan de 24.000 inwoners. Het eindoordeel is dat dit kamp “te nieuw is om kritiek toe te laten”. Het Rode

⁶¹ Soms voerden de Duitsers zelfs bijkomende technieken in om vluchten te ontmoedigen: in een Kommando van Stalag XIII C moesten de werkers 's avonds hun schoenen en broek inleveren. Zie SOMA AA 244/7 Fonds 'Commission d'Histoire de la Captivité de Guerre', verslag van 29.10.43.

⁶² In september 1944 werd het Lagergeld afgeschaft en schakelden ze over op Reichsmark, om onbekende reden. Zie SPECKNER, H., *Im Gewalt des Feindes*, p.52.

⁶³ *Revue Internationale de la Croix Rouge*, nr.259 juli 1940. De Duitsers erkenden dit probleem ook en besloten om de maatregel op te heffen. Zie BZ/DA 4786 'Verslagen over de situatie in de kampen' Brief van de Amerikaanse ambassade 'Belgian Interests 152' van 19.3.41.

Kruis wijst wel op grote inspanningen die geleverd worden door de autoriteiten en suggereren dat dit een goed geleid kamp wordt.⁶⁴

In Weiden vormde het Stalag XIII B een uitzondering: dit kamp werd voorheen door de S.A. (*Sturmabteilung*) gebruikt en de installaties zijn al gereed. Desondanks is er nog geen post, en geen erediens.⁶⁵ Het lijkt erop dat al de verslagen langs deze lijnen lopen: van Stalag IX A Ziegenhein schrijft men ook dat het een modelkamp zal worden, maar dat kritiek op dit moment nog te moeilijk is⁶⁶; in Oflag III B Tibor noteert men goedkeurend dat de kazerne in goede staat verkeert maar door de werken in uitvoer is er sprake van overlast.⁶⁷

Dat de postdiensten zo moeizaam functioneerden, mag niet verbazen. Alle post diende via de censuur van de Abwehr te passeren. De soldaten die er midden 1940 aankwamen, wilden natuurlijk contact opnemen met het thuisfront – waar de Conventie hen overigens expliciet het recht toe gaf (art. 36). In een kamp zoals Stalag VIII A, dat maar liefst 58.000 mannen bevatte, moest een staf van 60 censoren de werklast verdelen van al de brieven en postpakketten die men mocht versturen of ontvangen.⁶⁸

Eerlijkheidshalve vermelden we ook dat het Rode Kruis zich ook overweldigd zag door de twee miljoen krijgsgevangenen in het Reich. Op dat ogenblik opereerden de vier afgevaardigden van het Rode Kruis vanuit Berlijn. Dat aantal werd later opgetrokken tot acht en op het eind van de oorlog waren het 12 delegaten die tezamen maar dan tweeduizend bezoeken presteerden.⁶⁹

Bij de Belgische regering, die in Londen in ballingschap verbleef, was de onzekerheid lange tijd groot. Ze vertrouwden voor informatie op de Amerikanen en het Rode Kruis. Over het aantal krijgsgevangenen in de eerste plaats circuleerden enige tijd uiteenlopende cijfers. Zij zullen in het bijzonder gerustgesteld zijn door de positieve toon van de kampinspecties. In diverse gevallen lieten de Belgische krijgsgevangenen zich positief uit over hun behandeling door van de Duitsers.⁷⁰ Uit alles bleek dat de Conventie gerespecteerd werd. Dat blijkt ook, indirect, uit het feit dat we niet één voorbeeld kunnen vinden in de bronnen waar de

⁶⁴ Revue Internationale de la Croix Rouge, nr.260 aug 1940 – Stalag IV B.

⁶⁵ *Id.* – Stalag XIII B.

⁶⁶ *Id.* – Stalag IX A.

⁶⁷ *Id.* – Oflag III B.

⁶⁸ Revue Internationale de la Croix Rouge, nr.267 maart 1941 – Stalag VIII A.

⁶⁹ XVIIe Conférence Internationale de la Croix-Rouge, *Rapport du Comité internationale de la Croix-Rouge*, I, p.243.

⁷⁰ Bijvoorbeeld in Stalag IV A zie RKA fonds ‘WOII’ ‘Materiële hulp - Stalags’ Verslag van ICRK van bezoek op 8.8.40.

kampcommandant of een andere officier probeerde te verhinderen dat er een vertrouwensman werd aangeduid. Zoals we later zullen zien bestond die functie zelfs in de represaillekampen. Ook het YMCA was actief in nazi-Duitsland. Die organisatie had in Zweden banden met de koninklijke familie, en het is via die omweg vermoedelijk dat Prins Reginald de Croy aan Spaak bericht kon doorgeven. Cedergren, van het YMCA, had langs de kampen gereisd, zo schreef hij, en wist te melden dat “[...] *il a eu l'impression que les autorités font réellement ce qu'elles peuvent pour alléger les maux de leurs prisonniers – comme il y en a plus de 4 millions, ceci n'est pas aisé.*”⁷¹

Toch was de toestand van de *PGB's (Prisonniers de guerre belges)* op dat moment aan diverse nefaste invloeden onderhevig. In de eerste plaats de psychische en morele opdoffer van de verloren strijd. Vanaf dat moment zijn de omstandigheden variabel, maar tijdens de overbrenging naar Duitsland waren de sanitaire omstandigheden al te vaak heel slecht. Er gebeurden af en toe ongelukken, en het was heel warm. De ravitaillering was wispelturig of liet het afweten. Comfort bestaat in dergelijke situaties, wanneer men overal en altijd in grote groepen is, niet. Dit, in combinatie met de gebrekkige voeding kan de oorzaak zijn van allerhande spijsverteringsproblemen.⁷² Wanneer men na de geleden ontberingen dan weer fatsoenlijk begon te eten, speelde de maag ook weer op. In de winter kwamen er nog eens longziektes bij en kampen waar men Russen moest opvangen, kregen af te rekenen met tyfus. Tal van ongunstige en problematische aspecten van het gevangenschap kunnen voeren tot psychische problemen, wat de Duitsers *Stacheldrahtpsychose* noemden: prikkeldraadpsychose. Naast elementen die we hierboven hebben vernoemd, komen nog factoren zoals de beperkte horizon in opsluiting, het gebrek aan vrouwelijk gezelschap (niet in de laatste plaats echtgenotes, die zijn achtergebleven in een bezet land of op de vlucht zijn), ontworteling in een andere cultuur, het gebrek aan privacy, het repetitieve karakter en ontbreken aan langetermijnperspectief, omdat men niet weet hoe lang het allemaal nog zal duren. Per slot van rekening is een krijgsgevangene volstrekt machteloos. Woede en ontmoediging wisselden elkaar af.

⁷¹ BZ/DA nr.4786 ‘Situatie in de kampen’; brief van Prins De Croy aan Spaak 28.2.42.

⁷² zie CHD fonds ‘Captivité’ doos 3 Note sur le santé des PGB.

3. De materiële omstandigheden van krijgsgevangenschap

Huisvesting en kampleven

De Conventie definieert ‘kamp’ erg ruim en bakent slechts grenzen af die de leefbaarheid moeten garanderen: ver genoeg van de frontlijn verwijderd en niet in een ongezond klimaat of dito omgeving. In de praktijk was de diversiteit groot. Waar de bodem en bereikbaarheid goed waren, voldoende plaats en drinkwater was, kon men een kamp oprichten, dat liefst niet te opzichtig was. Het kon dan gaan om een kasteel, in het geval van het beroemde Oflag IV C Colditz bijvoorbeeld, of een verlaten kazerne zoals het strafkamp Stalag 325 Rawa-Ruska. Stalag VI D, in Dortmund, was zelfs een sporthal. In gevallen waar het kamp nieuw werd opgericht, bestond het meestal uit tenten, die vervangen werden door barakken. Dat waren standaarduitvoering lange barakken voor om en bij de 370 man, met drie stapelbedden boven elkaar, elektrische verlichting en grote kachels.⁷³ De wasruimte bevond zich in het midden, en deelde het gebouw zo op in twee zalen. Ze lagen langs weerszijden van de hoofdstraat, in blokken gegroepeerd, en in het midden bevonden zich kantine en keukens. Dat waren vaak stenen gebouwen. En er bevond zich ook een depot, waar de kantine onder andere gevestigd was. Dit alles is dus ongeveer conform artikel 10 van de Conventie.

Kazernes waren ook een bestaande optie. Oflag III B Tibor was een militair kamp voor officieren aan de rand van een meer, midden in een bos. Door de vele wandelpaden en de uitstekende infrastructuur leek het zelfs niet echt op een gevangenenkamp. De barakken van de ordonnansen waren van hetzelfde type als die in de Stalags.

In het Stalag I A waren de vertrouwensmannen ondergebracht in een bureel dat in het gebouw van de *Arbeitseinsatz* gevestigd was.

Het *Vorlager* bestond ook uit gebouwen en barakken. Men vond er de infirmerie,⁷⁴ het lazaret en de verblijven van het medisch personeel (die zelf geen krijgsgevangenen zijn); de *Registratur* met zijn enorme administratie,⁷⁵ de fotografische dienst, een schoenmakersatelier, kleermakers, het kledingsmagazijn, de steenkoolbunker, en de barak voor de brandweer.

⁷³ Bijvoorbeeld in Stalag IV A zie RKA fonds ‘WOII’ ‘Materiële hulp - Stalags’ Verslag van ICRK van bezoek op 8.8.40.

⁷⁴ Zieken konden in de doorgaans goed functionerende lazaretten opgenomen worden, maar bij ernstige gevallen plaatste men patiënten vaak over naar ziekenhuizen in het district.

⁷⁵ Waar ook krijgsgevangenen aan het werk gezet konden worden - en waar die dus ook konden knoeien met de gegevens om voordelen te bekomen zoals vrijstelling van arbeid of repatriëring.

Kortom: administratieve en logistieke diensten. Voor de gevangenen waren er sanitaire- en ontsmettingsinstallaties en een cachot of strafbarak (minstens 25 cellen van 25m²).⁷⁶

Het kamp werd omsloten door een dubbele prikkeldraadomheining. Tussen de omheiningen lagen Friese ruiters; aan de palen zaten elektrische lampen om 's nachts te verlichten.⁷⁷ De wachten hielden de omtrek van het kamp in het oog en bemanden de torens en de poorten. Ze bewaakten ook eventueel belangrijke gebouwen zoals een depot en patrouilleerden in de omgeving. Dat noemde men de buitenwacht. De binnenwacht bestond uit soldaten die gelijkaardige functies vervulden in de perimeter van het eigenlijke kamp, en de luchtafweerposten. *Wachmannschaften* of 'Wams' hadden de eentonige jobs. Bij de tweedekeus soldaten (*Landeschütz*) die men aan de Stalags toewees, hoopte men liever op een uitje als begeleider.⁷⁸ De *Kommandoführer* zwaaide de plak in een detachement, en dat was meestal een onderofficier.

In het *Vorlager* of buiten de poort (los van het kamp zelf) stonden dan de gebouwen voor de financiële dienst, de Abwehr, die ook de post regelde; en de Duitse manschappen en officieren. De belangrijkste daarvan is uiteraard de kampcommandant. De tweede man was echter de *Abwehroffizier* (A.O.). De *Abwehr* was een militaire inlichtingendienst en contraspionage-afdeling, onder leiding van Wilhelm Canaris. In die hoedanigheid verzorgde ook de bestrijding van 'Duitsland vijandig gezinde elementen' in de kampen. Om spionage en sabotage tegen gaan beschikte de A.O. over een reeks bevoegdheden, zoals naar willekeur doorzoeken organiseren en inzage in alle administratie. Zijn taak hield ook in dat hij met politiediensten als de gevreesde Gestapo moest samenwerken. In het dagelijkse leven hadden de werkzaamheden van zijn staf ook een grote invloed: zijn bureau stond in voor censuur en controle van de post. Dit werk vereiste tolken, die de titel *Sonderführer* voerden, en die ook bij kampbezoeken door buitenstaanders werden opgetrommeld.⁷⁹ Canaris bleek echter niet betrouwbaar: hij werkte heimelijk de nazi's tegen en zijn dienst werd opgedoekt. De bevoegdheden gingen over naar Himmler en diens SS en Canaris zelf werd uiteindelijk na de aanslag op Hitler geëxecuteerd.⁸⁰

Andere belangrijke functies zijn de supervisie-posten: de *Arbeitseinsatz-offizier*, de *Justiz-offizier* en tenslotte de *Oberstabsarzt*. Dat de kampcommandanten uit de reservetroepen werd geselecteerd leidde ertoe dat het vaak hogere officieren op leeftijd waren. Er zijn gevallen

⁷⁶ SPECKNER H., *Im gewalt des Feindes*, p.35-36.

⁷⁷ Zoals te zien op de plattegrond die Paul Louyet heeft opgenomen in LOUYET, P., *Het Verzet*, p.90; of nog een afbeelding in *Ceux de I A*, nov. 1974, p.4 met duidelijk te onderscheiden blokken, kampweg en Vorlager.

⁷⁸ SPECKNER H., *Im Gewalt des Feindes*, p.38.

⁷⁹ *Id.*, p.75.

⁸⁰ HEINEMANN, W., "Abwehr" in: DEAR, I.C.B. en FOOT, M.R.D., *Oxford Companion...*, p1-3.

bekend van veteranen die in de oorlog van '14-'18 aan den lijve krijgsgevangenschap hadden ondervonden, en dus ervaringsdeskundigen waren.⁸¹

Naast het officiële politieke beleid en militaire bestuur waren er de kampcommandanten en de opzichters in de Kommando's. De structuur was dus gelaagd en daarom is een globaal beeld onmogelijk. We kunnen niet het individuele verhaal van elke gevangene vertellen. Dat is ook niet nodig. Wanneer we het hebben over de Belgische krijgsgevangenen voor de Conventie van Genève, hebben we het over hen als een groep en moeten we zoeken naar een collectief oordeel; zoeken naar sporen van het algemene beleid dat tegenover hen gehandhaafd werd. Een algemeen overzicht geven van de materiële omstandigheden is door de diversiteit niet mogelijk, en een uitputtende opsomming zou sowieso onleesbaar saai zijn. Toch is de saaiheid een objectieve bondgenoot, in de zin dat het monotone bestaan van de krijgsgevangene zich makkelijker laat optekenen. Op die manier kan men een beeld schetsen van het bestaan als krijgsgevangene.

Het leven in het kamp zelf was erg repetitief. Men moest vroeg opstaan, om half zes, en had dan appel en luisterde naar eventuele berichten van de kampoverheden. Er werd gewassen en 'ontbeten' – meestal enkel met (ersatz)koffie. Wie van corvee was ging na het uitdelen van het ontbijt over tot schoonmaaktaken, de anderen moesten zich bezig houden met lichaamsbeweging of lectuur en correspondentie. Op de middag was het aanschuiven voor de soep, een operatie die meerdere uren kon aanslepen. De lunch was soms vrij waterig, zeker als men ze op het einde aanlengde, of wanneer men enkel een schep uit het bovenste kreeg. Na het afwassen was er siësta of ontspanning. Zo rond vieren deelde men de post uit. Rond die tijd begon het keukenpersoneel van dienst aan het uitdelen van het avondmaal, het meest omvangrijke van de dag. Rond acht uur moest men zich wassen en was er tijd om te bidden, en om half negen ging men dan slapen. Wie een job had, vertrok 's morgens na het ontbijt uit het kamp en keerde 's avonds weer terug. Sommigen werden tewerkgesteld in de kampdiensten zelf. Samen met de kunstenaars en werklozen en zieken vormden zij een min of meer stabiele bevolking van enkele duizenden mannen in het centrale kamp.⁸²

De behoeftes op materieel vlak laten zich allicht nog het makkelijkst aflezen aan hand van de prioriteiten die men in het buitenland stelde voor de hulpgoederen. Dat waren, in volgorde,

⁸¹ Bijvoorbeeld in Stalag IV A zie RKA fonds 'WOII' 'Materiële hulp - Stalags' Verslag van bezoek op 8.8.40.

⁸² LEGROS, J., *Stalag I A*, p.29-31.

levensmiddelen, warme kledij en ondergoed. Van deze categorieën nam men aan dat ze het meest gunstige effect zouden hebben op het moreel.⁸³

Voedsel

Het eten was meestal van voldoende kwantiteit, de kwaliteit varieerde al eens. Het was ook wel eerder eentonig van menu.

De voedselsituatie lag aan de basis van de gezondheidstoestand en was daarmee de belangrijkste onderhoudsplicht, samen met onderdak, verwarming en kledij. De eerste maanden was de situatie niet meteen rooskleurig. De ontberingen van de strijd en de abrupte overgang naar een nogal eenzijdig en sober dieet veroorzaakten gewichtsverlies, vermoeidheid en spijsverteringsproblemen. Soms, wanneer de toestroom te groot was, werd de voedselbedeling onzeker. In deze toestand verminderd ook de weerstand, waardoor epidemieën sneller verspreiden. Gelukkig mogen we wel spreken van een overgangsfase. Het menselijk organisme past zich snel aan, net zoals de organisatie. Tegen het nieuwe jaar waren de meeste problemen al op de achtergrond verdwenen, en werd het dieet aangevuld met colli's. De plaats waar men verbleef bepaalde natuurlijk goeddeels het eten dat op tafel verscheen.

Het inschakelen in de economie was een van de belangrijkste beweegredenen en daarom werd aan Kommando's duidelijk gemaakt dat men voldoende eten moest ter beschikking stellen, als de soldaten daar voldoende werkwil tegenover konden stellen. Op het werk moest men streng, maar correct zijn.⁸⁴ Naargelang het verrichte werk kon men rekenen op grotere porties: nachtarbeid, zware arbeid en mijnwerkers vormden officiële categorieën. Niet verbazend volgden er dan klachten wanneer een Kommando voor houtverwerking weigerde de Belgen extra rantsoenen te geven omdat 'wie het rantsoen van een zware arbeider wilde, daar ook maar hard voor moest werken'.⁸⁵ De voedselsituatie op een boerderijkommando was om een andere reden beter. Laconiek uitgedrukt was het zo dat "*[la situation] des soldats placés dans les fermes n'est pas meilleur, mais ces hommes se débrouillent mieux.*"⁸⁶ In landbouwkommando's bevond men zich namelijk bij de bron van de voedselproductie. In het

⁸³ BZ/DA 4782 'SS Frederick' Telegram Biart aan Spaak van 15.2.42.

⁸⁴ SOMA AA 244/8c 'Commission d'Histoire de la Captivité de Guerre' Van Doornick. Activités officielles de la Delegation...(1943), p.4.

⁸⁵ *Id.* p.97.

⁸⁶ BZ/DA 4800 'Ravitaillement de Belgique' p.121.

kamp zat men dan weer in het centrum van de kamporganisatie, en in de infirmerie kon men rekenen op aangepast eten. Aan het andere uiterste bevonden zich de militaire gevangenis en het cachot. Krijgsgevangenen die in de industrie tewerk gesteld werden, waren eigenlijk uitbesteed en dus afhankelijk van de goede wil van hun werkgever voor de voedselvoorzieningen. Het resultaat varieerde. De Belgen in het kamp zouden technisch gezien gelijkwaardige maaltijden moeten genoten hebben aan die van de reservetroepen – zo bepaalde toch de Conventie in artikel 33. In realiteit valt te vermoeden dat de kwaliteit en zelfs kwantiteit niet evenredig waren.

Van Doornick berekende aan de hand van Duitse handboeken dat de Duitse rantsoenen voor krijgsgevangenen tussen de 600 en 1100 calorieën per dag (een aandeel van telkens ongeveer 25%) tekort kwamen. Tegelijk gaf hij ook toe dat deze cijfers abstract en theoretisch waren. Ook het gebrek aan vitaminen (vers fruit en groenten) en mineralen was nergens zo groot als men zou verwachten, wat mag blijken uit de beperkte frequentie van deficiëntieziektes in de rapporten. Wanneer men de colli's in rekening brengt, is de voedselsituatie gedurende de langste periode van de oorlog voldoende geweest. Het was de schok van de verandering in spijs die het meeste last veroorzaakte.⁸⁷

In onze tijd gaat een geschoolde diëtiste uit van een behoefte van 2300 Cal, 65 gr eiwitten, 500 mg calcium, 50 mg vitamine C als richtwaarden. Dit zijn de gegevens voor mannen van 20-35 jaar met een zeer geringe activiteit, een gemiddelde lengte van 178 cm en een gewicht van 70 kg – met de leeftijd daalt de caloriebehoefte.

Uit de steekproeven die werden voorgelegd (telkens twee uit '40, '42 en '44) sprak allereerst een deficit aan vers fruit en melkproducten. Bovendien weten we dat het vlees in vele gevallen van lage kwaliteit was, en soms zelfs niet voorradig. Als dat niet voldoende wordt gecompenseerd door bijvoorbeeld peulvruchten, is ook dat een belangrijk tekort. De menu's uit 1944 schoten tekort over de gehele lijn. De enige uitzondering is vitamine C, een stof die rijkelijk aanwezig is in de ajuinen en aardappelen die men vaak genoeg verschaftte. Het dieet was op zijn geheel 'nauwelijks geschikt om te overleven', laat staan om een werkkraft op de been te houden. De steekproeven zijn weekmenu's uit de kampen zelf, niet uit de detachementen.⁸⁸ Het ziet er dus naar uit dat artikel 11 wat betreft kwantiteit en kwaliteit niet erg nauwlettend is uitgevoerd.

Ware het niet voor de colli's, en de mogelijkheid om via de kantine artikelen bij te kopen (als die mogelijkheid inderdaad bestond, wat niet op alle tijdstippen en alle plaatsen een zekerheid

⁸⁷ CHD fonds 'Keyaerts' Medisch verslag van Van Doornick, 'strictement confidentiel', 23 p.

⁸⁸ Gesprek met diëtiste Vranckx op 28.4.05.

was), had dit eenzijdige en frugale dieet geleid tot rampzalige situaties. Maar dat is natuurlijk een theoretisch punt. Het zou belangrijker zijn, er achter te komen in welke mate het Duitse beleid precies rekening hield met de zendingen om zijn zorgplicht tot een minimum te herleiden. Zonder een uitgebreide studie in Duitse archieven wordt dit echter een moeilijke onderneming.

Gezondheid

Het jarenlange beperkte dieet kon wel langetermijngevolgen hebben: maagproblemen, lage bloeddruk en hartverzwakking,... De soep die men meestal maakte, deed ook weinig om de eetlust op te wekken. De gekookte groenten en het ontbreken van vers fruit in veel gevallen verminderde de weerstand. Omdat men in soms penibele omstandigheden samen zat met andere gevangenen, waren er waarschuwingen voor infectieziektes als difterie en tuberculose. Ongedierte kon dit overbrengen, maar waren op zich al een pest omdat hun voortdurende beten tot steenpuisten leidden. Ook reumatische aandoeningen kwamen voor bij krijgsgevangenen, mogelijk te wijten aan werk in slecht weer en met povere kledij. De aard van het werk is tevens een bepalende factor, net zoals de arbeidsduur.⁸⁹

Het belangrijkste probleem lijkt echter de slechte staat van de tanden. Enerzijds door gebrekkig dieet en anderzijds door gebrek aan mensen en materiaal voor tandzorg, ontstonden problemen op dit vlak. Mensen die tanden verliezen lopen veel meer risico op problemen met de rest van de spijsvertering. Ter illustratie: 111 van de 500 gerepatrieerde soldaten op 26 augustus 1943 hadden nood aan een tandarts bij aankomst. De situatie was dus ernstig. Een speciaal rapport daarover concludeerde dat er al problemen waren voor de oorlog, maar dat de gevangenschap deze sluimerende problematiek heeft tot uiting gebracht of minstens zwaar verergerd.⁹⁰

De zorgwekkende toestand op het vlak van tandheelkunde bracht Brussel op het idee om aan het Rode Kruis hulp te vragen voor een '*Mission Dentaire*'. Een volledige toegeruste vrachtwagen moest langs de kampen reizen om de problemen te verlichten.

De reden voor de slechte gezondheidstoestand moet deels gezocht worden in de povere tandheelkunde. In het geval van Stalag XIII A kwam er af en toe een tandarts langs, wiens

⁸⁹ CHD fonds 'Captivité' doos 3 Medisch verslag van Van Doornick, 'strictement confidentiel', 23p.

⁹⁰ CHD fonds 'Captivité' doos 3 'Rapport sur l'examen dentaire des prisonniers de guerre' 5 p.

activiteiten zich vooral beperken tot het trekken van tanden. Anders dreigde hij overwerkt te raken, maar tijdens de oorlog heerste ook een schaarste aan de nodige materialen.⁹¹

Paradentose en tandbederf, al dan niet gepaard met ontstekingen waren de voornaamste problemen. De vaak rudimentaire methodes zorgden ervoor dat de gevangenen hun tanden verloren, wat dan weer rechtstreeks leidde tot problemen met het gastro-intestinale kanaal.⁹²

Nu was de medische verzorging in de kampen over het algemeen wel van hoog niveau. Het Internationale Comité van het Rode Kruis was van mening dat artikel 14 naar het beste vermogen gerespecteerd werd, maar:

*“Certain circumstances, however, beyond their control and contingent upon modern methods of warfare (blockade, bombardments, sinking of merchant vessels etc.) affect the Detaining Power’s ability to supply camp infirmaries with all the medical, surgical and hygienic material necessary for the proper care of the wounded, sick or convalescent prisoners in the quantity required.”*⁹³ Nu hoeft een kwalitatieve medische faciliteit nog geen garantie in te houden van een goede toegang. Zeker in een Kommando kon het al eens voorvallen dat men een doktersbezoek beschouwde als werkontduiking; als een waker het dan nodig vond om zelf een oordeel te vellen, kon een gevangene lang verstoken blijven van deskundige aandacht.

Tegen de verzwakking en ziektes kon men moeilijk rechtstreeks ingrijpen, maar het sturen van speciale dieetcolli’s voor zieken kon wel gedaan worden, net zoals het opsturen van medicijnen. Die medicamenten moesten naar een kamp gestuurd worden en konden onder toezicht van een dokter ingezet worden, ze kwamen met andere woorden niet rechtstreeks bij een persoon aan.⁹⁴

Artikels 13 tot 15 gaan over de hygiëne en de medische faciliteiten. Ze mochten dan al niet comfortabel zijn (warm water was lang niet iedereen gegeven), maar waren meestal wel voldoende. Tandheelkunde was nog het minst ontwikkeld, en dat de Duitse overheid soms de krijgsgevangenen aanrekende voor speciale zorgen, mocht eigenlijk niet. In sommige Kommando’s stonden de Belgen trouwens maar onder los heelkundig toezicht of was het moeilijk om op verzoek een medisch onderzoek te verkrijgen.

⁹¹ KLMA fonds ‘OTAD’ 75 doos 92 Verslag van bezoek door DSLP op 22.2.43.

⁹² zie CHD fonds ‘Captivité’ doos 3 Rapport over de omstandigheden van de gevangenschap.

⁹³ BZ/DA 4793 ‘Ravitaillement’ Rode Kruis-rapport: Therapeutical relief for Prisoners of War (1.2.44). Er wordt ook aangestipt dat dokters niet noodzakelijk dezelfde middelen en methodes hanteren als gewoonlijk in het land waar ze gevangen zitten.

⁹⁴ RKA fonds ‘WOII’ ‘Service Sanitaire’.

Kledij

In de verslagen van de DSLP zijn twee vaststellingen constant: het feit dat men in het merendeel van de gevallen weinig tot geen avitaminose (gebreksziekte tengevolge van vitaminedeficiëntie) constateert en de povere staat die wordt toegeschreven aan kledij en schoeisel.

De kledij bevond zich vaak in een betreurenswaardige staat, want de lange mobilisatie en de strijd in mei 1940 hadden zo hun gevolgen gehad. Waar mogelijk werden buitgemaakte artikelen verdeeld om de nood te lenigen, waardoor de krijgsgevangenen in een mozaïek van uniformen gekleed liepen. Maar tegelijk bleef de bedeling erg karig. In verslagen doorheen de hele oorlog wijst men op de versleten kledij en schoenen. Degelijk materiaal was zelden voorradig.⁹⁵ In sommige gevallen moest men overgaan tot een verbod op voetbal, omdat het de schoenen sneller versleet dan ze vervangen werden.⁹⁶ Vanuit het buitenland stuurde men daarom ook kledingstukken op in colli's.

Over de vraag of de '*Puissance Detentrice*' het recht heeft om in de bedeling daarvan tussen te komen publiceerde het Rode Kruis, dat de Conventie er niet echt op voorzien was, en dat de zorgplicht onverminderd geldt. Maar dat hoeft nog niet te betekenen dat het verboden is om tussen te komen bij het verdelen van zulke hulpgoederen. Ze zijn tevens zo eerlijk om te zeggen dat wanneer er problemen waren, die door Duitsland altijd prompt weer werden gecorrigeerd.⁹⁷ De vraag is dan maar of dat wil zeggen dat het correct is wanneer men de andere lakens in beslag neemt als er nieuwe lakens van het Rode Kruis arriveren, bijvoorbeeld. Volgens hun redenering konden die lakens dan weer in stock, om de minderbedeelden te baten. Smets schrijft in zijn manuscript over Stalag I A, dat het voedsel behoorlijk was en de post tot in de Kommando's goed werkte. Enkel op het vlak van kledij liep de distributie nogal mis.⁹⁸ Voor wie werkte hadden de Duitsers respect, en werkkledij werd dus wellicht sneller uitgedeeld, maar de overige krijgsgevangenen hadden evenveel recht op de vestimentaire garanties van artikel 12.

X D Fischbeck, een kamp voor officieren in de buurt van Hamburg, dat we elders in dit werk ook tegenkomen, had ook op het vlak van materiële omstandigheden veel tekortkomingen. In

⁹⁵ BZ/DA 4782 'SS Frederick' Note succinte sur les envois...

⁹⁶ SOMA 244/8c 'Commission d'Histoire de la Captivité de Guerre' De Callatay. Compte Rendu de l'activité...(1943) p.71.

⁹⁷ BZ/DA 4793 'Ravitaillement' Rode Kruis-rapport: The Right of Ownership of Red Cross supplies (22.12.43).

⁹⁸ KLMA fonds 'Hautecler' 52 doos 35 Manuscript van SMETS J., *La fin du Stalag I A*.

feite kunnen we stellen dat het een van de minst bedeelde installaties was. Daarom is het de moeite waard om dit voorbeeld verder uit te werken. Oflag X D was geen strafkamp, maar al bij het eerste bezoek sinds in juli '42 de reserveofficieren van het Belgische leger werden verzameld, noteerde men dat de barakken niet verlucht werden en dat dringend pesticiden nodig waren om het ongedierte op een afstand te houden.⁹⁹ Men had er hinder van vlooiën en wandluizen, ook in het stro dat gebruikt werd voor de matrassen. Daarop werden dan de lakens gespreid. Een fatsoenlijke medische voorziening ontbrak, wat schriel afstak tegen de meeste andere kampen. Het klimaat zorgde nochtans voor vele ziektes, en het ongedierte voor zweren. De ondergrond was vochtig (tenzij het vroom) en winderig, omdat het zo dicht bij de kustlijn lag. Zo dicht bij de kust kroop het zand overal tussen. Het sanitair gaf aanleiding tot klachten omdat men 's nachts werd opgesloten en dan te weinig toilettemmers ter beschikking had, wat in smerige taferelen resulteerde.¹⁰⁰ Op het vlak van de kledij deden de Duitse officieren lastig, het viel niet mee om versleten kledingstukken te laten vervangen. In de barakken regende het vaak binnen: het luchtafweergeschut veroorzaakte schade aan de daken door splinters of obussen die weer naar beneden kwamen. De stapelbedden waren houten constructies, twee of drie boven elkaar met stromatrassen. De verwarming was er dermate onvoldoende dat de officieren vanuit België brandstof lieten overkomen, op hun kosten. Men lag met tot met twaalf personen op een kamer en wanneer men dan 's nachts de luiken sloot, werd het klimaat binnen ondraaglijk.¹⁰¹

Er was een goede ontsmettingsfaciliteit, maar die werkt niet gebruikt, en ondanks veel schoonmaakbeurten bleek het ongedierte endemisch aanwezig. De wasfaciliteiten waren afdoende, zij het dat er geen warm water was, en de toiletten ook, als men ze mocht gebruiken. In het jaar 1943 kwam daar nog de klacht bij dat er geen schuilplaatsen voorzien waren. Daarenboven hebben we al gezien dat 's nachts alles afgesloten werd, zodat het bij alarm lang duurde om de officieren in veiligheid te brengen. Tegen 1944 zorgde men dan maar voor een behoorlijke schuilplaats.¹⁰² De Delegatie beschouwde Fischbeck als het slechtste kamp waar men Belgen gevangen hield.¹⁰³

Toch lezen we in de verslagen dat de medische voorzieningen niet erg veel werk hadden, en sterfgevallen waren er nauwelijks. Er was zelfs een tandarts die tandprotheses kon verzorgen:

⁹⁹ SOMA AA 244/8b 'Commission d'Histoire de la Captivité de Guerre' Verslag DSLP van het bezoek op 18.9.42.

¹⁰⁰ RKA fonds 'WOII' 'Materiële Hulp - Oflags' Brief van Dronsart aan Keyaerts van 5.11.43.

¹⁰¹ RKA fonds 'WOII' 'Materiële Hulp - Oflags' Verslag van bezoek aan Oflag X D op 26.3.44.

¹⁰² SOMA AA 244/8b 'Commission d'Histoire de la Captivité de Guerre' Verslag DSLP van het bezoek op 4.9.43. Niet iedereen vond de loopgraven die hiertoe moesten dienen, voldoende.

¹⁰³ SOMA AA 244/8b 'Commission d'Histoire de la Captivité de Guerre' Considerations sur la situation matérielle et morale...

een zeldzaamheid. De sfeer in het kamp was goed en voor ontspanning en liturgie werd gezorgd. In slotsom: de installaties waren er pover, maar de moraal was hoog en dankzij de hulpgoederen (colli's en eigen aankopen) was het leven er nog draaglijk.¹⁰⁴

De context moet ook in rekening gebracht worden. De officieren kwamen van een goed kamp toen ze werden overgeplaatst en dus leek Fischbeck mogelijk erger dan het was. En we zien hier ook de invloed die een commandant kon hebben op een installatie: het onbuigzame en strenge karakter van de kampleiding hier betekende, dat alles wat men als gunst interpreteerde, werd verwaarloosd.¹⁰⁵ In Fischbeck zaten alleen reserveofficieren, die gescheiden waren van de beroepsofficieren, maar het is onwaarschijnlijk dat dit het beleid beïnvloedde. De Belgische reserve had eenvoudigweg de pech dat zij dit kamp toegewezen kregen. Het kamp was ook erg klein, wat de problemen psychologisch allicht uitvergrootte. In de ligging bij Hamburg moet men niet teveel lezen. Oflags lagen net zoals Stalags vaak in de buurt van spoornetwerken zodat ze eenvoudig te bereiken waren en dicht bij steden is de infrastructuur beter (elektriciteit, water, transport). Met twaalf man in een kamer met 28m² als grondoppervlak leunde dicht aan bij het minimum, wat zeker voor officieren nogal storend was en daar kwam dan nog de geslotenheid bij.

‘Het is oorlog voor iedereen’ verzochtte men bij het Duitse Rode Kruis in januari ‘44. Ze gaven antwoord op een brief die Dronsart aan hen gericht had, om te horen wat zij vonden van het feit dat de verwarming in Oflag II A maar drie uur per dag brandde, waardoor het er vaak vreselijk koud was. Brandstof stond op rantsoen. Uiteindelijk beweerde men in Duitsland dat de verwarming slecht ‘af en toe’ werd gebruikt om een gemiddelde temperatuur van 11 à 15° Celsius te bereiken, zoals dat men bij Duitse troepen ook deed.¹⁰⁶ Na de verwarming ging er in 1945 trouwens ook de stroomvoorziening op rantsoen.¹⁰⁷ Zoals we in het laatste hoofdstuk zullen vaststellen, takelde het vermogen van het Derde Rijk, om in de materiële behoeftes van de krijgsgevangenen te voorzien, gestaag af in het laatste oorlogsjaar.

Het leven van de krijgsgevangenen: een waardering

De Callatay noteerde tevreden in zijn rapport, opgesteld na zijn tijd in de DSLP, dat “[...] *le sort matériel du PG il semble que pour la grosse majorité l’Allemagne a fait un gros effort. Je*

¹⁰⁴ RKA fonds ‘WOII’ ‘Materiële Hulp - Oflags’ Verslag van bezoek aan Oflag X D op 26.3.44.

¹⁰⁵ RKA fonds ‘WOII’ ‘Materiële Hulp - Oflags’ Verslag ONSPG van 9.11.43.

¹⁰⁶ RKA fonds ‘WOII’ ‘ONSPG’ Brief van Dronsart aan DRK van 12.1.44.

¹⁰⁷ KLMA fonds ‘Hautecler’ 52 doos 39 farde 209.

crois pouvoir dire que tout autre puissance détentrice n'aurait pu faire mieux.”¹⁰⁸ Daarmee streept hij wel een belangrijk punt aan. Men mag zich niet blindstaren op de gebreken of overtredingen. Deze studie richt zich op de periode van de oorlog en het grondgebied van het Derde Rijk. Maar men mag de kwestie feitelijk slechts zien in het licht van de gehele context. Het is een interessante denkoefening, om na te gaan hoe het de Belgen zou zijn vergaan als ze niet door Duitsers, maar door een andere strijdende partij waren vastgehouden. Helaas valt dat buiten de opzet van deze verhandeling, en moeten we een vergelijkend oordeel overlaten aan toekomstige historici, en een hypothetische geschiedenis aan romanschrijvers. Geschiedenis onderzoekt slechts datgene dat plaatsgevonden heeft.

In alle geval oordeelde De Callatay na de oorlog (een niet onbelangrijk feit) dat de Duitsers die een functie hadden tegenover de krijgsgevangenen hun best deden en zich om hun lot bekommerden. Of ze dat deden uit oprechtheid of vanwege economische berekeningen, is dan van secundair belang. De meeste verdiensten die de DSLP achteraf opsomde, kwamen neer op bepaalde verbeteringen van installaties of uitrusting waarop ze tijdens hun bezoeken aandrongen.¹⁰⁹

Ook Biart, die voor het Belgische Rode Kruis in Genève vertoefde, schrijft over de uitvoering van de Conventie: “*Le nécessaire a toujours été fait en ce qui concerne les déficiences signalé par les Délégués de CICR.*”¹¹⁰

Vanaf augustus 1940 verbeterden de colli's de materiële omstandigheden¹¹¹ – en de economische macht van de krijgsgevangenen. Want naarmate het Reich zijn greep op de oorlog verloor, en steeds meer moest ondergaan dan aanrichten, werden producten als chocolade en sigaretten schaars. Dus kon men dankzij de colli's ook meer corrumperen.¹¹²

De pakketten met hulpgoederen, afkomstig van familie of hulporganisaties, werden door de Duitsers ‘*Liebesgaben*’ genoemd. In den beginne waren ze inderdaad vooral afkomstig van België, en ze werden via het Rode Kruis verstuurd. Net zoals voor de gewone correspondentie vaardigde men regels uit voor het versturen van de colli's. De duizenden pakketten vormden

¹⁰⁸ SOMA AA 244/8c ‘Commission d'Histoire de la Captivité de Guerre’ De Callatay. Compte Rendu de l'activité..., p.26.

¹⁰⁹ Zie daarvoor de lijst SOMA AA 244/8c ‘Commission d'Histoire de la Captivité de Guerre’ Resultats du DSLP.

¹¹⁰ BZ/DA 4793 ‘Ravitaillement’ Brief van Biart aan Spaak van 26.8.44.

¹¹¹ Het Rode Kruis vestigde haar aandacht op grootschalige voedselhulp omdat gevreesd werd dat de Duitsers hun zorgplicht niet wilden of konden vervullen zie XVIIe Conférence Internationale de la Croix-Rouge, *Rapport du Comité internationale* ..., III, p.23.

¹¹² Zie bv. KLMA fonds ‘Hautecler’ 52 doos 33 Questionnaire Smets vraag 18. Afgunstige reacties langs Duitse kant waren ook niet vreemd, zoals het mengen van alle voedsel in één pot tijdens een zogenaamde controle.

met hun duizenden tonnen een belasting op de transportinfrastructuur. De secretarissen-generaal probeerden elke gevangene per maand een pakje hulpgoederen op te sturen, en ook in het buitenland werden inspanningen geleverd om voedsel, kledij, medicamenten, sportartikelen en boeken over te maken. De aflossing van de Abwehr door de SS (zie supra) had ook tot gevolg dat de colli's die door hen moesten gecontroleerd en verdeeld worden, veel ruwer behandeld werden.¹¹³ Maar over de hele oorlog was de enorme krachtsinspanning van het Rode Kruis zeker en vast een bepalende factor in het materiële welzijn van de Belgische krijgsgevangenen.

Algemeen gesteld waren de onderkomens, eens opgericht en ingericht, afdoende. Het eten was in het merendeel van de gevallen maar erg matig, het dieet ontoereikend. De kledij en schoenen werden lang niet vaak genoeg vervangen, waardoor de PGB's voortdurend in lompen gehuld gingen. In vrijwel alle kampen werd op voorschrift van de Conventie een kantine opgericht, maar de bevoorrading ervan was wispelturig. Dankzij de hulp van buitenaf waren de materiële omstandigheden draaglijk tot goed, maar het is moeilijk om in te schatten in hoeverre de insinuatie dat Berlijn daarop rekende, een grond van waarheid heeft. Op het vlak van hygiëne duiken er maar soms klachten op en de medische verzorging was goed. Krijgsgevangenen hadden recht op bepaalde minima. Het is zeer twijfelachtig dat de Duitsers hun gekazerneerde troepen met een hongerportie in leven hielden. Op dezelfde manier verdienden de PGB's een betere behandeling wat hun kledij betreft. Er is dus duidelijk sprake van enige verwaarlozing, gelukkig met beperkte gevolgen.

4. Tewerkstelling

Er is over de inzet van krijgsgevangenen en buitenlandse arbeiders (respectievelijk 1,8 miljoen en 7,1 miljoen mensen volgens de Oxford Companion¹¹⁴) in de oorlogseconomie van het Derde Rijk reeds veel gepubliceerd. Van dat historiografisch werk hoeft hier niet veel te worden hernomen, omdat het economisch rendement van de doelgroep niet ons onderwerp is. De verhouding tot de rechten van de krijgsgevangenen als zulks en als Belgen doen hier wel terzake. Op dat vlak kunnen we vragen stellen naar het wat, hoe en wie.

¹¹³ Aldus *Ceux de I A* nr. 7 juli 1964 "Les prisonnier de guerre belges du Stalag I A et la Convention de Genève".

¹¹⁴ HERBERT, U., 'Forced Labour' in: DEAR, I.C.B. en FOOT, M.R.D., *Oxford Companion...*, p. 299. Belgen kwamen grotendeels terecht in de landbouw en metaalindustrie.

Het gros van de troepen werd in Duitsland snel aan het werk gezet. Ongeveer 80% van de Belgische krijgsgevangenen was tewerk gesteld in een Arbeitskommando, schatte de DSLP in 1943.¹¹⁵ Die arbeid vormde mede daarom een belangrijke zorg. In 1941 bijvoorbeeld, stuurde men een klacht tegen ongezond werk in de zoutmijnen.¹¹⁶ Ongezonder of gevaarlijk werk kwam vooral voor in de mijnbouw en de (chemische) industrie (tegen artikel 32 in). De Kommando's varieerden natuurlijk in aard van de arbeid, maar ook de werktijden en rustpauzes konden variëren. Volgens Scapini is de Conventie trouwens zo opgesteld dat ze perfect toelaat dat iemand zich doodwerkt.¹¹⁷ Inderdaad laat men er zich vaag uit over werkduur die 'niet excessief'¹¹⁸ mag zijn, en verwijst men naar burgerlijke wetgeving. Maar in de latere oorlogsjaren was dat nauwelijks een referentie. Bovendien werd de clausule die 'zondagsrust' voorschreef (minstens een etmaal in de week rust) systematisch met de voeten getreden. Maar dat gold ook voor de overige arbeiders. In de landbouw moest men ook de handen uit de mouwen steken, net zoals in de industrie. "*Les Ostpreussen travaillent beaucoup.*"¹¹⁹ vatte een van de belgen het samen. In de zomer werd er op de boerderijen gewerkt zolang het licht was.

De meeste klachten of vragen uit de kampbezoeken hebben te maken met het werk. Soms waren heel alledaagse beslommeringen de inzet. Bijvoorbeeld wanneer de dwangarbeiders geen brandstof hadden om voedsel uit hun colli's te koken – waar ze wel recht op hadden. Of het feit dat men hun schoenen en broeken in beslag nam tijdens de nacht, opdat ze niet zouden gaan lopen. Ook over de luchtoorlog maakte men zich zorgen, maar het OKW voelde zich niet geneigd om op dat vlak krijgsgevangenen te bevoordelen tegenover de eigen bevolking.¹²⁰ Deze voorbeelden zijn niet rechtstreeks gebonden aan werk, maar eerder aan artikel 33 van de Conventie: de detachementen moesten in alle opzichten gelijkwaardig zijn aan de kampvoorzieningen. Omdat men deze werkkrachten eigenlijk uitbesteedde, was dat niet altijd zo. Zo kon het zijn dat men in een bepaald dorp een landbouwkommando oprichtte in een stal of op een zolder, waar de krijgsgevangenen na het werk bij hun respectievelijke boeren moesten bijkomen van hun dagtaak. Eenzelfde Kommando betekende namelijk niet

¹¹⁵ SOMA AA 244/8b 'Commission d'Histoire de la Captivité de Guerre' Considerations sur la situation matérielle et morale...

¹¹⁶ SOMA AA 244/1 'Commission d'Histoire de la Captivité de Guerre' Brief van de Callatay aan Von Falkenhausen.

¹¹⁷ SCAPINI, G., *Mission sans gloire*, p.150.

¹¹⁸ Cfr. Artikel 30 van de Conventie.

¹¹⁹ SOMA AA 244/11-16 'Commission d'Histoire de la Captivité de Guerre' 'Kommandos agricoles'.

¹²⁰ SOMA AA 244/7-8a 'Commission d'Histoire de la Captivité de Guerre' voorbeelden uit 'Wehrkreis XIII'.

per definitie hetzelfde werk. Ook hier houdt men best in herinnering, dat de individuele Kommandos niet enkel van bovenaf vormgegeven werden, maar door de houding en het geweten van de eigenaar, de ploegbaas of onmiddellijke overste, en de collega's.

Wapenindustrie

Men klaagt vaak over illegitieme tewerkstelling in de wapenindustrie, wat stevast leidt tot een vrijblijvend antwoord in de trant van 'dat wordt onderzocht' of 'dat is een bevoegdheid van het OKW'.¹²¹ Blijkbaar had men in Berlijn artikel 31 als te vervelend gebrandmerkt.

De klacht duikt vreemd vaak op in de verslagen van de Commissie. Het verslag van Van Doornick, lid van de DSLP onder leiding van T'Serclaes, is verhelderend op het vlak van arbeidsinzet. Hij haalt er voorbeelden aan van Kommando's waar krijgsgevangenen moesten werken aan affuiten en antitankgeschut.¹²² Andere Kommandos werden gelinkt aan '*Kriegsmarine et armée*'.¹²³ Er waren Kommando's in een Dornierfabriek en in een werkplaats waar men mitrailleurs produceerde.¹²⁴ Ook in de MAN-fabrieken zwoegden krijgsgevangenen.¹²⁵ Kommando 4/203 lag in de militaire haven van Pillau.¹²⁶ Vlak naast het Stalag I A bevond zich een munitiedepot, waar 20 Belgen werkten.¹²⁷ De Fransen, zo had men geregeld, mochten in de wapenindustrie werken en omdat de Belgen samen met hen werden ingezet, luidde het, ontstond deze situatie.¹²⁸ Het Rode Kruis signaleerde ook al dat er krijgsgevangenen werden ingezet in militaire sleutelsectoren.¹²⁹

De Franse overheid had in haar akkoord met de Duitsers geen bezwaar gemaakt tegen tewerkstelling in de militaire industrie.¹³⁰ Het lag voor de hand dat Franse krijgsgevangenen in eerste linie zouden ingezet worden in de oorlogsindustrie. Op de processen van Nürnberg dook een document op waarin wordt aangestipt dat het bij de firma Dynamit AG in Danzig

¹²¹ SOMA AA 244/7-8a 'Commission d'Histoire de la Captivité de Guerre' 'Stalag II C'.

¹²² SOMA AA 244/8c 'Commission d'Histoire de la Captivité de Guerre' Van Doornick. Activités officielles de la Delegation..., p.60.

¹²³ *Id.*, (1943) p.69.

¹²⁴ SOMA AA 244/8c 'Commission d'Histoire de la Captivité de Guerre' De Callatay. Compte Rendu de l'activité... p.30.

¹²⁵ *Id.*, (1943) p.6.

¹²⁶ *Id.* p.35.

¹²⁷ KLMA fonds 'Hautecler' 52 doos 35 Brief van Smets van 21.10.71.

¹²⁸ SOMA AA 244/7-8a 'Commission d'Histoire de la Captivité de Guerre' Rapport de visite Stalag V B du 20-24.7.43 (door de DSLP).

¹²⁹ SOMA AA 244/9-10 'Commission d'Histoire de la Captivité de Guerre' 'Wehrkreis XVII' Verslag van het Rode Kruis van het bezoek op 8.8.44.

¹³⁰ SOMA AA 244/8c 'Commission d'Histoire de la Captivité de Guerre' Van Doornick. Activités officielles de la Delegation... p.20.

aan te raden is de Britse krijgsgevangenen te vervangen door Fransen. Dankzij de *Puissance Protectrice*-clausules van de Conventie hadden buitenstaanders het recht om te gaan rondkijken in ‘*kriegswichtigen baustellen*’. De Fransen waren zelf voor hun krijgsgevangenen verantwoordelijk, daar had men dat probleem dus niet.¹³¹ Het stuk is betekenisvol op verschillende vlakken. Het toont aan men geen scrupules had bij tewerkstelling in de militair belangrijke sectoren. Maar men moest tegelijk ook met de *Puissance Protectrice* rekening houden, daar kon men niet omheen. Dus koos men voor de meest voor de hand liggende oplossing. Men kan zich zelfs de vraag stellen of dit niet gewogen heeft op de Duitse weigering om voor België een dergelijke bescherming te aanvaarden (zie hoofdstuk 4). De Belgen kwamen vaak samen met Fransen in de Kommando’s te zitten, en deelden in hun lot wat tot protest leidde.

Wanneer de Belgen hun geklaag niet wilden staken, gaven de Duitse autoriteiten te kennen dat er niet meer tegen Belgen gevochten werd, sinds hun leger de strijd gestaakt had. Dat Belgen zich moestan afbeulen in de oorlogsindustrie deed er dus niet toe, want tegen hen werd het toch niet gebruikt.¹³² Helaas is het argument niet ter zake. Het werk is verboden en daar verandert de situatie niets aan. België was nog steeds in oorlog.

Dwangarbeid voor onderofficieren

Onderofficieren zijn vrijgesteld van alle taken die geen supervisie heten te zijn, tenzij ze uitdrukkelijk zelf vragen om betaald werk. Zo staat het toch in artikel 27 van de Conventie. Maar niet iedereen wist dat, en de omstandigheden bij aankomst in Duitsland waren vaak dusdanig, dat men beter af was op een werkplaats. Bijgevolg waren er grote aantallen onderofficieren, die werk hadden aangevat. Wanneer ze zich om welke van bovenstaande redenen ook niet meer verplicht voelden om te werken, kwam het tot botsingen met de Duitsers. Die argumenteerden dat vrijwilligers aan het werk moesten blijven. Als ze dat niet wilden, konden ze daarvoor naar een strafkamp gestuurd worden, een maatregel die intimiderend moest werken voor anderen.¹³³ De tewerkstelling van onderofficieren was in de meeste gevallen verre van vrijwillig, maar het was moeilijk om hen eraan te onttrekken,

¹³¹ VG/DOS 184-189.66 Processtuk Nürnberg NI-1244.

¹³² CHD fonds ‘Captivité’ doos I nr.17. Memo van Keyaerts van 29.3.43.

¹³³ Zie bijvoorbeeld: SOMA AA 244/7-8a ‘Commission d’Histoire de la Captivité de Guerre’ ‘Wehrkreis XIII’, bezoek aan Stalag XIII D van 29.10.43.

omdat de Duitsers hen niet wilden laten gaan.¹³⁴ Het is in elk geval duidelijk dat de Duitsers onderofficieren dwongen om te werken. Weigering leidde tot tuchtprocedures. Moeilijk te bepalen blijft in dit verband de mate de onderofficieren hun rechten kenden. Tijdens hun opleiding was dit onderdeel blijkbaar onderbelicht gebleven.¹³⁵ De Conventie had nochtans in de landstaal bekend gemaakt moeten worden in de kampen, en de Amerikanen hadden daarop toe te zien. Gebeurde dit te laat (na het vertrek naar een Kommando) of halfhartig? Vreemd genoeg is de kwestie niet opgenomen in de bronnenreeksen. De klachten kwamen pas nadien. Nu was er in vele gevallen geen schriftelijke overeenkomst, en spreekt de langdurige Duitse weigering om er een voor te leggen die men kon tekenen of afwijzen, boekdelen.

Officieren mochten om bezoldigd werk vragen, mocht de verveling hen teveel worden. Maar het merendeel van de Belgen zou dat als een schande hebben ervaren. De groepsdruk hield de eventuele twijfelaars dan in de pas. De twee officieren die vrijwillig als trambestuurders gingen werken¹³⁶, waren dus wel degelijk een rariteit.

Er was ook hier sprake van subtiele chantage. De aanhoudende klachten over Oflag X D leidden tot de repliek dat als er meer werkwilligen zouden zijn, het kamp niet zo belast zou zijn in de eerste plaats. Overigens kregen officieren toch hun soldij uitbetaald, door Duitsland. Wie werkte, had een rekening in de kampadministratie, en op gezette tijden konden ze geld overmaken naar het vaderland. Er werden nergens onredelijke beperkingen ingevoerd en de geldelijke zaken verliepen vlot.

In een document van het OKW uit de herfst van 1943 blijkt duidelijk waar de prioriteiten liggen. Er wordt aan herinnerd dat de krijgsgevangenen niet de geldbuidel van de directeur dienen maar wel de economie en dus het volk. Het enige criterium is hun prestatie (*‘Arbeitsleistung’*). Hun efficiëntie moest derhalve gestimuleerd worden door enerzijds hun onderhoud en anderzijds dwang en straf. ‘Zwakkelingen, die zich uitlaten in de zin dat gezien de huidige situatie vrienden moeten zeker gesteld worden met een milde behandeling, zijn defaitisten en wegens ondermijnen van de moraal aan te melden. De krijgsgevangenen zelf

¹³⁴ SOMA AA 244/8b ‘Commission d'Histoire de la Captivité de Guerre’ Considerations sur la situation matérielle et morale... - addendum van 10.10.43.

¹³⁵ Een ex-PGB stelde vast dat hij meer hoorde over welke overtredingen hem een vuurpeloton opleverden dan over de rechten die de Conventie hem opbrachten. “Le KGF2071 se souvinet” in *Le XIII B*, nov. 1971, p.3.

¹³⁶ Zie SOMA AA 244/8c ‘Commission d'Histoire de la Captivité de Guerre’ Van Doornick. Activités officielles de la Delegation...(1943) p.96.

moet ook duidelijk gemaakt worden dat bij passieve weerstand of opstand, de wapens onverbiddelijk zullen worden ingezet.’ De brief is ondertekend door Von Graevenitz.¹³⁷

Zoveel mogelijk krijgsgevangenen moesten aan het werk, inclusief in de verboden sectoren. Daarbij was de arbeidswetgeving van het Derde Rijk het criterium, en niet de voorschriften van de Conventie.

5. Rechtszekerheid

Vervolg van krijgsgevangenen

Tijdens de oorlogsvoorbereidingen hadden Duitse militaire overheden reeds informatie beschikbaar gemaakt aan de bevolking over hoe men zich tegenover de in oorlog gevangen genomen militairen moest gedragen. Basisgedachte was: ‘vijand blijft vijand’ en de toon is dan ook een langgerekte waarschuwing tegen al te familiair of vertrouwelijk gedrag. Er werd aan herinnerd dat de sabotage en spionage tijdens de vorige oorlog samen met vijandige propaganda had bijgedragen aan de nederlaag. Nauwgezette aanwijzingen volgden. De krijgsgevangenen waren de verantwoordelijkheid van het leger, dat voor hen zou zorgen ook. Burgers hoefden zich slechts correct maar gepast afstandelijk moesten gedragen.¹³⁸

Aan de andere kant werd ook aan die krijgsgevangenen duidelijk gemaakt dat vrijpostig gedrag niet geduld zou worden.

Maar met het activeren van de bevolking van de Stalags in de economie verspreidden de krijgsgevangenen zich over het hele terrein. Het werd bijgevolg moeilijker om nauwkeurige controle uit te oefenen. Bovendien stond de bevolking over het algemeen niet zo vijandig tegen Fransen en Belgen als bijvoorbeeld tegenover Polen. Met het aanwenden van deze arbeidsreserve stond het regime trouwens ook voor de uitdaging de aanwezigheid van buitenlandse werkkrachten met het puriteinse raciale denken te verzoenen. Onnodige contacten met krijgsgevangenen werd een misdrijf, en net omdat het moeilijk was om contact te beperken, werd een gedrag gecriminaliseerd dat veel voorkomend was, en waarin velen ook gewoon geen kwaad zagen. Het aanbieden van een schamele sigaret kon via een verklikker onder de aandacht komen van de Gestapo. Dergelijk repressief beleid kon echter niet

¹³⁷ SOMA AA 244/11-16 ‘Commission d’Histoire de la Captivité de Guerre’ Rondzendbrief OKW van 26.10.43.

¹³⁸ Zie Oberkommando der Wehrmacht, *Kriegsgefangene*, Berlijn, 1939.

verhinderen dat de krijgsgevangenen, zeker degene met werk, aanwezig waren in de maatschappij. De Gestapo richtte al snel haar energie op de zwaardere inbreuken, namelijk die ‘tegen het bloed’. Op seksueel contact met een Duitse stond de doodstraf, maar het kwam veel frequenter voor dat de strafmaat enkele jaren gevangenis beliep. De Duitse vrouwen liepen ook het risico van een veroordeling of een publieke vernedering. Daarom werd een enthousiaste propaganda opgestart om de vrouwen en meisjes te sensibiliseren of af te schrikken, maar het abstracte rassendenken dat men daarvoor hanteerde had weinig binding met de leefwereld van het volk. Het Germaanse bloed lijkt niet zozeer de centrale kwestie geweest te zijn, als wel een afkeer van de buitenlanders die de vrouwen inpalmden terwijl de weerbare mannen vochten voor het vaderland.¹³⁹

Smets, uit Stalag I A, vertelt ons hoe de vertrouwensman inzage kreeg in de gerechtelijke dossiers tegen krijgsgevangenen. Hij herinnert zich vooral aanklachten voor diefstal, rebellie, sabotage en omgang met Duitse vrouwen. De vertrouwensman mocht het proces bijwonen, maar niet zelf het woord nemen. In zijn manuscript over de nadagen van het kamp stelt hij trouwens nadrukkelijk dat alle krijgsgevangenen wisten dat contact met Duitse vrouwen uit den boze was. Er stonden zware straffen op en die werden rigoureus gehandhaafd.¹⁴⁰

Er werd rekening gehouden met het feit of de vrouw in kwestie maagd was, of ze zwanger werd, of ze getrouwd was enzovoort. Dat weten we dankzij de juridische dienst van Stalag X A. Tot de Commissie T'Serclaes werd opgericht had de vertrouwensman geen recht op het bijwonen van processen. In de zomer van 1943 veranderde men het systeem waarbij de Delegatie de informatie voor het proces doorgaf aan de kampen en duiden de krijgsgevangenen zelf een juridisch raadsman aan, die een oogje hield op de afwikkeling van de rechtszaken. Men verkreeg dan voordelen zoals inzage in de rechtsstukken en contact met de advocaat via een prioritaire censuur.¹⁴¹

Over het tribunaal in Königsberg zijn we behoorlijk goed ingelicht, mede dankzij de getuigenis van Smets. Eens per maand stuurde de Gerichtsoffizier van het kamp hem de lijsten en dossiers met aanklachten. De raadsman van het kamp hield zich daarmee bezig, en twee maal per maand bezochten ze de zitting van de krijgsraad. De rechters waren reserve-officieren of gepensioneerden. Meestal waren de processen kort en was het vonnis reeds op voorhand vastgelegd. Daarom sprak men vaak een straf uit die schommelde rond de

¹³⁹ HERBERT, H., *Hitler's Foreign Workers*, p.124-133.

¹⁴⁰ KLMA fonds 'Hautecler' 52 doos 35 Manuscript van SMETS J, *La fin du Stalag I A*.

¹⁴¹ SOMA AA 257 'Commission d'Histoire de la Captivité de Guerre' Notes sur le service du conseiller juridique au Stalag X A.

standaardmaat van drie jaar gevangenis in het geval van *GV-Verbrechen* (ongoorloofd seksueel verkeer).¹⁴²

Er bevinden zich enkele uitsneden van die veroordelingen in de archieven van het SOMA. De meeste bevestigen inderdaad dat het meest voorkomende misdrijf omgang met vrouwen is. Er komen ook enkele gevallen voor van diefstal. In het geval van diefstal van brandstof kon men daar ook de uitleg aan geven dat het een bewuste sabotage was, maar soms ging het om zulke banale dingen als tabak.¹⁴³ Eigenlijk lijkt actieve sabotage betrekkelijk weinig te zijn voorgevallen; het speelde zich naar alle waarschijnlijkheid af op een bescheidener niveau: het beschadigen van zaaigoed, het aanwenden van verkeerde technieken, zoveel men durfde verspillen... Uit het *Häftlingsbuch* van Gneixendorf, het register van de arrestanten, zien we een ander beeld verschijnen. Bij de Belgen die er vermeld worden, staat meestal een vermelding dat ze werden vastgezet omwille van redenen die met hun werk te maken hebben. Er is ook een enkel geval van diefstal. Een Belg werd afgevoerd op orders van de Gestapo. Dat kan zijn omwille van een politiek misdrijf, maar de Gestapo was ook verantwoordelijk voor het waken over de relaties met de burgerbevolking. Statistisch gezien maakt dat het waarschijnlijk dat die laatste Belg verboden contacten had gehad.¹⁴⁴

Van Doornick schatte dat van de Belgische gedetineerden in de Wehrmachtgevangenis te Graudenz, niet minder dan 94% opgesloten zat omdat ze betrekkingen hadden met vrouwen.¹⁴⁵ In april 1943 zaten er 240 Belgen in de Wehrmachtgevangenis van Graudenz.

George Smets, van I A, liet zich nogal expliciet uit over de vrouwenzaken. Een getuigenis van hem die de beeldbuis bereikte, ging over deze zaak en maakte enige protesten los. In verdediging van zijn uitspraken plaatst hij het citaat in zijn context, en gaat dan resoluut in de tegenaanval. Naar eigen zeggen ging maar liefst driekwart van zijn werkduur als vertrouwensman naar het verdedigen van soldaten die werden aangeklaagd vanwege verboden contacten. Het was een dagelijkse routine om aan het begin van de dag de aanklachten te proberen onderscheppen. Tweemaal per maand woonde hij een rechtszitting bij in de hoofdstad van Oost-Pruisen, Königsberg.¹⁴⁶ Volgens hem waren het trouwens vaak de veroordeelde krijgsgevangenen, die zich een lidmaatschap van de Waffen-SS lieten welgevallen, als alternatief voor de gevangenis. Hij is niet geschandaliseerd om de eenvoudige reden dat er velen waren die zich aan vrouwelijk gezelschap bezondigden zonder

¹⁴² KLMA fonds 'Hautecler' 52 doos 33 Questionnaire Smets vraag 14.

¹⁴³ Zie SOMA AA 244/11-16 'Commission d'Histoire de la Captivité de Guerre' 'Tribunaux Militaires'.

¹⁴⁴ VG/DOS 451. *Häftlingsbuch* Gneixendorf.

¹⁴⁵ SOMA AA 244/8c 'Commission d'Histoire de la Captivité de Guerre' Van Doornick. *Activités officielles de la Delegation...*(1943), p.21.

¹⁴⁶ Het huidige Kaliningrad.

dat ze daarna bij de SS gingen, en uiteindelijk was hun gedrag bij uitstek menselijk, zeker gezien de gemiddelde jonge mannelijke groep. Er wordt fijntjes op gewezen dat liefde ook tussen een Belg en een Duitse mogelijk is. Zijn conclusie luidt dat het dom zou zijn om de mensen voor te liegen dat ze zich als heiligen gedroegen tijdens de oorlogsjaren.¹⁴⁷

Het laatste half jaar van de oorlog telde Smets 174 aanklachten, die uitliepen op 99 veroordelingen. Over de procedure en de rechtbank vallen geen klachten te bespeuren: volgens deze vertrouwensman waren zij grondig en onpartijdig.¹⁴⁸

Het betalen van die advocaten gebeurde oorspronkelijk via de ambassade van de VS, een taak die mee werd overgenomen door de Delegatie.¹⁴⁹ In maart 1944 hadden ze over heel het Reich 17 advocaten in dienst (waarvan enkele in eenzelfde Wehrkreis meerdere zaken lopende hadden). Het ereloon daarvan schommelde rond de 100RM.¹⁵⁰ In totaal zijn op die 5 jaar gevangenschap zeker meer dan 1000 rechtszaken gevoerd tegen krijgsgevangenen uit België.¹⁵¹

Het Rode Kruis schatte het aantal rechtszaken waarin een 'PGB' was betrokken op 50 à 100 elke maand. Consul Halleux, van de Commissie T'Serclaes, hield zich specifiek daarmee bezig.¹⁵²

Men kon zich natuurlijk de vraag stellen of het de taak van de Belgische overheid was om manschappen die misdrijven begingen, te laten verdedigen. De Commissie T'Serclaes vond alvast dat de krijgsgevangenschap in alle geval een *conditio sine qua non* was van eender welke overtreding. Bovendien speelde de solidariteit. Men wilde zijn makkers in Duitsland niet aan hun lot overlaten.¹⁵³

In de laatste maanden van de oorlog, onder auspiciën van de SS, riep men een uitzonderingsrechtbank in het leven voor krijgsgevangenen.¹⁵⁴ Helaas zijn we daaromtrent nauwelijks geïnformeerd.

Verdediging van krijgsgevangenen

¹⁴⁷ KLMA fonds 'Hautecler' 52 doos 36 Brief van Smets aan Paulus van 11.1.76 p.2-3. In de omgekeerde richting gold dat ook: brieven waarin werd verklikt dat de vrouwen van gevangenen zich onkies hadden gedragen, onderschepte de vertrouwensman ook in de mate van het mogelijke.

¹⁴⁸ KLMA fonds 'Hautecler' 52 doos 35 Manuscript van SMETS J, *La fin du Stalag I A*.

¹⁴⁹ Die trouwens ook de eventuele begrafenissen bekostigde, vanuit een sociaal standpunt.

¹⁵⁰ KLMA fonds 'OTAD' 75 doos 42 'DSL P dépenses'.

¹⁵¹ SOMA AA 244/8c 'Commission d'Histoire de la Captivité de Guerre' 'Contacten met buitenlandse organen'.

¹⁵² BZ/DA 4788 'Puissance Protectrice...' Brief van het ICRK aan Spaak van 15.3.44.

¹⁵³ KLMA fonds 'OTAD' 75 doos 116 'DSL P dépenses'.

¹⁵⁴ KARNER, S. "Konzentrations- und Kriegsgefangenenlager...", p.390.

Maar rechtszekerheid impliceert niet alleen bescherming bij vervolging, maar ook de garantie op een correcte rechtspraak wanneer men het slachtoffer is. Het Derde Rijk was geen rechtsstaat, dus we mogen niet a priori vermoeden dat men zich door het recht liet leiden. Smets constateert dat er zeker drie Belgen zijn omgekomen in verdachte omstandigheden, zonder dat daar ooit iemand voor gestraft is.¹⁵⁵

Een treffend voorbeeld terzake is de affaire-Graff: een Belgische onderofficier die werd doodgeschoten door een wachtpost op 9 augustus '42.¹⁵⁶ Graff werd neergeschoten tijdens een theatervoorstelling, omdat hij te dicht bij het Russische deel van het kamp kwam. Omdat er veel volk naar de voorstelling was komen kijken, ontstond er verwarring en niet iedereen reageerde toen de Duitse wachters hen aanmaanden. Er werd uiteindelijk met scherp geschoten en de kogel verwondde een Belg en trof dan, kennelijk onbedoeld, Graff met dodelijk gevolg. Hoewel de kampcommandant op de hoogte was van de activiteit, was er geen enkele veiligheidsmaatregel getroffen en de gevangenen beweerden dat de Duitsers hen nooit hadden gezegd weg te blijven van de Russen. De verantwoordelijkheid ligt dus zeker gedeeltelijk bij hen.¹⁵⁷ Helaas zijn we via de bronnen niet wijzer geworden over de afloop.

Nochtans schrijft Van Doornick dat hij de verzekering had gekregen dat de soldaat voor de krijgsraad zou verschijnen en dat de Belgische krijgsgevangenen gehoord zouden worden.¹⁵⁸ Ondanks eerdere toezeggingen mocht geen Belgische arts de autopsie bijwonen.

Een gelijkaardig geval is de affaire-Poels. Poels was een krijgsgevangene die naar een Kommando was gestuurd. Volgens hetgeen Van Doornick ons verteld, kreeg hij onenigheid met een wachter en er ontstond zich een gevecht tijdens hetwelk hij door de Duitser werd gedood. De getuigen werd door overplaatsingen of cachot het zwijgen opgelegd. De dader ging ongemoeid.¹⁵⁹ De Callatay vermeldt het geval ook, maar hij noemt het slachtoffer vreemd genoeg Renaux.

Maar in de nazistische dictatuur bedreigden nog gevaren de krijgsgevangenen. Een soldaat genaamd Matthieu Millons was van het Stalag naar een politiegevangenis afgevoerd. Uiteindelijk kwam hij om in het concentratiekamp Dachau. Generaal Keyaerts van het OTAD was naar hem op zoek en verzocht om info, maar het Ministerie Buitenlandse Zaken in Berlijn

¹⁵⁵ KLMA fonds 'Hautecler' 52 doos 35 Manuscript van SMETS J, *La fin du Stalag I A*.

¹⁵⁶ KLMA fonds 'OTAD' 75 doos 92, rapport van 13.8.42.

¹⁵⁷ KLMA fonds 'OTAD' 75 doos 92, rapport van 22.8.42.

¹⁵⁸ SOMA AA 244/8c 'Commission d'Histoire de la Captivité de Guerre' Van Doornick. *Activités officielles de la Delegation...*, p.42.

¹⁵⁹ *Id.* (1943) p.2.

kreeg van de politiediensten te horen dat men deze info beter niet doorgaf.¹⁶⁰ Zo ging het in een totalitaire dictatuur: ongewenste elementen liet men ‘verdwijnen’.¹⁶¹ Er is zelfs een enkel voorbeeld van een schijnproces met een terdoodveroordeling!¹⁶²

Jaeck Wilczur publiceerde ooit een artikel getiteld “*Le massacre des Belges près de Tomaszów*”.¹⁶³ Hij beschrijft er hoe men in 1948 in een massagraf resten vond van Belgische kaki uniformen. Volgens ooggetuigen waren de dragers van deze kledij in een moordpartij van kant gemaakt. De SS had namelijk vlakbij een werkkamp, waar in totaal 60.000 doden te betreuren zouden zijn geweest. Latere rapporten ontkrachten de stelling grotendeels: de uniformen (knoopjes en laarzen) zouden er inderdaad gevonden zijn, maar dan omdat de stock van een depot er verbrand werd. Nergens anders wordt melding gemaakt van deze gewelddaad, die zeker als ze grote aantallen betrof toch de aandacht had getrokken. Er is ook geen verklaring voor waarom deze Belgische krijgsgevangenen als enige zouden zijn overgedragen aan de SS om onbeschut door de Conventie te lijden en sterven. We moeten deze premisse dus als onwaarschijnlijk bestempelen.

Bij momenten werd de orde in krijgsgevangenkampen ook met harde hand bewaard. In Oflag II A reageerde Duitse soldaten bijvoorbeeld met bajonetten op ongeregelheden.¹⁶⁴ In de getuigenissen zijn incidenten van fysiek geweld ook voorkomend, maar niet alledaags.

Maar tegelijk geeft Smets ook toe dat sommige Duitse officieren wel daadkrachtig optraden tegen wangedrag. Hij geeft zelf voorbeelden van hoe gewelddadige soldaten of werkopzichters met gezwinde hand uit hun functie verwijderd werden na klachten. Ook in de Internationale Revue lezen we: “[...] *quand on signale des brutalités dans un détachement de travail, l’Abwehroffizier ouvre une enquête sérieuse et impartiale, qui est suivi d’actions.*”¹⁶⁵

Wanneer we dit koppelen aan het bovenstaande, valt op dat men ongeprovoceerd geweld of hardvochtigheid tegenover de gevangenen niet duldde. In het kader van zijn studie heeft Gillet een rondvraag gedaan. Volgens zijn resultaten omschreef een kleine meerderheid zijn bewakers als ‘correct’, tegengesteld tot ‘slecht’.¹⁶⁶ Meer dan correct hoeft dat ook niet te zijn,

¹⁶⁰ VG/DOS 184-189.66 Processtuk Nürnberg NO-1980.

¹⁶¹ Vergelijk met SCAPINI, G., *Mission Sans Gloire*, in annex: brief over soldaat Vasseur, die in Mauthausen terecht kwam.

¹⁶² PONTZEELE, D. en VERKEST, J., *Krijgsgevangenen*, p.70-85 en 91-97.

¹⁶³ Zie CHD fonds ‘Captivité’ doos I nr.32.

¹⁶⁴ SOMA AA 244/8b ‘Commission d’Histoire de la Captivité de Guerre’ ‘Oflag II A’ Extract van getuigenis Noël Dehuy.

¹⁶⁵ *Revue Internationale de la Croix-Rouge* nr. 289 januari 1943 – Stalag X B.

¹⁶⁶ GILLET, E., *Histoire des sous-officiers et soldats belges...*, XXVIII (1990) p.352. De antwoorden zijn vrij objectief; de veteranen zijn zich bewust van het feit dat ze zelf ook niet erg coöperatief waren. Werkers werden wel gerespecteerd.

trouwens. Het klimaat was dus van dien aard dat men een correcte behandeling eiste. Maar de tegenvoorbeelden hebben met elkaar gemeen dat wanneer er problemen rezen, een manifeste onwil valt te merken om die juridisch af te handelen. Om een Belgische krijgsgevangene in de beklaagdenbank te laten plaatsnemen had men minder schroom.

Kugelaktion.

Het *Kugelerlass* (kogeldecreet) werd uitgevaardigd in maart 1944 en stipuleerde dat men ontsnapte gevangenen bij hun arrestatie moest overdragen aan de SD, die hen naar het concentratiekamp Mauthausen zou brengen. De order gold enkel wanneer de persoon in kwestie niet tewerkgesteld was, dus ook voor alle officieren. Britten en Amerikanen vielen ook af, om politieke redenen. Naar buiten toe zou men voorhouden dat er geen spoor meer van hen was teruggevonden.¹⁶⁷ Een opmerkelijke maatregel om vluchten tegen te gaan, omdat het afschrikkingselement verloren gaat wanneer alles geheim gehouden wordt. Naar de krijgsgevangenen toe werd met diverse dreigementen duidelijk gemaakt dat ontsnappen ‘niet langer een sport was’.¹⁶⁸ Er werd gezwaaid met executies voor spionage als krijgsgevangenen in burgerkledij probeerden weg te raken, en belangrijke industriële zones werden ‘*Todeszonen*’, waarin men op onbevoegden het vuur mocht openen.

Het precieze aantal van het slachtoffers van het *Kugelerlass* is niet bekend. In Mauthausen hield men er geen officiële documenten over bij. Oud-gevangenen schatten het aantal op duizenden, mogelijk tienduizenden.¹⁶⁹ Hoewel dit geheime bevel de naam *Kugelaktion* draagt, wordt het lot van de gevangenen nergens expliciet verduidelijkt. Het feit dat het Rode Kruis niet mag worden ingelicht en dat men de slachtoffers naar een concentratiekamp stuurde, spreken echter voor zich.

Wanneer trouwens bijna 100 gevangenen de benen namen uit het Stalag Luft van Sagan, in maart 1944, beschermde hun nationaliteit zelfs de Britten niet. Hitler was woedend en beval de Gestapo om de gevatte ontsnappers te executeren. De mannen van het OKW probeerden zich daartegen te verzetten. Toch zou nog de helft in koelen bloede worden vermoord.¹⁷⁰ Het mag dus wel duidelijk zijn dat in een poging om hun greep op de krijgsgevangenen te verstevigen, naar steeds hardere (en illegitieme) maatregelen.

¹⁶⁷ ‘Bullet Decree’ in DEAR, I.C.B. en FOOT, M.R.D., *Oxford Companion...*, p.134.

¹⁶⁸ SOMA AA 244/30 ‘Commission d'Histoire de la Captivité de Guerre’ ‘Kugelerlass’.

¹⁶⁹ LE CHENE, E., *Mauthausen*, p.69-70.

¹⁷⁰ MACKENZIE, S.P., “Treatment of Prisoners of War”, p.494-495.

Een laatste opmerking over de rechtszekerheid is de mate waarin men kon vertrouwen op de uitvoering van de Conventie. In sommige details lieten de overwinnaars voelen dat zij de touwtjes in handen hadden. De order dat alle Duitsers moesten gesalueerd worden door de krijgsgevangenen, was het precieze omgekeerde van wat de Conventie bepaalde en leidde dan ook tot protest.¹⁷¹ De psychologische impact was van tel. Voor de slotsom verwijzen we de lezer naar de conclusie van dit werk, waarin wordt afgewogen in welke graad de Conventie als rechtsgrond overeind bleef.

6. Repatriëringen

Omdat men eigenlijk teveel Belgen had afgevoerd, stelde zich kort na aankomst de kwestie van de repatriëringen. De hospikken en de aalmoezeniers die niet nodig waren, mochten gaan, en ook zieken hadden het recht op een terugkeer. De politieke vrijlatingen waren niet voorzien in het verdrag – men kan zelfs stellen dat zulke voorkeursbehandeling expliciet verboden is. Maar het manoeuvre zorgde wel voor een verminderde behoefte aan verplegend personeel. Van Duitse zijde ondernam men nog enkele pogingen om politieke gunsten aan te bieden, en vanuit België diende men allerlei aanvragen in om economische en humanitaire motieven.

Medisch personeel en aalmoezeniers

Men verwijst (nu net zoals gedurende de oorlog) vaak naar het feit dat personeel dat instaat voor transport en verzorging van zieken en gewonden, geen krijgsgevangenen zijn. En dan gaat men er van uit dat dit een bepaling van de Conventie van Genève betreft. Voor aalmoezeniers geldt hetzelfde. Maar in werkelijkheid is dit een stipulatie van de Conventie van Den Haag van 1907, waarop de Geneefse Conventie een uitbreiding vormt.¹⁷² De redenering erachter was gebaseerd op de plicht van deze mensen om mee de zorgtaak op zich te nemen wanneer soldaten in handen van de vijand vallen (zodat die niet enkel zijn eigen infrastructuur moest aanspreken). Ze waren dus verplicht om te blijven als ze nodig waren.

¹⁷¹ Ook in Stalags kon een laattijdige of slordige groet aan een overste bestraft worden zie LEGROS, J., *Stalag I A*, p.90-94.

¹⁷² Zie artikel 9 van de Conventie van Den Haag van 1907.

In een richtlijn voor de vrijlating van hospitaalsoldaten maakte de overwinnaar in 1940 bekend dat de actieve officieren in geen geval vrij te laten waren, maar moesten worden ingezet in de medische dienst, in de eerste plaats voor Belgen. Hetzelfde gold verminderd voor reservisten: die zou men pas laten terugkeren naar hun burgerleven wanneer hun diensten nergens meer nodig waren, zodat het Rode Kruis voorlopig over een zekere arbeidspool kon beschikken. Er zou verder worden samengewerkt met het Belgische Rode Kruis.¹⁷³ Voorzitter Dronsart zag daar geen graten in: deze verordening strookte perfect met de Conventie.

In maart van het jaar 1941 werden de Vlamingen gerepatrieerd, en ongeveer gelijktijdig liet men een groot deel van het medisch personeel gaan, toen de werklust verminderde.¹⁷⁴

Dat de aalmoezeniers naar huis mochten, gelijktijdig met de Vlamingen, en dat ook deden, had een vervelend neveneffect: er ontstond een gebrek aan priesters, die de eredienst moesten voorzien. Daar hadden krijgsgevangenen recht op en in de moeilijke omstandigheden kon het hen zeer beroeren wanneer dat niet mogelijk was. Waar mogelijk reisden Fransen rond om de mis op te dragen, zodat men ook in de Kommando's af en toe naar de mis kon.¹⁷⁵ Smets vertelt ons dat hij nooit onder de indruk is geweest van de Belgische aalmoezeniers. Hij vond ze hooghartig en omdat ze privileges hadden, kwamen ze niet vaak onder de manschappen. Dat lag niet enkel aan hen: de Duitsers werkten de eredienst ook tegen tot begin 1941, hoewel ze verplicht waren om de godsdienstbeleving vrij te laten (artikel 16). In het Franse leger bevinden zich aalmoezeniers in alle rangen, en die waren dus beter ingewerkt.¹⁷⁶ Doorgaans namen zij ook voor de Belgen de eredienstbedeling voor hun rekening, zoals ook duidelijk naar voren komt in de verslagen van de kampbezoeken.

Omdat er een aantal geneesheren waren die in Duitsland werden gehouden, probeerde het OTAD hen te laten aflossen door collega's uit België. De animo was laag om vrijwillig in krijgsgevangenschap te gaan en daardoor werd het project bepaald geen groot succes.

Ziekenrepatriëring

¹⁷³ RKA fonds 'WOII' 'Contacten met de Duitse bezetter' Richtlinien für die Entlassung von Sanitätsoffiziere und Sanitätsdienstgraden van 10.6.40.

¹⁷⁴ RKA fonds 'WOII' 'Contacten met de Duitse bezetter' Memo van 12.5.41.

¹⁷⁵ KLMA fonds 'Hautecler' 52 doos 39 farde 204; zie ook HAUTECLER, G. "Godsdienstig leven van de Belgische krijgsgevangen" p.159.

¹⁷⁶ KLMA fonds 'Hautecler' 52 doos 33 Questionnaire Smets vraag 23.

In principe maakten de Duitsers ook geen probleem van het repatriëren van zieken zoals dat werd voorgeschreven. Het probleem was niet dat men de letter van de Conventie niet volgde in het samenstellen van de medische commissies die daarover moesten oordelen¹⁷⁷, maar wel dat het moeilijk was om de juiste toestemmingen te krijgen voor het transport. Dat veroorzaakte lange wachttijden en grote intervallen tussen de treinen.¹⁷⁸ Dat er een maandelijks bezoek van de medici was, maakte in dat licht niet zoveel uit. De oponthouden bij de repatriëringen zorgden voor onvrede. Maar de enige die men kon aanwijzen als verantwoordelijk waren de Duitse overheden, die weinig aandacht schonken aan de kwestie. Er was een soort passieve weerstand tegen het laten gaan van hun gevangenen. De economie had behoefte aan arbeid, en dus werd gekeken of een zieke wel *Dienstunfähig* (DU – arbeidsonbekwaam) was. Als een herstel in zicht was, kon de man zich uiteindelijk nog nuttig maken. Een tegenexpertise kon bijvoorbeeld uitwijzen dat een arbeider nog wel zittend werk kon verrichten.

*“Devrait-on en inférer que les possibilités de rapatriement se restreignent devant les nécessités de l’Allemagne?”*¹⁷⁹ vroeg men zich bij het OTAD gefrustreerd af. Maar dat was waar het op neerkwam: de Duitse belangen en behoeftes konden het ritme van de medewerking voorschrijven. In geïsoleerde gevallen liep het helemaal mis: zieken die als *Dienstunfähig* waren erkend verloren die status na een tweede onderzoek of waren via een omweg naar een Stalag teruggebracht.¹⁸⁰

Volgens Van Doornick was het officiële beleid zoals dat hen is duidelijk gemaakt door de OKW-liaison dat repatriëren geen prioriteit was: het was de bedoeling om zoveel mogelijk gevangenen in het Reich te houden.¹⁸¹ Uiteindelijk werden volgens Hautecler in totaal 12476 zieken gerepatrieerd.¹⁸²

De vrijlating van de Vlamingen

¹⁷⁷ RKA fonds ‘WOII’ ‘Contacten met de Duitse bezetter’ Brief van Dronsart aan Keyaerts van 7.7.41. De Conventie schreef twee neutrale artsen en een van de macht die de gevangenen heeft gemaakt voor (art.69). Maar de Duitsers gingen samen met Belgische dokters op stap, wat men in België met een gunstig oog bekeek.

¹⁷⁸ RKA fonds ‘WOII’ ‘OTAD’ Brief van Belgisch Rode Kruis aan Keyaerts van 29.7.41. Na 14 maanden oorlog waren er nog maar 4 dergelijke treinen geweest, wat betekent dat sommige zieken maandenlang moesten wachten.

¹⁷⁹ KLMA fonds ‘OTAD’ 75 doos 170 Brief van Colin aan Keyaerts van 18.4.42.

¹⁸⁰ Zie RKA fonds ‘WOII’ ‘Aanvragen om vrijlatingen’ Memo van 29.10.43; 12.4.44.

¹⁸¹ SOMA AA 244/8c ‘Commission d'Histoire de la Captivité de Guerre’ Van Doornick. *Activités officielles de la Delegation...*, p.47.

¹⁸² SOMA AA 244/1-6 ‘Commission d'Histoire de la Captivité de Guerre’ ‘Origin et nombre des PGB’.

Met enige vertraging wijdden de Duitsers zich opnieuw aan de Vlaams-Waalse kwestie. Men wilde voor het begin van de lente alle Vlamingen minus de beroepsmilitairen weer in België hebben. Het zou iets langer duren. De repatriëring van de Vlamingen was allesbehalve waterdicht van organisatie. De commissies die de Vlaamse afkomst moesten bepalen waren soms erg laks, zodat men met gebroken Nederlands soms ook kon weggkomen. In andere gevallen schoof men simpelweg meerdere keren aan. Als men geen Vlaamse activisten uit de vorige oorlog inschakelde, kon het zijn dat de kampautoriteiten lijsten aanlegden op basis van woonplaats of geboorteplaats.¹⁸³

De gevangenen die in de Registratur werkten, probeerden te knoeien met de geboorteplaatsen in de dossiers of vulden de repatriëringslijsten op eigen houtje aan. Op een vergelijkbare manier maakten men van soldaten onderofficieren, zodat ze de jure niet verplicht konden worden om te werken. In het licht van de Duitse halsstarrigheid om onderofficieren die gewerkt hadden vrij te stellen, is dat een interessant gegeven.¹⁸⁴

Men kan zich bij de *Flamenpolitik* ernstige vragen stellen. De Conventie stelt in zijn algemene beginselen duidelijk, dat een verschil in behandeling slechts kan op basis van rang, geslacht, gezondheidstoestand of beroep. Het ‘verdeel en heers’-principe dat de Duitsers aanwenden om de Belgen te verdelen, had slechts eigenbaat als motivatie. Op die manier was de vrijlating een vergiftigd geschenk.

Politieke vrijlatingen

Zoals de vrijlating der Vlamingen politiek gepercipieerd was, probeerde men in de Duitse kampen krijgsgevangenen over te halen om samen voor de Nieuwe Orde en/of tegen het bolsjewisme te strijden. De resultaten waren bepaald niet duizelingwekkend, ondanks de propaganda. De Luitenant de Winde-kring moest een Vlaams-nazistische voorhoede vormen in het Oflag III A Lückenwalde, maar kende beperkt succes. Hun vrijlating diende duidelijk de Duitse belangen, maar in Brussel leidde ze tot onenigheid. Toen de officieren eindelijk in België terug waren, loste de Kring zich op. Slechts de harde kern zou zich toch voor collaboratie inzetten.¹⁸⁵ Degrelle en Pevenasse ronselden in de kampen voor het Waalse Legioen van de Waffen-SS. Af en toe kwamen ze met vrijwilligers terug, maar de grote meerderheid van de militairen beschouwde deze mannen als verraders en dus beneden hun

¹⁸³ BUCKINX, X., *Belgen in Duitse krijgsgevangenschap*, p.39.

¹⁸⁴ KLMA fonds ‘Hautecler’ 52 doos 36 Smets ‘Sabotage et resistance’.

¹⁸⁵ Zie VAN VLASSELAER, K., *Officieren van de Lt. De Winde-Kring*.

waardigheid. Precieze aantallen zijn evenwel niet bekend, net zoals de omstandigheden waarin werd getekend. Mogelijk lieten sommigen zich bekoren om een celstraf te vermijden. Reeder kondigde aan dat duizenden van de ‘PGB’s zouden worden geciviliseerd, wat betekende dat ze zouden getransformeerd worden in vrijwillige burgerarbeiders, waardoor ze recht zouden verwerven op een vakantie naar huis en ander materiële gunsten. Het OTAD, hun Delegatie, en de vertrouwensmannen weerspraken deze lokzang: de bescherming van de Conventie zou vervallen, de colli’s zouden niet meer gestuurd worden, en men zou de Duitse economie ter dienste zijn. De nadelen waren dus aanzienlijk. Ondanks de Duitse propaganda, die een positieve evaluatie had gemaakt bij gelijkaardige acties voor Fransen, ging het feest niet door.¹⁸⁶ De politieke pogingen waren dus geen groot succes.

Overige repatriëringen

Pogingen om humanitaire motieven aan te voeren als grond voor een vrijlating ketsten meestal ook af. Dronsart, die als Rode Kruisvoorzitter met kennis van zaken sprak, stelde koudweg:

*“L’expérience nous permet de déclarer que les demandes de libération pour raisons humanitaires ne sont pas prises en considération par l’autorité compétente.”*¹⁸⁷

Verscheidende organisaties uit het middenveld probeerden hun mensen te laten repatriëren. Het OTAD centraliseerde deze aanvragen na haar oprichting. De vele verzoeken bleven zonder gevolg: het beleid was bepaald en in Berlijn zag men geen redenen om er op terug te komen. Het Rode Kruis waarschuwde daarom dat een stortvloed aan aanvragen geen gunstig effect zou sorteren.¹⁸⁸ In dit verband kunnen we ook naar verwijzen naar de onwil om officieren vrij te laten met als doel te zetelen in de DSLP.

Toch nam de Commissie T’Serclaes het krediet voor het feit dat zij erin geslaagd was om vader van omvangrijke gezinnen te laten repatriëren. Oorspronkelijk stelde men de definitie op vier of meer kinderen, maar na onderhandelingen werd het minimum zes kinderen.¹⁸⁹

¹⁸⁶ Zie KLMA fonds ‘OTAD’ 75 doos 27 voor verklaring van Reeder van juni 1943: hij kondigde in de pers aan dat zeker 20.000 krijgsgevangenen zouden worden ‘geciviliseerd’.

¹⁸⁷ RKA fonds ‘WOII’ ‘Aanvragen om vrijlatingen’ Brief van Dronsart aan Keyaerts van 31.12.43.

¹⁸⁸ RKA fonds ‘WOII’ ‘Aanvragen om vrijlating’ Brief van Dronsart aan de hofmaarschalk Cornet d’Elzies de Ways Ruart van 25.6.42. Die had namelijk laten informeren of men ambulanciers en bloedgevers niet omwille van hun functie kon laten overkomen. Dronsart achtte dat zo’n verzoek het krediet van het RK enkel zou verspelen.

¹⁸⁹ SOMA AA 244/8c ‘Commission d’Histoire de la Captivité de Guerre’ ‘Resultats du DSLP’.

Via het Amerikaanse gezantschap waren reeds vruchteloze pogingen ondernomen om 39 militairen die veteranen van de vorige oorlog waren, een voorkeursbehandeling te geven. Deze mannen beleefden in de Eerste Wereldoorlog al lange periodes krijgsgevangenschap. Op het moment dat de Commissie T'Serclaes het levenslicht zag zat hun zaak echter nog altijd muurvast.¹⁹⁰

Met de steun van Von Falkenhausen kon men af en toe wel kleine aantallen laten terugkeren om een functie met openbaar nut uit te oefenen, bijvoorbeeld boeren die de voedselcrisis konden tegengaan.¹⁹¹

¹⁹⁰ BZ/DA 4799 'Convention de Genève' Brieven van 19.11.41; 11.12.41; 7.2.42 en 5.8.42.

¹⁹¹ BUCKINX, X., *Belgen in Duitse krijgsgevangenschap*, p.38-39.

Hoofdstuk 3: De jodenvraag

De algemene bepalingen van de Conventie stellen duidelijk dat een verschil in behandeling slechts aanvaardbaar is wanneer zij haar oorsprong vindt in een verschillende graad, geslacht of beroepsvaardigheden, of in de gezondheidstoestand. Maar in artikel 9, over de kampen, is wel een zinsnede opgenomen die problematisch geïnterpreteerd kan worden. De belligerenten worden ertoe aangezet om in de mate van het mogelijk te vermijden dat soldaten van verschillende rassen of nationaliteiten tot samenleven gedwongen worden. Nu is het bekend dat rassentheorie aan de kern van de nazistische ideologie lag. En joden werden nauwelijks tot de mensen gerekend. Het gevaar was niet denkbeeldig dat men volgens de letter van de wet de joden zou isoleren. Ook als gewone krijgsgevangene viel niet te garanderen dat hun behandeling gelijkwaardig zou zijn. Onverwachte of ongeprovoceerde uitbarstingen van geweld tegen joden waren altijd mogelijk in nazi-Duitsland. Deze ‘jodenvraag’ is dus eigen aan het conflict, omdat noch tijdens de Grote Oorlog, noch tijdens latere conflicten een dergelijk antisemitische politiek in het spel was. Ze moet dus aanwezig zijn op de achtergrond bij een studie als deze, waarin specifiek een situatie onderzocht wordt waar de nazi’s hun macht konden uitoefenen binnen relatief ruime grenzen. Hoe was de behandeling van de joodse krijgsgevangenen? En stelde men de Belgen in deze gelijk met de andere nationaliteiten?

1. Joodse krijgsgevangenen in Nazi-Duitsland

De Duitsers voerden een actieve politiek die gericht was op zuivering. Indien zij op systematische wijze joden viseerden in de kampen, en hun rassenzuivere beleid zouden doorvoeren, is het plausibel dat dit zou bovenkomen in de bronnen. Het Franse voorbeeld bevestigt dit. In Scapini’s boek, bijvoorbeeld, treffen we bij de appendices meermaals deze bron van zorgen. Léon Blum laat zich in een brief naar Scapini verontrust uit over de vraag of joodse krijgsgevangenen geen afzonderlijke en mogelijk vernederende behandeling moeten ondergaan. In hetzelfde boek is een facsimile vervat van een verslag van de VS-ambassade in Berlijn, gedateerd van de dag voor kerstmis 1940. Ze schrijven er letterlijk:

*“Une discrimination contre les Juifs a été observée et les autorités allemandes n’ont fait montre d’aucun désir de supprimer cette violation flagrante de la Convention de Genève.”*¹⁹²

De Duitsers leken dus hun politiek door te willen voeren in de Stalags en Oflag, zelfs als de rassenwetten er nooit golden. Voor zover bekend heeft het Duitse leger geen orders uitgevaardigd die voor Joden een aparte behandeling voorschreef, tot in 1944, mogelijk onder impuls van de hogere SS-inmenging.¹⁹³ Maar wanneer wij terugkeren naar het verhaal van Scapini, lezen we daar dat zijn instemming gezocht werd om de zogenaamd anti-Duitse en asociale joden af te zonderen. Het tegenargument was dat alle Franse soldaten op dat moment Franse krijgsgevangenen waren, en dus vertrouwden op het eergevoel van het Duitse leger voor een correcte en objectieve behandeling. Op het OKW hadden ze daar niet meteen iets tegen in te brengen, en hoewel met name de joodse officieren naar strengere kampen gestuurd werden, zijn ze nooit in aparte kampen ondergebracht. Het is ook interessant om aan te stippen dat bij het repatriëren geen discriminatie werd gepleegd, maar dat vrijgelaten joden wel in de handen van de Gestapo vielen.¹⁹⁴

*“Des officiers français d’origine juive y ont été internés, mais cette discrimination n’a jamais lieu parmi les officiers belges.”*¹⁹⁵ Deze mededeling slaat op het Oflag X C in Lübeck. Ook in een Belgische bron wordt hierover uitgeweid:

*“Culte Israélite: A l’occasion de la Fête des Morts, le 2 novembre, un service du culte israélite a eu lieu clandestinement, dans une chambre après l’appel du soir. Beaucoup d’officiers d’autres croyances y ont assisté et exprimé leur sympathie aux camarades particulièrement persécutés. Les Allemands ont notamment groupé dans les chambres à part les officiers français israélites et placé des étoiles sur les portes de ces chambres. Des officiers français non israélites ont protesté et demandé officiellement d’être logés avec leurs camarades. Petit à petit les étoiles ont été arrachées par les protestataires. Elles n’ont pas été remplacées.”*¹⁹⁶ Over de nationaliteit wordt niet gesproken, het laat zich dus denken dat de joden in kwestie de Fransen waren waarvan sprake. Het citaat is ook nuttig omdat het duidelijk aangeeft dat het in het geniep moest gebeuren. Vrijheid van godsdienst was dus niet het onvoorwaardelijke recht dat het zou moeten zijn. Ook in Colditz isoleerde men de Franse joden onder het officierenkorps.¹⁹⁷

¹⁹² SCAPINI, G., *Mission Sans Gloire*, Rapport van 24.12.40 in bijlage, hoofding 8. *Religion*.

¹⁹³ FAVEZ, J.-C., *Une Mission Impossible ?* p.203 – 204.

¹⁹⁴ SCAPINI, G., *Mission Sans Gloire* p.189-200.

¹⁹⁵ SOMA AA 244/29 ‘Commission d’Histoire de la Captivité de Guerre’ Note relative à l’Oflag X C à Lubeck.

¹⁹⁶ CHD fonds ‘Capitivité’ doos I farde 26 Rapport de 27.3.43 “Les prisonniers”.

¹⁹⁷ VG/DOS 497 ‘Colditz’.

Dit is slechts het Franse voorbeeld. Naar schatting 200.000 joden streden in de Geallieerde legers alvorens in gevangenschap te belanden. Hun behandeling hing af van een aantal factoren, niet in het minst het uniform dat ze droegen. Joodse militairen uit Westerse legers werden meestal niet slechter behandeld dan de rest, afgezien van enkele pogingen om hen af te zonderen. Poolse joden hadden het harder te verduren. Wie als Sovjetstrijder werd gepakt, stond er per definitie slecht voor.¹⁹⁸ Onder de geallieerde gevangen zaten veel Britten, en die kwamen er in vergelijking met de Fransen goed van af. Voornamelijk bij hun Palestijnse eenheden dienden grote aantallen joden. Uit hun wedervaren blijkt duidelijk de Duitse onwilligheid om een Britse reactie te provoceren. Bij deze eenheden was de angst voor de toekomst groot, maar in eerste instantie (na de gevangenneming) negeerden de Duitsers zelf de jodenvraag. Het was voor hen trouwens niet eenvoudig om in een Palestijnse eenheid onderscheid te maken tussen joden en Arabieren. Pas wanneer het besef doordrong dat sommige van de joden voor de oorlog uit Duitsland gevlucht waren, werden de inlichtingendiensten gealarmeerd. Deze groep kreeg het wat harder te verduren, maar uiteindelijk gaven de autoriteiten de pogingen om hen het statuut van krijgsgevangene te onthouden op. In de Stalags werden ze wel samengebracht, maar de davidsster werd niet ingevoerd, met als reden dat die ster het identificeren van de joden in de burgermaatschappij vergemakkelijkte en dus niet nodig was in een Stalag. De verdere behandeling was identiek voor alle Britten, waarschijnlijk omdat Duitse aanzetten op protest stuitten. Het bleef bij geïsoleerde gevallen van antisemitisch geweld. De gevangenen deelden samen lief en leed.¹⁹⁹ Het voorbeeld van de Palestijnen was trouwens zichtbaar voor iedereen. Joden die in Britse eenheden dienden, merkten al gauw dat hen geen haar werd gekrenkt en dat gaf hen de moed om zelf hun identiteit als jood te bevestigen. Ofstein herinnert zich in zijn getuigenis wel dat hij door de Abwehr gewaarschuwd was op te letten dat hij 'niets verkeerd deed'. Hij kreeg het advies om zich correct te gedragen enkel omdat men wist dat hij joods was. Dat de SS in 1944 het gezag verkreeg, boezemde hem angst in, maar uiteindelijk bleek er niet veel te veranderen.²⁰⁰

De Poolse situatie was echter helemaal anders. Volgens ooggetuigenverslagen begon de Wehrmacht daar al in de Dulags aan een afzonderen van de joden, die brutaliteiten en geweld moesten ondergaan. Ook hier is trouwens melding gemaakt van gebrekkige

¹⁹⁸ KRAKOWSKI, S. en GELBER, Y., "*Prisoners of War*" in *Encyclopedia of the Holocaust* p.1189-1191.

¹⁹⁹ GELBER, Y., "Palestinian POWs In German Captivity", *Yad Vashem Studies*, Vol. XIV, Jerusalem, 1981 p. 89-137.

²⁰⁰ Yad Vashem Archives 0.3-8111; online raadpleegbaar op www1.yadvashem.org/odot_pdf/Microsoft%20Word%20-%203916.pdf.

levensomstandigheden en voedseldistributie. In de Stalags en Oflags werden joden afgezonderd en ging deze behandeling gewoon verder. Overigens maakt Krakowski melding van een medisch onderzoek bij soldaten waarbij joods bloed werd vermoed. Een constante in de getuigenissen is ook dat vele van de Poolse medegevangenen het antisemitisme van de Duitsers deelden of uitbuiten voor eigen profijt. De joodse officieren werden enige tijd lang geconcentreerd, maar in de herfst van 1940 hield men daar plots mee op en stelde men zich tevreden met aparte blokken in de kampen. De reden is onbekend. Poolse joden die terug naar huis mochten, kwamen net zoals de Belgen in de greep van de Gestapo, en kwamen om in de getto's van Polen of werden gedeporteerd.²⁰¹

Mogelijk speelde dus een factor als solidariteit een rol. Langs de andere kant bekeken kan er gewezen worden op onderlinge verschillen bij de Duitse strijdkrachten. Kampcommandanten konden invloed uitoefenen. En tijdens de Poolse veldtocht lijkt de Wehrmacht joodse gevangenen als krijgsgevangenen beschouwd te hebben waar de SS hen als joden brandmerkte. Daar hingen vaak grote gevolgen aan vast.²⁰²

2. De onzichtbaarheid van Belgische joden in de bronnen

De onderzoeker ziet al snel een verwante vraag opduiken: waarom zijn de joden zo onzichtbaar in het bronnenmateriaal?

Laurence Schram, onderzoekster van het Museum van Deportatie en Verzet in Mechelen, wijst op twee belangrijke factoren. In de eerste plaats schat ze het aantal joden in België tijdens de mobilisatie op ongeveer 70.000. Van dit getal zullen er slechts naar schatting 5.000 de Belgische nationaliteit gehad hebben, en dus nog veel minder die in aanmerking gekomen zijn om in het leger te dienen, wanneer we vrouwen en kinderen bijvoorbeeld wegcijferen. Ten tweede is hun joodse identiteit van geen tel in het leger, omdat alle militairen Belgen, gelijk voor de wet zijn. Er is met andere woorden geen officieel onderscheid en dus geen cijfermateriaal.²⁰³ Antisemieten gaven er een eigen uitleg aan: joden gingen lopen met het geld, maar lieten de wapens aan de Belgen. Deze bijtende opmerking komt uit de pen van Victor Meulenijzer, die zijn wedervaren in 1940 nog publiceerde en duidelijk de bezetter naar

²⁰¹ KRAKOWSKI, S., "Fate of Jewish Prisoners of War in the September 1939 Campaign." *Yad Vashem Studies*, Vol. XII, Jerusalem, 1977 p. 297-333.

²⁰² GOLDHAGEN, D., *Hitlers gewillige beulen* p.291. Zie ook KRAKOWSKI, S. "The fate of Jewish prisoners of war in the September 1939 campaign" in *Yad Vashem Studies* 12 (1977) p297-333.

²⁰³ Gesprek met Laurence Schram op 4.10.04.

de mond praat. Hij schrijft dat hij ontkennend antwoordde op rondvragen of er joden in zijn eenheid zaten, en keurde het geweld van de Duitse kampbewakers tegenover hen goed.²⁰⁴

Het mag niet verbazen dat deze enkele honderden joden niet in het oog liepen, maar het mag ons dus ook niet als enige verklaring tevreden stellen.

Georges Hautecler publiceerde in 1974 in de *Cahiers d'Histoire de la Seconde Guerre Mondiale* een artikel over het religieuze leven van de Belgen in de kampen.²⁰⁵ In een lezersbrief die hij als reactie daarop kreeg, beklagde een lezer zich over het feit dat 'religieus leven' was opgevat als katholieke activiteit. Deze briefschrijver stipte heel terecht aan dat er ook protestanten, en joden, in de kampen zaten. Voorts schrijft hij nog dat hij hoopt dat iemand nog de geschiedenis zal schrijven van de protestanten in de kampen zaten. Hautecler gaat met hem akkoord en vermeldt een aanvulling met aandacht voor protestanten omdat de nazi's zo antichristelijk waren.²⁰⁶ Het is opmerkelijk dat de auteur zich duidelijk bewust is van het feit dat er joden in de kampen zaten, maar hij schrijft nergens dat hij hoopt dat hún geschiedenis zal geschreven worden. Tegen christenen stonden de nazi's misschien vijandig, maar de joden probeerden ze uit te roeien! Men kan zich daarom slechts verwonderen over het volledige gebrek aan aandacht die uit dit voorbeeld blijkt. Hierboven hebben we ter vergelijking voorbeelden gegeven, maar over de situatie bij de Belgen zijn we slecht ingelicht: ze lijken afwezig te zijn in het bronnenmateriaal. Dit mag niet te snel leiden tot de conclusie dat omdat er niet over wordt gesproken, er geen aandacht op werd getrokken op het moment zelf, en dat er bijgevolg niets opmerkelijk gebeurd is. Zoals we merken wordt er ook niet erg actief naar gezocht. Nog onbegrijpelijker: in het verslag van het ICRC van haar werkzaamheden tijdens de oorlog, vinden we onder hoofding van het religieuze leven wel melding van moslims en zelfs Hindoes, die 'zich in het christelijke Europa geïsoleerd wisten', maar over joden wordt met geen woord gerept, hoewel het verslag is geschreven in 1948, toen de volle gruwel van de jodenvervolging voor iedereen bekend was.²⁰⁷

De Duitsers konden slechts systematische actie ondernemen wanneer ze er in de eerste plaats in slaagden joden te registreren. Dat gebeurde tenslotte ook in de maatschappij buiten het kampensysteem. Joden werden er eerst bureaucratisch aangemerkt, uit het sociale weefsel geïsoleerd en geïdentificeerd met een davidsster, alvorens de deportatie en eliminatie

²⁰⁴ MEULENIJZER V., *Du Canal Albert au Stalag*, p.93 en 105.

²⁰⁵ HAUTECLER, G., "La vie religieuse des prisonniers de guerre belges 1940-1945" in : *Cahiers d'Histoire de la Seconde Guerre Mondiale*, 1974; n° 3, p. 49-64.

²⁰⁶ KLMA Fonds 'OTAD' 75 Doos 39 farde 204 Brief van W. Marichal de Rennerfelt aan het Centre de Recherches et d'études Historiques de la Deuxième Guerre Mondiale van 27.12.'74; en project van antwoord, in KLMA fonds 'OTAD' 75 doos 39.

²⁰⁷ XVIIe Conférence Internationale de la Croix-Rouge, *Rapport du Comité internationale de la Croix-Rouge*, I, p.278-281.

plaatsgreep.²⁰⁸ De uitzuivering van joden uit openbare functies in de bezette gebieden leidde in het OTAD tot de vraag of men daarmee ook officieren bedoelde. Nu beschikte men om te beginnen niet over lijsten waarop de godsdienst van deze militairen was opgetekend. En joodse soldaten die in een openbare administratie werkten kon men tot ontslag bewegen, maar wat met degenen die geen ambt uitoefenden of in een Oflag hun tijd doodden? Keyaerts bepaalde dat gevangen officieren geen functies uitoefenden en dus gold voor hen de regeling niet – zo bleven ze buiten schot.²⁰⁹

Schram beweert nu, dat de Duitse instanties geen onderscheid maakten tussen joden en niet-joden, maar wel tussen Vlamingen en Walen.²¹⁰ Er zijn aanwijzingen dat dit niet helemaal klopt. In de Stalags bestond de spil van de kampadministratie uit een *Kartei*, waarin de fiches van de gevangenen werden beheerd. Op die fiches konden speciale vermeldingen aangebracht worden, zoals bijvoorbeeld ‘*Deutschfeindlich*’ of ‘*Kommunist*’. ‘*Jude*’ was ook een etiket dat op mensen kon worden gekleefd.²¹¹ Nog voor Smets de vertrouwensman van Stalag I A werd, had men hem al ingezet bij de Registratur. Op die manier hadden de krijgsgevangenen toegang tot de steekkaarten en konden ze de gegevens vervalsen, wat ze dan ook probeerden. Een van die fraudes behelsde het onzichtbaar maken van de joden. In een latere samenvatting heette het:

“[...] soustrait plus de cent juifs à la persécution des allemands en modifiant les prénoms, lieu de naissance et religion.”²¹² Duidelijk bewijs dat de godsdienst waar mogelijk werd opgenomen in de data en dat joden door de Duitsers gevisieerd werden, hoewel het woord ‘persécution’ hier wat vaag is. Er zijn geen sporen van systematische benadeling, dus wellicht bedoeld men persoonlijke aanvallen. Het spreekt voor zich dat zulke categorisering in de *Registratur* geen voordelen opleverden. In weerwil van de theoretisch gegarandeerde vrijheid van godsdienst, vinden we in de talloze verslagen geen spoor terug van Joodse eredienst (minus de getuigenis over een clandestiene viering hierboven), maar wel van christenen.

Volgens Buckinx vroeg men naar de godsdienst bij de registratie en werd die op die manier in *Kartei* verwerkt.²¹³ Voor iedereen die het wilde zien, was Duitsland al lang voor 1940 openlijk antisemitisch. Op dit punt kon men gemakkelijk de gegevens vervalsen. Hierboven wordt een getuigenis weergegeven van Ofstein, die toegeeft dat hij pas voor zijn joodse

²⁰⁸ Joden werden geweerd uit publieke functies en werden dus ook bij wet gezuiverd uit onder andere het OTAD en het Belgisch Rode Kruis.

²⁰⁹ KLMA fonds ‘OTAD’ 75 doos 46 Memo van Keyaerts van 7.1.41.

²¹⁰ Gesprek met Laurence Schram op 4.10.04.

²¹¹ *Ceux de IA*, 14e jg (1959), nr.5.

²¹² KLMA fonds ‘Hautecler’ 52 doos 35 ‘Fin du Stalag I A’.

²¹³ BUCKINX, X., *Belgen in Duitse krijgsgevangenschap*, p.28; LEGROS, J., *Stalag I A*, p.38 bevestigt dit.

identiteit uitkwam toen hij zag dat zijn Palestijnse collega's er geen hinder van ondervonden. Speelde eenzelfde gevoel bij de Belgen? Het is mogelijk dat een vorm van zelfcensuur aan de basis ligt van dit bronnenprobleem.

Het mag dan wel onmogelijk zijn om de joden op het zicht terug te vinden, maar dat geldt niet voor hun aalmoezeniers. Als erkende godsdienst had men in het leger ook een dienaar van het joodse geloof in dienst. Wanneer we meer informatie omtrent deze personen vinden, zoals bijvoorbeeld al hun aantal, kunnen we daaruit meer afleiden. Helaas werkt het schaarse bronnenmateriaal tegen de historicus. Zoals de joden in de bronnen omtrent krijgsgevangenen zeldzaam zijn, is het moeilijk om de informatie over hun aalmoezeniers bloot te leggen. In de archieven van het Koninklijk Legermuseum zijn er verwijzingen naar de *aumônier en chef du culte israélite*, genaamd S. Ullman. Zijn naam duikt op in de steekkaarten, maar de relevante dossiers ontbreken; andere zijn dan weer niet relevant. Dit is dezelfde Solomon Ullman die de voorzitter werd van de *Association des Juifs en Belgique*, het door de nazi's opgerichte orgaan voor joodse kwesties. Deze informatie is echter te summier om conclusies aan vast te knopen. De aalmoezeniers helpen het onderzoek dus niet vooruit.²¹⁴

De idee dat joden in een Stalag of Oflag nog betrekkelijk beschut waren, wint aan belang als we een zijdelingse verwijzing in een naoorlogs tijdschrift aanhalen. Een voormalige bewoner van Oflag XIII B Weiden vernoemt er een joodse Belg in krijgsgevangenschap. Omdat hij een Antwerpenaar was, kwam hij voor repatriëring in aanmerking. De autoriteiten echter wisten dit en drukten hem op het hart zich als Waal te laten registreren, wat waarschijnlijk zijn zegen was. De Gestapo hield zich niet bezig met de kampen. Het was de Abwehr die, zolang ze bestond, het krijgsgevangenenwezen onder haar hoede had.²¹⁵

Ook De Callatay heeft het in zijn post factum rapport soms even over joden. Zo noteert hij voor een Kommando waar ook twee joden tewerkgesteld waren: "*Ils sont cependant bien traités et reçoivent autant de colis et correspondance que les autres.*"²¹⁶

De onzichtbaarheid was een omstandigheid die een gevolg was van de beslissing dat krijgsgevangenen, buiten een geverfde driehoek, geen verdere kentekens droegen. Zelfs wanneer de SS de leiding over de kampen overnam, werd de davidster niet ingevoerd. De

²¹⁴ KLMA fonds 'OTAD' 75 doos 149 en 150 bevatten documenten over joden en Ullman.

²¹⁵ "Le KGF2071 se souvient" in *Le XIII B*, november 1971.

²¹⁶ SOMA AA 244/8c 'Commission d'Histoire de la Captivité de Guerre' Compte Rendu de l'activité de la Delegation..., p.61.

poging om joden af te zonderen werd dus niet tot dit logisch verlengde doorgetrokken, wat erop wijst dat er geen gecoördineerde poging is ondernomen om hen te isoleren.²¹⁷

Toch is het bekend dat in Stalag I A Stablack, waarover het Rode Kruis met lof spreekt, op de begraafplaats een apart stuk voor joden, die niet met de christenen begraven werden.²¹⁸

Aangezien we soms elders lezen dat men “israelieten” in de telling opneemt, is de kans groot dat de Duitsers er zich van bewust waren. Het gaat trouwens telkens maar om kleine aantallen.²¹⁹

In zijn samenvatting van de werkzaamheden van het OTAD, en deels een apologie voor verwijten die hem gemaakt werden, noteert Keyaerts ook dat ze zich bij de Duitsers hebben ingezet voor de joodse militairen.²²⁰ Omdat we niet beschikken over een enkele getuigenis die wijst op een systematische discriminatie van joden, en het zo terloops vermeld wordt, lijkt het voor de hand liggend om aan te nemen dat Keyaerts bedoelde op sporadische, antisemitische elementen. Zo heeft Van Doornick in zijn latere verslag ook opgemerkt dat de meeste Belgische officieren niet wisten waarom ze in het disciplinaire kamp X C te Lübeck terecht kwamen. Met uitzondering van twee joodse officieren en een vrijmetselaar. De anderen vielen onder noemer ‘anglofiel’ of ‘communist’, of waren gewoon te kritisch ten aanzien van hun overweldigers.²²¹ Het blijft natuurlijk mogelijk, zij het weinig waarschijnlijk, dat hij onder deze lapidaire vermelding wil verwijzen naar pogingen van de Duitse overheden om de joden als groep te isoleren zoals dat bij de Fransen het geval was.

Smets zet ons nog op het spoor van een ander interessant punt betreffende joden. Volgens hem werden gevangenen met bakkebaarden of ringbaardjes harder aangepakt dan anderen. Hun advocaat weet dit aan het uiterlijk, dat als ‘joods’ of toch ‘joodsvriendelijk’ werd geïnterpreteerd en dus iemand naar een zwaardere straf voerde. Na die ontdekking moedigde hij beklaagden aan zich fris te scheren voor het proces.²²² Op dergelijke onrechtstreekse manieren bleef het antisemitisme dus onverminderd van kracht.

Het besluit ligt dus voor de hand dat joden veilig zaten in de Stalags en Oflags. De Gestapo had er weinig zeggenschap of interesse en de raszuivering kwam er niet tot uitvoering. Deze

²¹⁷ SPECKNER, H., *Im Gewalt des Feindes*, p.57.

²¹⁸ RKA fonds ‘WOII’ ‘Materiële hulp - Stalags’ Verslag van bezoek aan Stalag I A op 2.8.40 (slotopmerkingen).

²¹⁹ Revue internationale de la Croix-Rouge, nr. 267 maart 1943 p.230; met enige creatieve boekhouding spreekt men er over “1191 officiers belges (182 Flamands, 998 Wallons, 8 Belges, 3 israélites) et 219 ordonnances.”.

²²⁰ CHD fonds ‘Keyaerts’ Rapport van de werkzaamheden van het OTAD.

²²¹ SOMA AA244/8c ‘Commission d'Histoire de la Captivité de Guerre’ Verslag van Van Doornick, p.60.

²²² KLMA fonds ‘Hautecler’ 52 doos 33 Questionnaire Smets vraag 14.

ironie van het lot strekt zich trouwens ook uit tot de *Wehrmacht* zelf. Tijdens de oorlog vochten zo'n 150.000 joodse soldaten in de Duitse gelederen. Voor mensen wier stamboom door het regime een misdaad was verklaard, was het leger blijkbaar nog de meest beschutte plek in een wereldomvattende oorlog.²²³

3. De positie van de Belgische joden

Gedurende de oorlog vielen miljoenen mensen in de macht van nazi-Duitsland. Hun behandeling varieerde op alle vlakken, en ook onder de krijgsgevangenen ontstond er een hiërarchie van rechten en rechtszekerheid, gebaseerd op ideologische (rassentheorie), politieke (bondgenootschappen en collaboratie), praktische (met name wederkerigheid, bij die landen die Duitsers gevangen hielden) en economische gronden (het nut die aan de arbeidskracht werd toegedicht). Hoewel de nazi's het meest gevoelig leken voor mogelijke vergelding, oefenden onafhankelijke controles ook enige invloed uit – in het geval van het Rode Kruis en de beschermende machten. Aan de top van die rangorde stonden Angelsaksische gevangenen, zij hadden het minst te vrezen. Onderaan stonden de Polen en zeker de Russen. De Fransen konden zich maar deels verweren tegen Duitse rassenpolitiek. Dat uitte zich ook in het vormen van getto's voor joodse Polen en Fransmannen in de militaire gevangenenkampen. De vraag die daarmee rijst, is dus: wat is er zo anders aan de Belgische positie? Uit alles blijkt dat België in een gelijkaardige positie verkeerde. Waarom dan is er geen enkel spoor van een poging van Duitse kant om de Belgische joden in de kampen te isoleren?²²⁴ Het is mogelijk, maar verre van zeker dat het te maken heeft met politieke factoren. De Amerikaanse controle over het lot van Belgische gevangenen komt voor de geest, maar dat biedt geen verklaring. De jodendiscriminatie werd namelijk ook al aangehaald in een Amerikaans verslag over de Franse militairen. Daar komt nog bij dat het niet zou verklaren dat Duitsers niet optraden eens de Amerikanen van het toneel verdwenen waren. Als de bepalingen van de Franse capitulatie überhaupt al relevant zijn, verwijst men beter naar het verschil tussen de overgave van het Belgisch leger en de Franse capitulatie.²²⁵

²²³ RIGG, B.M., *Hitler's Jewish Soldiers* zoals geciteerd in: "Bij de Wehrmacht zat je veilig", *De Standaard*, 13.11.04, (bijlage Trottoir p.10-11).

²²⁴ Volgens Jean Legros zette men joden wel in een apart blok, maar er staat nergens specifiek dat Belgen er ook bijgezet werden. LEGROS, J., *Stalag I A*, p.27.

²²⁵ Volgens de Van Dale is capitulatie 'overeenkomst tussen strijdende partijen betreffende overgave van een natie; of overgave zelf', terwijl een overgave 'opgave van de strijd' betekent – in deze context geen onbelangrijke nuance.

De waarheid is dat we de factoren die hebben meegespeeld niet kunnen isoleren. Toekomstig onderzoek kan mogelijk meer aan het licht brengen. Wat we uit de bronnen kunnen afleiden is eenvoudigweg dat er joden waren. We weten ook dat ze voor zover de bronnen ons vertellen niet het doelwit zijn geweest van een schadelijk beleid, zeker niet in vergelijking met de burgers, en dat hun aanwezigheid geen geheim was voor de Duitsers, wat niet betekende dat ze zich zomaar mochten uiten als joden.

Hoofdstuk 4: De stabiele oorlogsjaren: 1942 tot 1944

De centrale kwestie die niet toevallig aan het begin staat van hoofdstuk 4, is die van de Beschermende Macht. Het resultaat ervan, de DSLP, kan worden gebruikt als de maatstaf voor de duur deze periode. Het verdwijnen van de Vlamingen en de Amerikaanse delegaten uit de kampen, leidde op alledaagse vlakken zoals degene die al behandeld zijn niet tot schokkende veranderingen. Het gaat dus niet om een echte cesuur op dat vlak. De vraag over wie het controlerecht mocht uitoefenen had meer invloed. Twee andere heikele problemen die aan het licht kwamen, waren de gevolgen van de luchtoorlog voor de krijgsgevangenen, en de Duitse beslissing om bepaalde represaillekampen te creëren. Die zouden ook weer verdwijnen, eens het Rode Leger oprukte. De bombardementen gingen op in het krijgsgeweld dat het einde van het Derde Rijk zou worden.

1. De kwestie van de *Puissance Protectrice*

Op 7 december 1941 vielen de Japanners Pearl Harbor aan. Vier dagen later, de 11^{de}, verklaarden Italië en Duitsland de oorlog aan de Verenigde Staten. Op dat moment was duidelijk voor iedereen, dat Amerika niet langer als neutraal land de belangen van eender wiens krijgsgevangenen kon beschermen.²²⁶ In Vlaanderen hadden de rexisten niet eens afgewacht. Ze hadden reeds op 9 december in *Le Pays Réel* het idee gelanceerd van een Commissariaat voor Krijgsgevangenen. REX had zelfs al een kandidaat: Pierre Daye, die contact had met Reeder, de chef administratie van het militaire bestuur van generaal Von Falkenhausen. Het nieuwe organisme kon makkelijk worden toegevoegd aan de bevoegdheden van VNV-secretaris-generaal Romsée. Die was sinds enkele maanden als secretaris-generaal voor Binnenlandse Zaken aangesteld.²²⁷ De secretaris-generaal van Justitie, Schuind, had Plisnier, zijn collega van Financiën aangeschreven om hem te wijzen op het gevaar: de respons in Wallonië zou bijzonder slecht zijn wanneer zo'n Commissariaat opgericht zou worden onder leiding van Vlamingen (die door de Duitsers al bevoordeeld werden), en zeker wanneer dergelijke figuren een flamingantenverleden hadden. Hij duidt

²²⁶ Voor een omschrijving van de taak van de *Puissance Protectrice* of Beschermende Macht zie hoofdstuk 1.

²²⁷ BALACE, F., *Jours de Guerre*, VIII, p.245.

erop dat men bij deze aanstelling zware psychologische fouten kan maken.²²⁸ Het zal ook een rol hebben gespeeld dat Romsée op dat moment al overhoop lag met generaal Keyaerts en sommigen binnen het college van secretarissen-generaal, vanwege Luitenant De Winde-kring. Die groep Vlaamse officieren sympathiseerde nogal uitdrukkelijk met de Nieuwe Orde en wist op die manier de terugkeer naar het thuisland te bewerkstelligen. Romsée wilde hen gebruiken in veiligheidsdiensten, maar Keyaerts, gesteund door andere secretarissen-generaal, weigerde. Hij was de mening toegedaan dat deze officieren hun eer hadden verkocht en niet gewenst waren in overheidsdienst. Romsée drong aan en werd gesteund door een interventie van Reeder, die de Duitse sympathie geen bezwaar vond, en het OTAD beschuldigde van anglofilie.²²⁹

Von Falkenhausen liet zich daar mogelijk door beïnvloeden. Hij floot Reeder terug wanneer die tegen het OTAD een dreigende toon aannam.²³⁰ Dankzij De Jonghe weten we dat Von Falkenhausen, geen overtuigde aanhanger van de Flamenpolitik, zich ergerde aan de inmenging van de ‘Vlamingenleiders’ in bestuurszaken. Als gevolg van een gesprek dat enkele Vlaams-nationalistische leiders hadden gehad met Rudolf Hess, de plaatsvervanger van Hitler, klaagde hij tegen Berlijn dat het inwilligen van hun verzoeken en het negeren van de zijne (in dit geval betreffende de krijgsgevangenen) leidde tot een gebrek aan geloofwaardigheid.²³¹ Mogelijk speelde dit een factor in de steun van de Militärverwaltung aan generaal Keyaerts. Militaire zaken horen door militairen behartigd te worden, luidde het argument, en Von Falkenhausen had daar wel oren naar. Een dergelijke oplossing zou elegant de politieke kwestie omzeilen, want officieren werden niet geacht politiek te bedrijven.

De regering Pierlot begon in Londen te zoeken naar een oplossing, wat een hopeloze taak was. Een diplomatieke oplossing vereiste namelijk instemming van de diplomatieke dienst van het Reich. En die hadden al in juni 1940 duidelijk te verstaan gegeven dat de ‘emigrantenregering’ wat hen betreft geen geldig mandaat had. Goebbels’ ministerie had reeds luidop verkondigd dat “Duitsland vanaf nu regeerde in Brussel ... er is geen Belgische

²²⁸ CHD fonds ‘Keyaerts’ Brief van Schuind aan Plisnier 21.2.42.

²²⁹ Zie DELANDSHEERE, P. en OOMS A., *Belgique sous les nazis*, II, p.13-15; p.54; en VAN VLASSELAER, K., *Luitenant De Winde-kring* en DE VOS, L. en DESCAN, J.P. “De taalverhoudingen bij de Belgische Krijgsgevangenen...”.

²³⁰ DELANDSHEERE, P. en OOMS A., *La Belgique sous les nazis*, II, p.79.

²³¹ DE JONGHE, A., *Hitler en politieke lot van België* p.430. en *De Standaard*, 13.5.82, “Een betwiste kwestie: Ward Hermans en de vrijlating van de Vlaamse krijgsgevangenen”, p.7. Von Falkenhausen moest van de nazi’s niet veel hebben: er kwam dwang aan te pas om hem uit China terug te halen naar Duitsland, en uiteindelijk werd hij door de Gestapo gearresteerd in 1944. Voor biografische gegevens zie onder andere DE BACKER ASTRID, *Het proces von Falkenhausen en Reeder*, licentiaatsverhandeling KULeuven Moderne Geschiedenis, 1990.

regering.”²³² Hetzelfde idee nam men over bij de diplomatieke dienst. Die lieten namelijk weten dat de Wehrmacht het grondgebied van de staat heeft veroverd, en dus het mandaat van de wetgevende macht. De regering was gevlucht en dus niet in staat om legaal te regeren, en de diplomaten die haar vertegenwoordigden hadden geen basis meer voor hun functie. In het kort kwam het erop neer dat wat de Duitsers betrof, de regering niet meer bestond.²³³ In België zelf was ook geen geldige regering²³⁴, en dus was niemand het eens over wat moest gebeuren.

In Londen probeerde de regering in ballingschap een nieuwe natie naar voren te schuiven. In de dagen na de Japanse aanval had men nog hoop dat de Zwitsers, die de taken van de Amerikanen overnamen, zouden worden aanvaard. Maar men hoorde al dat voor de Luxemburgers problemen waren opgedoken – dezelfde als degene waarmee België zou worden geconfronteerd. Elk land had een apart akkoord nodig en dus aparte toestemming van Duitsland.²³⁵ Het neen van Berlijn bleef resoluut, hoewel men op informele wijze wel van de Zwitserse tussenweg gebruik maakte.²³⁶ In de zomer van 1942 bereikte hen het nieuws van de Commissie T'Serclaes. Daarmee zou alle hoop op een akkoord zeker vervlogen zijn. In een nota voor minister Spaak werden de opties op een rij gezet. Zonder Beschermende Macht kon men er nog rekenen op het Rode Kruis, maar die zouden vanuit hun positie nooit evenveel kunnen of willen doen. Het was ook mogelijk druk uit te oefenen met een perscampagne²³⁷, of via de Heilige Stoel te proberen bemiddelen. Maar eigenlijk wisten ze in Londen ook wel dat ze de touwtjes niet meer in handen hadden, en dat het verlies van de Amerikaanse erkenning zware gevolgen had. Gelukkig kon men zich troosten met het idee dat men in plaats van een neutrale macht een machtige bondgenoot had gewonnen.²³⁸

Het ontstaan van de Delegatie

Er heerst nogal wat onduidelijkheid over de DSLP, ook wel aangeduid als de Commissie T'Serclaes. Deze *Delegation de la Service de Liaison avec les Prisonniers de guerre*, die

²³² Geciteerd in: DE JONGHE, A., *Hitler en het politieke lot*, p.401.

²³³ Ibid.

²³⁴ België stond onder een militair bestuur van de Duitse bezetter en die werkten samen met het college van secretarissen-generaal, die de functie van hun ministers uitoefenden binnen de wettelijke grenzen.

²³⁵ BZ/DA 11587 'Suisse série generale' Telegram van Bern van 23.12.41.

²³⁶ SCHAERER, M.R., "Behartiging Belgische belangen door Zwitserland", p.221.

²³⁷ Met het risico dat men daarmee in eerste plaats de naasten bereikte en hen ongerust zou maken.

²³⁸ Zie BZ/DA 4799 'Convention de Genève' Nota's van 7.1.42 en 15.1.42; telegrammen van 10.2.42 en 5.8.42 en de nota aan minister Spaak van 24.11.42; vergelijk met de dreigementenoptie die Spaak voorstelt in een bericht van 15.1.44 in hetzelfde dossier.

werd toegevoegd aan het OTAD, is nog geen onderwerp geweest van een onafhankelijke wetenschappelijke studie. We weten dat de Duitsers omstreeks 1942 hun krijgsgevangenenwezen hervormden, kort nadat de oorlog was verklaard aan de Verenigde Staten. Bij de Belgen werd dus de vraag gesteld wie nu als Beschermende macht zou optreden. Aan Duitse zijde zal men zich dat ook afgevraagd hebben, wanneer men de desbetreffende diensten herstructureerden. In België was het OTAD al in 1940 opgericht om militaire zaken waar te nemen. Aangehecht bij het departement voor Financiën van Plisnier, was dit eigenlijk een afspiegeling van het ministerie voor Nationale Defensie. De werkzaamheden waren verdeeld onder een personeelsdienst, een financieel orgaan en een technische dienst, die zich vooral bezig hield met de opeisingen die het leger in 1940 had gepleegd. Strikt genomen waren deze activiteiten dus inderdaad van geldelijke aard.²³⁹ Maar als men een de nazi's gunstig gezinde politieke beweging de wind uit de zeilen wilde nemen, moest men snel tot een apolitieke oplossing komen. Daarvoor mocht men dan weer niet te snel of te gretig zijn, want dan zou het lijken alsof men de regering opzettelijk negeerde. Uiteindelijk kwamen de pogingen om een nieuwe Beschermende Macht te vinden tot niets, omdat de Duitsers deze denkpiste afwezen. Het zou dan ook van Duitse zijde geweest zijn dat men het idee van een delegatie zoals de Franse Missie Scapini geopperd heeft. Ook de Koning had een voorstel om tot een oplossing te komen, maar zijn suggestie om de Prins de Ligne als ambassadeur te laten optreden, vond men in januari langs Duitse kant maar niks.²⁴⁰

Het OTAD informeerde zich over de resultaten van Scapini in Duitsland en stelde een eerste lijst samen van voormalige gevangenen die deze taak konden vervullen: Van Doornick, Pouillet als chef, Dinjaert, Volckaerts en een secretaris. Van Doornick was als medicus vrijgelaten, maar de andere officieren bevonden zich nog in de Oflags. In maart bleek dat men in Berlijn het enthousiasme niet deelde. Men gaf er te kennen dat het laten terugkeren van officieren voor dit doel wat veel vergde van de goede wil.²⁴¹ Het hoofd van de OTAD dacht dat het lag aan de voorgestelde officieren en hoopte met een nieuwe suggestie (Van Doornick, Courtois, Theis, Pirson en De Jaer) een goedkeuring in de wacht te slepen.²⁴²

In principe bestond er dus wel een akkoord. Het ging er alleen nog om, de juiste namen te vinden. Plots –uit de brieven weten we dat ook Keyaerts zich liet verrassen- kwam de Duitse administratie in België op de proppen met een eigen voorstel: de gepensioneerde commandant T'Serclaes, advocaat De San, en Halleux, die op de ambassade in Berlijn had gewerkt en nu

²³⁹ BALACE, F., *Jours de guerre*, VIII, p.240.

²⁴⁰ GILLET, E., *Histoire des sous-officiers et soldats belges...*, XXVIII (1989) p.135.

²⁴¹ CHD fonds 'Keyaerts' Note relative à la liaison avec le service de prisonniers à l'OKW.

²⁴² CHD fonds 'Keyaerts' Note du 5.3.42.

meewerkte aan Winterhulp. De verraste generaal stelt vast dat T'Serclaes een weinig opgemerkte loopbaan in de technische dienst heeft gehad, dat De San hem volstrekt onbekend is en dat Halleux ook niet meteen een voorgeschiedenis heeft. Hij acht geen enkel onder hen gekwalificeerd voor de job.²⁴³ Maar de Duitsers waren duidelijk niet bereid om officieren vrij te laten omwille van de Delegatie.

De naam van graaf T'Serclaes werd dus door de Duitsers aangedragen. Hoe komt dat? De chef van de *Dienststelle des Auswärtiges Amt in Brüssel* was Von Bergen, voor de oorlog reeds een kennis van de graaf. Eind februari 1942 hadden de twee al een ontmoeting en was het gesprek op het Commissariaat gekomen. Von Bergen zal geweten hebben dat men een apolitieke (sociale en solidaire) missie probeerde te organiseren, en dat de diplomaten in Berlijn graag zo'n mandaat zouden geven. De Wehrmacht zou ook, vanuit pragmatisch oogpunt, een aanspreekpunt verwelkomen. T'Serclaes voegt daar nog aan toe dat zijn familieband met de bekende generaal Tilly²⁴⁴ hem enige standing verschafte in Duitse kringen.²⁴⁵

De Delegatie had op die manier een nieuwe chef gekregen. In Brussel zou majoor Theis blijven werken als hoofd van de 'Service de Liaison avec les Prisonniers de guerre', en de naam Van Doornick werd van de vorige lijsten overgenomen. Ook de namen De San en Halleux stonden in de nota van 13 juni 1942.²⁴⁶ Over de advocaat, De San, is ons verder niets bekend geworden. Zijn rol was, alles beschouwd, slechts klein, want reeds op 20 juni verdween zijn naam van de lijst. Omtrent de reden waarom op het laatste ogenblik is afgefallen tasten we in het duister.²⁴⁷ Van Halleux weten we dus dat hij op de ambassade van Berlijn werkte als consul-generaal. Van zijn werk bij Winterhulp is een foto bewaard gebleven.²⁴⁸ Op 16 juni had Keyaerts ook gemeld dat aan de Delegatie een secretaresse zou toegevoegd worden, juffrouw Vermeire, die op de ambassade van Berlijn werkte als secretaresse.²⁴⁹ Met het wegvallen van De San kwam een vacature vrij, die door generaal Keyaerts werd opgevuld door De Callatay, ook een gerepatrieerde officier, van wie uit de bronnen duidelijk blijkt dat hij toegang had tot de omgeving van de koning.²⁵⁰ In de twee

²⁴³ CHD fonds 'Keyaerts' Brief van Keyaerts aan Plisnier 18.3.42.

²⁴⁴ Johann T'Serclaes graaf van Tilly was een bevelhebber in Duitse dienst tijdens de Dertigjarige Oorlog.

²⁴⁵ CHD fonds 'Keyaerts' Visite du Cdt. T'Serclaes de Wommersom le 12.6.42. en Jours de guerre p.245. Van T'Serclaes heeft het SOMA ook foto's in de archieven : Foto's van De T'Serclaes : [1940-1945]. - 4 foto's - Beeld nr. 31262-31265.

²⁴⁶ CHD fonds 'Keyaerts' Brief van Von Brand van 13.6.42.

²⁴⁷ CHD fonds 'Keyaerts' Memorandum van 20.6.42.

²⁴⁸ SOMA: Foto van Halleux, lid van het Bestuurscomité van Winterhulp : 1942. - 1 foto - Beeld nr. 32026.

²⁴⁹ CHD fonds 'Keyaerts' Memorandum van 16.6.42.

²⁵⁰ CHD fonds 'Keyaerts' Compte-rendu de l'activité et des résultats obtenu par la DSLP dus 21.6.42 au 7.1.44 p.2. Voor een beeltenis zie SOMA, Foto's van De Callatay : [1940-1945]. - 1 foto - Beeld nr. 30703 De Callatay

officiëren die T'Serclaes moesten bijstaan had het hoofd van het OTAD twee medestanders. Op 22 juni 1942 kwam de Delegatie onder leiding van T'Serclaes aan in Berlijn. Op 26 oktober 1942 bestond de Delegatie dus uiteindelijk uit de baas, T'Serclaes, zijn adjunct-chef de Callatay, medisch adviseur Van Doornick en zaakgelastigde van de schatkist Halleux. De secretaresse was, zoals vermeld, Juffrouw Vermeire.²⁵¹

De leden van de Delegatie kregen 1500 Reichsmark per maand. T'Serclaes meldde dat hun onderkomen in hotel Adlon alleen al bijna 50 RM kostte per dag. De Duitse autoriteiten schenen nochtans geloofd te hebben dat 30 RM per dag toereikend zou zijn, en bevalen voor een secretaresse zelfs nog minder dan dat aan.²⁵²

De DSLP verbleef in het hotel Adlon tot begin 1943, wanneer ze verhuisden naar een kantoorruimte. Dat gebouw brandde uit tijdens een bombardement. Dezelfde zomer werd Vermeire ook vervangen door twee voormalige krijgsgevangenen. De Delegatie werkte niet rechtstreeks samen met de dienst KGW van het Duitse leger, maar via de Informatie-afdeling van het ministerie van Buitenlandse Zaken in Berlijn.²⁵³ Het werk kon beginnen, vooropgesteld dat de Belgische krijgsgevangenen wilden meewerken, en dat zou niet zo makkelijk blijken.

Op 7 januari 1944 werden 13 leidende figuren van het OTAD gearresteerd, wat het feitelijke einde van de werkzaamheden was. Met de onthoofding van het OTAD gaven de beide officieren, de Callatay en Van Doornick, hun ontslag. Ze werden vervangen door twee nieuwe medewerkers waarover verder heel weinig bekend is en probeerden tot aan de bevrijding hun werk verder te zetten in het Reich.²⁵⁴ In het begin van 1943 hadden de Duitsers al een huiszoeking gedaan in de kantoren van het OTAD, die blijkbaar niets heeft opgeleverd.²⁵⁵ Het is onduidelijk op welke basis daartoe besloten werd. Von Falkenhausen stond het OTAD welwillend tegenover, dus het zal niet door zijn toedoen geweest zijn.

Zo laat als het voorjaar van 1944 zocht men in Londen nog naar informatie omtrent de DSLP. Het Rode Kruis was zo vriendelijk een korte beschrijving over te maken aan Spaak; interessant genoeg vermelden ze erbij dat T'Serclaes ook maandelijks op audiëntie ging bij de koning, die zich het lot van de krijgsgevangenen zeer aantrok.²⁵⁶ De Callatay had ook toegang

wordt enkele malen omschreven als een invalide van de veldtocht in 1940 maar het is onduidelijk op welke manier.

²⁵¹ CHD fonds 'Captivité', doos I farde 10 'Correspondentie'.

²⁵² KLMA fonds 'OTAD' 75 doos 116 'DSLP indemnities et cas de Mme Vermeire'.

²⁵³ CHD fonds 'Keyaerts' Compte-rendu de l'activité et des résultats obtenu par la DSLP dus 21.6.42 au 7.1.44.

²⁵⁴ SOMA AA 244/4 'Commission d'Histoire de la Captivité de Guerre' 'La Delegation et la Convention de Genève' Interview met Van Doornick 15.4.70.

²⁵⁵ KLMA fonds 'OTAD' 75 doos 27 Briefwisseling Von Falkenhayn - Keyaerts.

²⁵⁶ BZ/DA 4788 'Puissance Protectrice...' Brief van ICRK aan Spaak van 15.3.44.

tot de koning, want de idee van een aristocratische inslag van de Delegatie voedt. Dat wil echter niet zeggen dat De Wilde gelijk heeft met zijn samenzweringstheorie. Dat de koning zich als opperbevelhebber (want in die hoedanigheid bleef hij in België) het lot van zijn minderbedeelde collega's aantrok, is nauwelijks verdacht te noemen.

Werkzaamheden en statuut van de Commissie T'Serclaes

De DSLP draaide vanaf de zomer van 1942 op volle toeren. Op sommige momenten waren de leden zelfs behoorlijk over hun toeren: op diverse ogenblikken kwam het tot confrontaties. Zo lag De Callatay vanaf zijn aankomst met Halleux overhoop over de rangorde.²⁵⁷ Ze kwamen niet erg goed overeen: het zat er 15 februari 43 alweer bovenarms op. Halleux maakte ook al eens ruzie met de secretaresse. Ook de graaf maakte op niemand een overweldigende indruk. Zelfs medewerker De Callatay geeft niet hoog op van T'Serclaes. Hij wijt het aan diens vorige bezoek dat de soldaten zo kil zijn en zich moeilijk laten overtuigen. Hij noemt zijn chef besluiteloos en het minst negatieve dat over de graaf te horen, schrijft hij, is dat het een beetje een oude man is.²⁵⁸

Bij aankomst in Berlijn bleek trouwens dat bij de mensen van de *Informationsabteilung*, via dewelke ze met de Duitse autoriteiten communiceerden, de verwachting leefde dat de Delegatie propaganda zou voeren voor de Nieuwe Orde.²⁵⁹ Zou er dan toch ergens een verschillende impliciete of expliciete visie geweest tussen Brussel en Berlijn? Von Falkenhausen steunde ongetwijfeld de Delegatie en overlegde soms zelfs met graaf T'Serclaes.²⁶⁰ De diplomaat Von Barga had met de graaf gesproken. Verkeerde men in Berlijn in de waan dat het voorstel impliciet een gunstige houding betekende, of was het de bedoeling met druk de Delegatie voor hun eigen doelen aan te wenden? En welke indruk liet men doorschemeren naar de krijgsgevangenen toe?

Het OTAD was al bezig aan een evenwichtsoefening in de complexe politieke wereld van het bezette België, en dat beterde niet meteen toen met de Delegatie rekening gehouden moest worden. Men moest rekening houden met de machthebbers, de gevangene koning in Laken, de

²⁵⁷ SOMA AA 244/8c 'Commission d'Histoire de la Captivité de Guerre' De Callatay. Compte Rendu de l'activité..., p.9.

²⁵⁸ *Id.*, (1943), p.35.

²⁵⁹ SOMA AA 244/8c 'Commission d'Histoire de la Captivité de Guerre' Verslag van Van Doornick, p.2.

²⁶⁰ CHD fonds 'Captivité' doos I nr.17 Von Falkenhausen aan T'Serclaes 1.6.43 verklaarde zich bereid om hulp te verlenen waar mogelijk.

publieke opinie met daarin de gedemobiliseerde militairen en tenslotte uiteraard: de krijgsgevangenen zelf. Daar waren de reacties gemengd. De ontevreden bevonden zich vooral onder het officierenkorps.

In het Oflag X C te Lübeck was de reactie dermate negatief dat officieren de Callatay en Van Doornick er een strikt vertrouwelijk en persoonlijk rapport over opstelden, enkel voor de ogen van Keyaerts bestemd. Ze geven hun versie van de feiten en koppelen daar enkele onmiddellijke conclusies aan vast, die een idee geven van hoezeer ze, zes dagen na het bezoek, nog onder de indruk waren van het atmosfeer tijdens hun bezoek:

“4. Actuellement les soupçons qui pèsent sur nous sont de nature à avoir dans l’avenir une répercussion sur nos familles.

*5. La mentalité observée à Lübeck n’est qu’une exarabation de sentiments propres à tous les camps et observés à maintes reprises.”*²⁶¹

Ze gaan verder met reflecties over het statuut van de oplossing die de Delegatie moest zijn, en of het zinnig is om ermee door te gaan. Het politieke addertje onder het gras was hen ook duidelijk:

*“En effet, le gouvernement belge à Londres ayant vraisemblablement désigné une Puissance Protectrice, et l’Allemagne, qui ne reconnaît pas ce gouvernement, l’ayant refusée, notre désignation pour remplir les fonctions de puissance protectrice constitue un accord tacite à la non-reconnaissance par l’Allemagne du Gouvernement Belge à Londres.”*²⁶²

Van Duitse zijde deed men overigens niet veel moeite om de zaak op te helderen. Het OKW maakte zich er lang vanaf met de mededeling dat de Commissie T’Serclaes naar analogie met Scapini de nieuwe Beschermende Macht was, en dat de kwestie geregeld werd. Uiteindelijk stuurde men een circulaire waarin men de ‘neutrale landen’ de revue liet passeren: Zwitserland voor de Britten, de Missie Scapini voor de Fransen en voor de Belgen was de Delegatie verantwoordelijk, toegerust *“mit alle Rechten der Schutzmacht”*.²⁶³

Omwille van deze tegenstand liet Keyaerts in België de mening inwinnen van 5 experts terzake. Het ging om professor internationaal recht Devisscher, ambassadeur burggraaf Davignon, de Ruelle die in 1929 als afgevaardigde naar Genève was gestuurd, secretaris-generaal Plisnier, de directe overste van Keyaerts die Financiën bestierde, en als laatste de Termincourt: een advocaat-generaal van het Hof van Cassatie. Hun argumenten kwamen kort

²⁶¹ BZDA 4786 ‘Verslagen over de situatie in de kampen’ Strictement confidentielle et personnelle: Compte rendu..., p.7.

²⁶² *Id.*, p.8.

²⁶³ SOMA AA 244/9-10 ‘Commission d’Histoire de la Captivité de Guerre’ ‘Puissance Protectrice’ documenten over het bezoek aan Prenzlau.

samengevat hierop neer: België is bezet en de secretarissen-generaal mogen en kunnen geen onafhankelijke politiek voeren, dus de Delegatie is het beste waarop men in de omstandigheden kan hopen. Volgens de rechtsprincipes zou deze last overgaan op de Beschermende Macht van de Verenigde Staten. Dat is dus Zwitserland, maar zelfs ongeacht de vraag of die daartoe bereid zouden zijn, is Duitsland onder geen beding zinnens zich akkoord te verklaren. De boodschap was duidelijk. Vragen om een *Puissance Protectrice* was zinloos, en als de Commissie de beste overblijvende mogelijkheid is om de bescherming van de Conventie te recupereren, laat men de zaak nog het beste rusten voor de Duitsers ingrijpen.²⁶⁴

T'Serclaes zelf schijnt er nogal koel over gedaan te hebben. Hautecler haalt een uitspraak van hem volgens dewelke de graaf verklaarde geen macht te zijn en bijgevolg geen beschermende macht te kunnen zijn, maar gewoon dezelfde doelen na te streven als diegene die door de Conventie worden toegewezen.²⁶⁵

Het verzet bij een deel van de officieren bleef aanhouden, onder aanvoering van generaal Van den Bergen. Het ging zover dat hij een protestbrief steunde van een luitenant om de Callatay in een slecht daglicht te stellen. De hoop was allicht dat men hem van de Delegatie zou verwijderen. De klachtenbrief werd in Brussel besproken door Plisnier en Keyaerts en uiteindelijk werd besloten om alles bij het oude te laten.²⁶⁶ Helaas boterde het slechts geleidelijk aan beter tussen de 'Delegation de la Service de Liaison avec les Prisonniers de guerre' en de officieren. Want hoewel die nu duidelijk te verstaan hadden gekregen hoe het ervoor stond en dat de missie geen politiek doel diende, deed dat niets af van het idee dat een dergelijke organisatie legitimiteit verleende aan de Duitsers.

De twijfels aan het functioneren lijken deels gerechtvaardigd. Keyaerts, het hoofd van de OTAD zelf, had het er moeilijk mee dat T'Serclaes zo omzichtig tewerk ging. Die beweerde dat hij de toon van de verslagen bewust afzwakte omdat een te beschuldigende toon ertoe zou leiden dat de Duitsers de verslagen zouden klasseren zonder gevolg. Hij argumenteerde dat de suggesties van de Delegatie op dit moment goed worden opgevolgd, en dat men Keyaerts altijd via andere kanalen op de hoogte kon houden. Dat de geheime rapporten van de DSLP bestonden, bevestigd onder andere De Callatay, die geheime verslagen vermeld die niet via de

²⁶⁴ SOMA AA 244/9-10 'Commission d'Histoire de la Captivité de Guerre' 'Puissance Protectrice', Circulaire van het OTAD.

²⁶⁵ SOMA AA 257 'Commission d'Histoire de la Captivité de Guerre' 'Notes dur le service du conseiller juridique'.

²⁶⁶ KLMA fonds 'OTAD' 75 doos 49 Verslag van vergadering Plisnier-Keyaerts van 15.12.43.

Duitse kanalen werden doorgegeven.²⁶⁷ Als de Delegatie zich teveel pretenties onder de Conventie zou aanmeten, loerde het gevaar dat de Duitsers hen erop zouden wijzen dat de Delegatie geen Beschermende Macht was – wat natuurlijk het probleem was geweest in eerste instantie. Generaal Keyaerts was hoogst ontevreden.²⁶⁸ Hij vreesde dat de Delegatie uiteindelijk zou werken voor de Duitsers en niet voor de Belgen. Het was een reëel gevaar.

De bezwaren tegen de Delegatie waren ook van een ander niveau. Men stelde zich vragen bij de kosten van een secretaresse als Delegatielid, maar Keyaerts vroeg zich ook af, of de geloofwaardigheid niet beter was gediend door in de eerste plaats te kiezen voor al dan niet vrijgelaten krijgsgevangenen in die hoedanigheid.²⁶⁹ Vermeire trekt trouwens nog op een andere manier de aandacht. Uit het verslag van de Callatay weten we dat Halleux ruzie met haar maakte. Volgens de Callatay wilde Halleux naar Plisnier schrijven om te klagen over Vermeire. De Callatay verzocht haar ‘haar Verdinaso-badge niet meer te dragen’.²⁷⁰ Het Verdinaso, dat in 1941 in het VNV opging, was een organisatie onder leiding van Van Severen van Nieuwe Orde-signatuur.

Maar de uiteindelijke balans is niet onverdeeld negatief. In de twee jaren dat ze actief was bezocht ze talloze malen de verschillende kampen en commando’s, op zoek naar problemen en oplossingen. Wat ook de problemen waren van het statuut en de politieke positie van de Delegatie, ze verrichtte in het dagelijks leven een zorgtaak. Dat uit zich ook in de reacties.

De vertrouwensman van het Stalag I A bijvoorbeeld, was de mening toegedaan:

*“Je ne puis que dire du bien de la Commission T’Serclaes et tous mes compagnons de captivité sont d’accord à ce sujet.”*²⁷¹; een mening die werd gedeeld door hun kampgenoot Raymond Pappens, die terugblikkend in het tijdschrift ‘Ceux de I A’ schreef dat de Commissie oprecht hulpvaardig was en goed werk leverde, al konden ze niet evenveel druk ten berde brengen als een neutraal comité. Het was een keuze voor het minste kwaad, zo beseft hij, en hun tussenkomsten hadden wel degelijk succes behalve, aldus Pappens, wat betreft voeding.²⁷² Een andere onderofficier schetst een eveneens gematigd beeld:

“ce gens [de Delegatie] nous conseillèrent vivement le travail et nous exhortèrent à la patience. Ils ont produit sur nous l’impression de ne pas vouloir se compromettre. La

²⁶⁷ SOMA AA 244/8c ‘Commission d’Histoire de la Captivité de Guerre’ De Callatay. Compte Rendu de l’activité..., p.54.

²⁶⁸ CHD fonds ‘Captivité’, doos I farde 3 ‘Compte rendu du visite de T’Serclaes à Gen. Keyaerts’.

²⁶⁹ CHD fonds ‘Captivité’, doos I farde 10 ‘Correspondentie’.

²⁷⁰ SOMA AA 244/8 ‘Commission d’Histoire de la Captivité de Guerre’ De Callatay. Compte Rendu de l’activité de la Delegation..., p.28.

²⁷¹ KLMA fonds ‘Hautecler’ 52 doos 33 Questionnaire vraag 7.

²⁷² PAPPENS, R., ‘La Commission T’Serclaes’ in: *Ceux du I A*, nr.454 feb. 1985 p.1.

confiance des Allemands leur est acquise. ” maar bij het volgend bezoek wordt ook aangestipt hoe De Callatay, onder vier ogen sprekend over de koning en de sabotageactiviteiten van de Belgen, een gunstige invloed heeft gehad op het moreel.²⁷³

Van enige politiek odium schijnen deze getuigen alvast geen last gehad te hebben. Maar het kon ook anders uitdraaien: adjudant René Frère heeft een beeld van de Delegatie als weinig hoopgevend en motiverend. Hijzelf weigerde hen alvast de hand te schudden, en beweert dat er groot wantrouwen heerste bij de Belgische krijgsgevangenen.

*“La Commission T’Serclaes était une fumisterie. Les P.G. [prisonniers de guerre] en ont eu immédiatement le sentiment.”*²⁷⁴

Via de verslagen die Van Doornick en De Callatay hebben opgesteld krijgen we ook hun versie van de contacten met het OKW. Zo zou een officier genaamd Lilienthal al in 1942 zijn verbazing hebben geuit over de resultaten van de Delegatie.²⁷⁵ Tijdens een gesprek met Majoor Siegmann zou die het verschil tussen de Commissie T’Serclaes en de Missie Scapini hebben samengevat als het verschil tussen patriottisme en politiek. Het was hij die beweerde dat men op het OKW liever de verslagen van de DSLP las dan die van het Rode Kruis. Daardoor kwam het dat op hun verzoeken zo snel antwoord kwam.²⁷⁶ Uit de conversaties die Van Doornick weergeeft, komt het beeld naar voren van een Wehrmacht die aan politiek doet, maar er andere inzichten op nahoudt dan de nationaal-socialistische partij. Dat gold in deze context dus allicht ook voor de manier waarop de Conventie moet worden uitgevoerd. Het ging trouwens niet altijd goed. Op een van hun inspectierondes werden ze vergezeld door Duyckers, een Duitser die eerder ook de taalcomités had vergezeld die de Vlamingen moesten selecteren voor repatriëring. Hij en de Delegatie schoten niet erg goed op.²⁷⁷

Ook via Von Falkenhausen hoorde men dat Berlijn onder de indruk was – het leger was toch al tevreden. Vanuit die hoek schijnt de Delegatie gepresteerd te hebben wat ervan verwacht werd.²⁷⁸

Na de bevrijding van België in 1944 verdween de Commissie T’Serclaes weer, en een oplossing voor het probleem van de Beschermende Macht was er nog steeds niet. In 1944 werd België bevrijd, en met dat argument zou men vergeefs proberen om bij de Duitsers een

²⁷³ CHD fonds ‘Captivité’ doos I farde 1 ‘Rapport de Sgt. Magerotte’.

²⁷⁴ SOMA AA 244/7-8a ‘Commission d’Histoire de la Captivité de Guerre’ ‘Stalag II B’ getuigenis René Frère.

²⁷⁵ SOMA AA 244/8c ‘Commission d’Histoire de la Captivité de Guerre’ Van Doornick. Activités officielles de la Delegation..., p.47.

²⁷⁶ *Id.*, (1943), p.49-51.

²⁷⁷ SOMA AA 244/8c ‘Commission d’Histoire de la Captivité de Guerre’ De Callatay. Compte Rendu de l’activité..., p.29.

²⁷⁸ CHD fonds ‘Captivité’ doos I nr.17, Von Falkenhausen aan Keyaerts 17.6.43.

herziening af te dwingen. Ze wilden via Bern opnieuw Zwitserland als Beschermende Macht aandragen, die ook de Duitse gevangenen in het Belgisch koninkrijk onder haar hoede kon nemen.²⁷⁹ Van Duitse zijde volgde een zwijgen. Wanneer men tenslotte over de kwestie wilde praten, richtte de nazi-top zich niet tot de Belgische regering, maar wel tot de Geallieerde bevelhebbers in België.²⁸⁰ Men speelde dan even met het niet zo realistische idee om het Rode Kruis in die hoedanigheid aan te duiden.²⁸¹ Het Rode Kruis zou echter zelfs zonder zo'n mandaat haar belangrijke rol spelen tijdens de stormachtige laatste weken van de oorlog.

Besluit: het Duitse antwoord op het probleem van de *Puissance Protectrice*

Waarom stelden de Duitsers zich tevreden met deze oplossing? In de eerste plaats was het een politiek gunstige zet voor de nazi's, die de buitenlandse politiek voerden. De gelegenheid deed zich voor om de bezetting meer gezag te geven door de Belgen in een onderhandelingspositie te dwingen. Met de verschillende facties in het land, waaronder enkele pro-Duitse, en een Duitse bezettingsmacht die de touwtjes in handen had, kon dat niet foutlopen. Uiteindelijk wist men toch rexistische of nazistische groepen te weren, maar de diplomaten hadden een Belgisch gezantschap dat ze konden opvoeren als de nieuwe beschermende Macht naar analogie met Frankrijk. Het leger zelf had hierin geen inspraak. Maar net op dit moment was men er in desbetreffende dienst bezig met een hervorming, die de kwestie onder de aandacht bracht – in zoverre dat de Belgen daar zelf al niet voor gezorgd hadden. Het is denkbaar dat de Duitse officieren uit pragmatische of principiële redenen heil zagen in een Delegatie die als tussenschakel tussen krijgsgevangenen en het thuisland. Het leverde hen ook nog een bijkomend voordeel op. Van Doornick bijvoorbeeld, trekt zelf de conclusie dat het de Duitsers in de eerste plaats te doen was om efficiëntie. Het Derde Rijk had krachten nodig, en dus moest het klachten wegnemen. Van Doornick is goed geplaatst om dergelijke opmerkingen te maken en zijn visie stemt overeen met het beeld dat uit de bronnen naar voren komt. Maar men mag niet vergeten dat de Stalags voortdurend bezocht werden: het OKW had inspecteurs in dienst, het Rode Kruis reisde het Reich af, en ook andere hulporganisaties kwamen langs. Bovendien werden de nationaliteiten wel gescheiden van

²⁷⁹ BZ/DA 11587 'Suisse série generale' Telegram van Spaak aan Bern van 6.10.44.

²⁸⁰ SCHAERER, M.R., "Behartiging Belgische belangen door Zwitserland", p.224.

²⁸¹ BZ/DA 4788 'Puissance Protectrice...' Nota van 21.3.44.

elkaar, maar dat betekent nog niet dat de Stalags telkens maar bestonden uit één nationaliteit. Per vertegenwoordigde natie in het kamp kon een commandant nog eens rekenen op extra bezoeken van een Beschermende Macht. Het ging niet louter om een controle van de omstandigheden. Er was een morele dimensie aan verbonden. Het zou de Belgen tevreden houden, als ze wisten dat er iemand in het bijzonder hun belangen ter harte nam. Los van de voordelen voor de Belgen, was de Commissie T'Serclaes voordelig voor de oorlogsinspanning door een subtiële balans tussen vrije controle, en de mogelijkheid druk uit te oefenen op al te kritische geluiden.

Dit mag ons niet afleiden van een belangrijkere conclusie. Omtrent de motivatie van de Duitsers is te weinig bekend; zonder *smoking gun* kunnen we slechts speculeren. Wat wel vaststaat, is dat de top van het Reich niet eens behoefde te onderhandelen met een regering die ze niet erkende. Als de wil aanwezig was konden ze namelijk gewoon de rechtsprincipes toepassen. Nu de VS meestreden, kon men hun verplichtingen als *Puissance Protectrice* eenvoudigweg overhevelen naar de staat die deze taak waarnam voor de Amerikanen. Over de bereidheid van het land in kwestie, Zwitserland, doen geruchten de ronde, maar dat is niet het vitale punt. We weten namelijk dat het de Duitsers waren die deze oplossing verwierpen. Hitler was kennelijk niet van plan deze clause van de Conventie te laten uitvoeren.

2. De luchtoorlog

Met de Luftwaffe hadden de Duitsers een efficiënt en vernietigend tactisch wapen uitgebouwd, waarvan de successen in de Westerse veldtocht getuigen. Maar de Slag om Engeland wist Göring niet in de wacht te slepen. Voor een strategische campagne was de luchtmacht niet goed uitgerust. Aan Britse zijde had men een gelijkaardig probleem: de jagers hadden uitstekend gepresteerd, maar hun bommenwerpers waren weinig talrijk en deels verouderd. De taak, om daar verandering in te brengen werd energetisch opgenomen. Met de komst van de eerste viermotorige toestellen in 1941 startten de Britten militaire, economische en psychologische bombardementen. Het effect was verwaarloosbaar op de eerste vlakken, maar het moreel van de eigen bevolking ging erop vooruit nu men een wapen in handen had waarmee Duitsland direct getroffen werd. Bij de Duitse slachtoffers zal het effect ook niet gering geweest zijn.

Natuurlijk: de krijgsgevangenen bevonden zich ook daar ten lande. Vaak waren ze tewerkgesteld in de industrie, die bij uitstek een doelwit vormde. Of de kampen lagen nabij

grote steden: het Oflag X C bijvoorbeeld, lag naast Lübeck. De stad werd grotendeels verwoest tijdens een aanval in de nacht van 28 op 29 maart '42. Zelfs aan het begin van de oorlog vielen de massale luchtaanvallen niet te voorspellen; de Conventie hield er dan niet direct rekening mee. We zetten de gevolgen op een rij.

Passieve bescherming van krijgsgevangenkampen

De zogenaamde collaterale schade viel ook hier niet uit te sluiten. Stalag XIII D werd in het voorjaar van 1943 vernield tijdens een bombardement. Gelukkig vielen er geen slachtoffers en het Rode Kruis zorgde dat noodrantsoenen meteen onderweg waren, want natuurlijk gingen ook uitrusting en voorraden verloren.²⁸² Bombardementen op Nürnberg eisten wel drie doden onder de krijgsgevangenen.²⁸³ Zware materiële verliezen vielen weer te noteren door een bombardement op Stalag XIII C.²⁸⁴ Nog later signaleerde men dat het hospitaal van Oflag X B door een bom werd getroffen, waarbij 100 doden vielen en 125 zwaargewonden. Onder hen waren geen Belgen.²⁸⁵

Er waren in 1943 al eens 400 krijgsgevangenen omgekomen in een luchtaanval. De autoriteiten begonnen daarom meer aandacht te besteden aan schuilkelders en nooduitgangen.²⁸⁶ Al vanaf 1942 vinden we steeds vaker meldingen in de verslagen van schuilplaatsen en dergelijke voorzieningen, die de veiligheid moesten garanderen tijdens een bombardement. Het werd na verloop van tijd een standaardvraag.

In het Stalag I A, in Stablack, bouwde men schuilplaatsen in de zomer van 1943, die de vorm aannamen van loopgraven. Smets herinnert zich bitter dat ze in de eerste plaats moesten dienen voor de Duitse bevolking van het kamp.²⁸⁷

Rond de kampen zelf lag ook soms FLAK (luchtafweergeschut). De gevangene klaagden dat zulks een doelwit zou vormen, maar volgens de autoriteiten stond het machinegeweer er net om te beschermen tegen laagvliegende aanvallers.²⁸⁸

²⁸² BZ/DA 4786 'Verslagen over de situatie in de kampen' Telegram van Caritat aan Spaak van 9.4.43.

²⁸³ BZ/DA 4786 'Verslagen over de situatie in de kampen' Telegram van Biart van 9.10.43.

²⁸⁴ BZ/DA 4786 'Verslagen over de situatie in de kampen' Telegram van Biart van 10.3.44.

²⁸⁵ BZ/DA 4793 'Ravitaillement' Bericht van 14.3.45.

²⁸⁶ SOMA AA 244/7-8a 'Commission d'Histoire de la Captivité de Guerre' 'Wehrkreis V'.

²⁸⁷ KLMA fonds 'Hautecler' 52 doos 35 Brief van Smets van 21.10.71. Nu lag Wehrkreis I wel geruime tijd buiten bereik van de bommencampagne, wat de noodzaak minder dringend maakte – andere kampen in die omgeving waren slecht voorbereid wanneer de Russen ten tonele verschenen.

²⁸⁸ SOMA AA 244/7-8a 'Commission d'Histoire de la Captivité de Guerre' 'Wehrkreis II'.

Volgens het Rode Kruis, die in hun tijdschrift *Revue Internationale* na de oorlog een samenvatting gaven, werden een tijdlang onderhandelingen gevoerd over de bescherming van krijgsgevangenkampen. De discussie strandde omdat men niet bereid was de locaties van deze kampen prijs te geven, zodat de luchtmachten die in rekening konden brengen, hoewel de Duitsers in principe akkoord waren. Men verlegde de nadruk dan maar naar de signalisatie, maar ook daarover werd geen akkoord bereikt. Nochtans zijn er aanwijzingen dat met dit in de praktijk wel deed.²⁸⁹

Via Ankara bereikte Londen het nieuws dat men 700 officieren zou overplaatsen naar kampen in een buurt van Hamburg; een zet waaraan men een sinister motief toedichtte: deze wetenschap zou de Britten er moeten van weerhouden om al te enthousiast de havenstad te viseren.²⁹⁰ Britten bevonden zich er evenwel niet, wat de argumentatie enigszins ontkracht.

In alle geval leert het Oflag X D in Fischbeck, vlakbij Hamburg, ons ook veel over de impact van de luchtoorlog. De ligging van het kamp heeft als voordeel dat het geval Fischbeck ons gegevens verschaft over deze materie. Er viel wel meer aan te merken op het kamp overigens, zoals een gebrek aan medische faciliteiten.²⁹¹ De toenmalige voorzitter van het Belgische Rode Kruis, Dronsart, moest antwoord geven aan een bezorgde echtgenote. Hij stelde haar gerust dat het Rode Kruis de zaak onder haar hoede had, en dat het kamp voldoende ver lag van de haven (en, belangrijker misschien: dat er slechts enkele dorpjes en geen doelwitten vlakbij waren) om het risico op een aanval te minimaliseren. Hij merkt ook op dat:

*“il paraît que les camps des prisonniers sont signalés conventionnellement par des fusées spéciales lors des raids aériens.”*²⁹²

De correspondentie verliep trouwens in beide richtingen, want wanneer men bijvoorbeeld te weten kwam dat Antwerpen gebombardeerd was geweest, waren de gevangenen bezorgd om hun naasten in België.

In ieder geval staat vast dat na een jaar nog steeds geen bommen waren neergedaald op het Oflag.²⁹³ Of liever: vast staat dat er geen slachtoffers gevallen waren, want volgens Van Nuffel sloegen er wel bommen in tijdens de loop van het jaar 1943.²⁹⁴

Sinds men de luchtverkenningfoto's door de Britten tijdens de Tweede Wereldoorlog gemaakt op het internet beschikbaar maakt,²⁹⁵ is er weer een waardevolle visuele bron ter

²⁸⁹ zie *Revue Internationale de la Croix Rouge* nr. 348, december 1947.

²⁹⁰ BZ/DA 4799 'Convention de Genève' Telegram van de consul in Ankara van 22.9.42.

²⁹¹ RKA fonds 'WOII' 'Materiële hulp - Oflags' Memo van Generaal Keyaerts aan het Rode Kruis van 15.12.42. Zie ook: Hoofdstuk 2 – Materiële omstandigheden.

²⁹² RKA fonds 'WOII' 'Materiële hulp - Oflags' Brief van Dronsart aan Verbrugge-Dedonder van 17.2.43.

²⁹³ RKA fonds 'WOII' 'Materiële hulp - Oflags' Brief van Dronsart aan Gregoire van 2.9.43.

²⁹⁴ VAN NUFFEL, R.O.J., *Les allemands et leurs prisonniers de guerre*, p.15-24.

beschikking. Ook wat ons onderwerp betreft vonden we er een relevante foto van een krijgsgevangenenkamp.



Op dit beeld is duidelijk zichtbaar hoe men de afkorting ‘POW’ (*Prisoner of War*) heeft aangebracht op de daken om aanvallen te voorkomen.²⁹⁶

Brandweerwacht

Stevige protesten vallen op te tekenen waar de diverse instanties aan de weet kwamen dat krijgsgevangenen werden ingezet als brandwacht. Ze werden gedwongen om tijdens luchtaanvallen vuur te bestrijden. Het Rode Kruis was het er trouwens mee eens dat de

²⁹⁵ Zie *The Aerial Reconnaissance Archives*.

²⁹⁶ *The Aerial Reconnaissance Archives* <http://www.evidenceincamera.co.uk/images/Large/conc6.htm>.

brandweerwacht tegen de Conventie was, omdat ze de krijgsgevangenen verplichtte om zichzelf bloot te stellen aan onnodig gevaar.²⁹⁷

De brandweerwacht overtrad inderdaad tegen artikels 9 en 32. De kampautoriteiten beloofden daarom dat men voortaan bij alarm naar de schuilplaatsen mocht en enkel zijn eigen werkplaats moest verdedigen, wanneer men daarvoor was uitgerust met helm en masker.²⁹⁸ Naderhand interpreteerden de Duitsers dit als een erkenning dat men mocht schuilen, maar men na het alarm niet gebonden was aan deze voorwaarden. Ze konden zich verdedigen met het excuus dat de totale oorlog zoals diegene die nu woedde niet was voorzien in 1929. Luchtaanvallen konden om het even waar gebeuren uiteindelijk. En dus was het maar normaal dat de krijgsgevangenen minstens hun werkplaats beschermden.²⁹⁹

De militaire overheden wezen er bij klachten graag op dat de Duitse bevolking hetzelfde lot moest ondergaan. Zolang de burgers gevaar liepen, wilde men niet dat de buitenlandse gevangenen een voorkeursbehandeling kregen. En dus, aangezien het gevaar voor 'geïsoleerde bommen, die zonder onderscheid worden afgeworpen overal in het Reich bestaat', wimpelde men deze klachten simpelweg af.³⁰⁰

3. De strafkampen

Volgens de Conventie is de zwaarste toegelaten straf arrest en mag een straf maar 30 dagen duren. Men moet zich dus afvragen of de gaandeweg opgerichte strafkampen, voor weerbarstige elementen, wel koosjer waren. Sowieso werden er mensen gestraft voor zaken die hen rechtens de Conventie toekwamen, zoals in het geval van werkonwillige onderofficieren.

Strafkampen voor officieren

Pontzeele haalt terecht een heikel punt aan van dergelijke strafkampen. De grondgedachte was om weerspannige elementen te isoleren of intimideren, voor ze anderen kunnen meesleuren.

²⁹⁷ BZ/DA 4786 'Verslagen over de situatie in de kampen' Brief CICR aan Spaak van 7.11.44.

²⁹⁸ Dat deze waren afgenomen was op zich al een directe schending van artikel 6.

²⁹⁹ SOMA AA 244/1 'Commission d'Histoire de la Captivité de Guerre'.

³⁰⁰ SOMA AA 244/7-8a 'Commission d'Histoire de la Captivité de Guerre' 'Wehrkreis XIII'. Bezoek van Stalag XIII D van 29.10.43.

Maar het samenbrengen van de ‘rotte appels’, is dat niet vragen om problemen?³⁰¹ In zijn context gaat het over Colditz, een Oflag in een kasteel van waaruit men onmogelijk kon ontsnappen, zo heette het. Maar dat weerhield de gedwongen inwoners niet om toch te proberen, en soms met succes.³⁰² Eenzelfde redenering houdt steek voor de overige strafkampen. Ondanks of door de barre omstandigheden kwamen vluchtpogingen er veelvuldig voor.³⁰³

Voor officieren werden eerst speciale installaties voorzien. Dankzij de televisie is het kasteel Colditz, dat dienst deed onder de benaming Oflag IV C, ondertussen vrij bekend. Het was het eerste onder de represaillekampen. De redenen waarvoor men er mensen naartoe stuurde waren *Deutschfeindlichkeit*, joodse afkomst in het geval van de Fransen, ontsnappingspogingen, of verdenking van communistische sympathieën. De geest van het verzet schijnt er levendig rondgewaard te hebben, ondanks collectieve pesterijen, fouilleringen en soms dreigementen. Het kamp lijkt evenwel op materieel vlak niet echt benadeeld geweest te zijn.³⁰⁴ Wanneer Colditz overvol raakte, begon men in ’41 politiek of raciaal ‘foute’ officieren naar Lübeck door te sturen, in Oflag X C.³⁰⁵ Het was een represaillekamp maar ook hier zijn er indicaties dat de situatie gaandeweg normaliseerde. De verslagen over het kamp leveren niet veel opmerkelijks op, behalve een streng beleid.³⁰⁶

*“Il faut tenir compte du fait que l’Oflag X C à Lubeck est un camp d’un caractère special et que, pour cette raison les conditions qui y règnent ne sont pas tout à fait les mêmes que celles qui règnent dans les camps ordinaires.”*³⁰⁷ De behandeling zal dus wat hardvochtiger geweest zijn, maar over het algemeen beantwoordden deze Oflags wel zeker nog aan de vormelijke criteria.

Strafstalags

Voor de manschappen en onderofficieren waren er enkele strafkampen, waarvan het nummer begon met ‘300’. Een dergelijke aanduiding gebruikte men voor Frontstalags. Dat betekent

³⁰¹ In Colditz leidde dat tot een soort hardleerse ‘esprit frondeur’. PONTZEELE, D en VERKEST, J. *Krijgsgevangen*, p.5-6.

³⁰² Zie PONTZEELE, D., en VERKEST, J., *Krijgsgevangen*, Erpe, 2000.

³⁰³ Zie SOMA AA 244/27-30 ‘Commission d’Histoire de la Captivité de Guerre’ ‘Rawa Ruska – Camp de represailles’ en *Ceux de I A* nr.25 Mei 1969.

³⁰⁴ SOMA AA 244/27-30 ‘Commission d’Histoire de la Captivité de Guerre’ ‘Colditz – Camp de represailles’.

³⁰⁵ SOMA AA 244/8b ‘Commission d’Histoire de la Captivité de Guerre’ ‘Oflag VII B’ Brief van Charlier aan La Libre Belgique van 5.3.75.

³⁰⁶ SOMA AA 244/27-30 ‘Lübeck – Camp de represailles’.

³⁰⁷ BZ/DA 4786 ‘Verslagen over de situatie in de kampen’ Brief van het CIRC van 14.9.43.

niet dat ze allemaal daadwerkelijk in bezet gebied lagen, want bijvoorbeeld in het geval van de nummers 317 (Markt Pongau) en 398 (Puppling) handelde het om kampen die in Oostenrijk lagen. De voormalige Frontstalags hadden hun nummer behouden toen ze verplaatst werden. Het is beweerd maar niet bewezen dat alle kampen in de 300-reeks strafkampen waren.

Het kamp Rawa-Ruska, ook bekend als Stalag 325, richtte men speciaal in voor ontsnapte of weerbarstige personen. De omstandigheden waren er lamentabel. Het kamp lag in het meest oostelijke deel van Polen³⁰⁸, waar het klimaat soms bitter vijandig is, en de gebrekkige infrastructuur en bevoorraadding verergerden de problemen van hitte en koude. Vooral het gebrek aan drinkwater was een acuut probleem. Het regime was er ook merkbaar strenger dan elders, want het was de bedoeling in maart 1942 om van Stalag 325 een strafkamp te maken. En dus hoorde fysiek of psychologisch geweld bij de orde van de dag. Het een en het ander leidde tot verschillende ziektebeelden onder de krijgsgevangenen. Oorspronkelijk zaten er Russische gevangenen, waar men nog minder om gaf. Zij stierven bij duizenden.³⁰⁹ Vanaf maart stuurde men ook Fransen en Belgen, en toch het duurde tot augustus voor het Rode Kruis werd toegelaten tot de installatie. Het nieuws deed er dus vrij lang over om de instanties te bereiken. Toen er Fransen terecht kwamen, was het de Mission Scapini geweest die de alarmbel luidde. Op dat moment was men echter al bezig om het kamp te veranderen van een kamp voor Russen naar een Stalag (zij het een strafkamp) voor Westerse gevangenen. Volgens de diverse getuigenissen was het een merkbaar verschil. Het is niet geweten of dit ligt aan de externe controles die het met zich meebracht, dan wel aan een politieke of ideologische ingesteldheid. Opvallend is wel dat zelfs hier een vertrouwensman actief was.

Een indicatie van de extreme ontberingen is dat het Ministerie van Volksgezondheid besloten heeft om voormalige ingezetenen van het kamp te erkennen als oorlogsinvaliden.³¹⁰

Op 15 oktober '42 kwam ook de Delegatie een bezoek afleggen. In hun verslag heet het dat de omgeving gezond is, de lichamelijke staat behoorlijk. Het eten is op hetzelfde peil gebracht als elders, maar meer waterkranen zijn een noodwendigheid. De mannen die in het kamp blijven, mogen geen schoenen dragen (ontsnappingsgevaar). De Belgen wilden echter wel graag terug naar Duitsland, waar het klimaat hen beter afging. Het Duitse antwoord luidde dat dit vanzelf

³⁰⁸ De hedendaagse stad ligt in Oekraïne.

³⁰⁹ Cfr. Getuigenis over massagraven van Sovjetsoldaten Nuremberg Trial Proceedings vol.7 p.372-375: 13.2.46.

³¹⁰ Zie SOMA AA 244/27-30 'Commission d'Histoire de la Captivité de Guerre' 'Rawa Ruska – Camp de represailles'. Het statuut gold ook voor andere kampen met een erkend strenger beleid zoals Koblitz, Markt Pongau, Colditz en Lübeck.

zou gebeuren als ze gedurende zes maanden geen wangedrag vertoonden. Impliciet geeft men daarmee toe dat een verblijf in het kamp een strafmaatregel was.³¹¹

Stalag 325 werd in het voorjaar van 1943 verhuisd naar Lemberg (Lvov). Wanneer de Delegatie daar aankwam, constateerde ze tevreden dat de onderkomens veel beter waren dan op de vorige locatie. Kledij en schoeisel waren slecht, maar dat was overal anders ook zo. Wel werd er gevraagd de Belgen niet teveel verspreid tussen de Fransen en brandstof bleef ook in de zomer een behoefte om te koken, als niet voor verwarming. Op dit moment blijkt echter dat er niet bijster veel verschil meer is met de Stalags in het Reich.³¹² Ook toen men aanving met het versturen van colli's, kwamen die niet meteen aan. Maar uiteindelijk beterde de situatie.³¹³ Een jaar nadat de eerste Belgen waren aangekomen in Rawa Ruska, kon de vertrouwensman heel zelfzeker stellen dat, dankzij de inspanningen van het Rode Kruis, het kamp vergelijkbaar was met die in Duitsland. Het stond ook in regelmatig contact met de buitenwereld.³¹⁴

We beschikken ook over een getuigenis van iemand die in het kamp gezeten heeft. De wachters waren er van kwade wil, wat zich onder andere uitte in willekeurige doorzoekingen waarbij de gevangene vaak lange uren naakt geduld moest oefenen. Van echte mishandeling was geen sprake, maar de kwellingen in Rawa-Ruska waren honger en dorst.³¹⁵

Volgens een ex-gevangene strafte men de gevangenen zelfs collectief door de watertoevoer te verminderen en zoute soep als maaltijd te geven, een subtiële kwelling die zeker de Conventie met voeten treedt.³¹⁶

De inspecties van het Rode Kruis hadden tot gevolg dat er speciale aandacht uitging naar het uitrusten en bevoorraden van dergelijke kampen. De colli's brachten voedsel, medicamenten, en werktuigen voor het lazaret, wat ongetwijfeld bijdroeg aan de gelijkschakeling van het niveau.³¹⁷ Op die manier vinden we zeker voordelen aan de kampbezoeken.

³¹¹ SOMA AA 244/27-30 'Commission d'Histoire de la Captivité de Guerre' 'Rawa Ruska – Camp de represailles' Bezoek van de Commissie T'Serclaes van 15.10.42.

³¹² SOMA AA 244/27-30 'Commission d'Histoire de la Captivité de Guerre' 'Rawa Ruska – Camp de represailles' Bezoek van de Commissie T'Serclaes van 24.3.43.

³¹³ Zie RKA fonds 'WOII' 'Materiële hulp - Stalags' Brief van Arnould van 21.7.42; Memo van 14.8.42.

³¹⁴ RKA fonds 'WOII' 'Materiële hulp - Stalags' Brief van Arnould aan Belgisch Rode Kruis van 13.4.43.

³¹⁵ SOMA AA 244/27-30 'Commission d'Histoire de la Captivité de Guerre' 'Rawa Ruska – Camp de represailles' Brief van Heine aan Hautecler van 26.11.64.

³¹⁶ Zie getuigenis van Siot, VG/DOS 3184 'Camps Speciaux' Rapport Speciale.

³¹⁷ Zie SOMA AA 244/27-30 'Commission d'Histoire de la Captivité de Guerre' 'Rawa Ruska – Camp de represailles'.

We merken een gelijkaardig scenario voor Stalag 369 Kobierzyn: in september '42 schreef vertrouwensman Huvenne van dat kamp nog een klachtenbrief aan de koning³¹⁸, maar nog voor 1944 aanbrak kon hij melden dat er geen behoeftige Belgen meer waren.³¹⁹

Uit het verslag dat de DSLP afleverde van hun bezoek op 5 oktober 1942, weten we dat het kamp er behoorlijk 'doorsnee' uitgezien moet hebben. Het was een nieuwbouw in een propere omgeving en de voedselsituatie was er normaal. De problemen die er waren, vloeiden voort uit het feit dat dit een nieuw opgericht kamp was.³²⁰ De Callatay liet zich ook ongunstig uit over het gemak waarmee de Duitsers naar geweld grepen om orde te handhaven.³²¹

In Stalag 369 zaten zeker 150 Belgische onderofficieren die 'werkonwillig' waren. Ze bleven er tussen juni '42 en augustus 1944, toen ze werden geëvacueerd naar Stalag 317 Markt Pongau, wat in Oostenrijk ligt. Daar zouden ze blijven tot het einde van de oorlog.³²²

In 1956 werden verschillende officieren voor een militair tribunaal schuldig geacht voor slagen en verwondingen in het Stalag 369.³²³

Stalag 398 Popping hoorde ook in het rijtje thuis, maar dit kamp kreeg goede punten. In 1944 was het een 'goed kamp', met uitzondering van een ongedierteprobleem. De vertrouwensmannen werkten er goed samen met het Rode Kruis en hadden een verstandhouding met de kampautoriteiten.³²⁴ Waarschijnlijk leidde dat ertoe dat de klachten zoals het ontbreken van een kantine werden verzacht.

Stalag 317 Markt Pongau kwam er mogelijk nog het slechtst vanaf: eten dat vaak onder het vereiste minimum was,³²⁵ naast klachten over het gebrek aan matrassen, een lekkend dak, geen lavabo's, en de toiletten die zich buiten bevonden.³²⁶ Toch wijst historisch onderzoek uit dat hier enige nuance past. Het kamp kreeg relatief gunstige beoordelingen, tot de nieuwe commandant in 1944 arriveerde uit Oost-Pruisen. Vanaf dat ogenblik signaleert men hygiënische gebreken, dreigementen, soldaten die op de grond moeten slapen,

³¹⁸ RKA fonds 'WOII' 'Materiële hulp - Stalags' Brief van Huvenne aan het paleis van 9.42.

³¹⁹ RKA fonds 'WOII' 'Materiële hulp - Stalags' Brief van Huvenne aan het Rode kruis van 9.12.43.

³²⁰ SOMA AA 244/27-30 'Commission d'Histoire de la Captivité de Guerre' 'Kobierzyn – Camp de represailles' Bezoek van de Commissie T'Serclaes van 5.10.42.

³²¹ SOMA AA 244/8c 'Commission d'Histoire de la Captivité de Guerre' De Callatay. Compte Rendu de l'activité... (1943), p.28.

³²² Zie SOMA AA 244/27-30 'Commission d'Histoire de la Captivité de Guerre' 'Kobierzyn 369 – Camp de represailles'.

³²³ VG/DOS 184/140.073. Rapport over Kobierzyn.

³²⁴ SOMA AA 244/9-10 'Commission d'Histoire de la Captivité de Guerre' 'Wehrkreis XVIII' Verslag van het Rode Kruis van het bezoek op 12.8.44.

³²⁵ VG/DOS 184/140.902 Rapport over Markt Pongau.

³²⁶ VG/DOS 3184 'Camps Speciaux' 317 Markt Pongau.

verduisteringen... De situatie beterde niet meer, omdat men andere krijgsgevangenen liet afmarcheren naar het zuiden toen de evacuaties begonnen. In Oostenrijk lag men redelijk beschut.³²⁷

Stalag VIII C was geen strafkamp, maar er waren wel 'strafbarakken', waarin men onder andere werkweigeraars opsloot en onder druk zette. Omdat deze praktijk gedateerd wordt tussen september 1944 en februari 1945, ligt de hypothese voor de hand dat men deze strafbarak inrichtte omdat de andere strafkampen geen optie meer waren. Het oostfront was toen al op weg naar het Reich, en de meeste kampen in Polen waren reeds ontruimd.

Het Stalag van Sagan zelf was al erg schamel bedeed. Verwarming was een luxe, het eten schraal en de discipline streng: het kwam vaak voor dat de gevangenen moesten aantreden voor appel, zelfs in de stromende regen.³²⁸ In het Disciplinair Blok was de bewegingsvrijheid beperkt, en voor het overige werden ze gelijk behandeld, zij het dat ze meer pesterijen te verduren kregen.³²⁹

In de represaillekampen schijnt soms ook SS te hebben rondgelopen. In de Poolse Stalags was de bewakingsdienst vermoedelijk anders georganiseerd dan in het Reich zelf. De keuze voor SS-eenheden die nabij gestationeerd waren, was bijna zeker praktisch van aard en niet van speciale betekenis. Het verschil valt met andere woorden te verklaren door een organisatorische afwijking, niet door de aard van deze kampen.³³⁰

³²⁷ SPECKNER, H., *Im Gewalt des Feindes*, p.311.

³²⁸ VG/DOS 610/100.000. 'Sagan'.

³²⁹ VG/DOS 497.6.917. 'Conventie van Genève'.

³³⁰ Zie VG/DOS 3184 'Camps Speciaux' Rapport Speciale; 369 Kobierzyn en 497.140 Rapport vertrouwensman Stalag 369.

Hoofdstuk 5: Het oorlogseinde (1944-1945)

Drie jaar na het begin van Operatie Barbarossa nam de wraak van het Rode Leger de vorm van een verwoestende militaire campagne aan: Operatie Bagration. De macht van de Sovjettroepen op dat moment dwong de Duitse linies terug. Aan het eind van de zomer bleef er van Legergroep Midden weinig over. De Sovjets vochten bijna nergens meer op eigen bodem, en het scheelde niet veel of het meest oostelijke stuk van het Reich viel hen al te prooi. Maar tegen het einde van het jaar 1944 hadden de Russen hun krachten uitgeput en kwam het front tot stilstand. Het was, met een tweede front in Europa, voor de Duitsers hopeloos om de oorlog nog succesvol te beëindigen. Een groot deel van de Baltische staten was ook reeds ingenomen. Riga viel, en het was akelig dicht bij Memel dat men de Russen tot staan bracht. De lokale bevolking, de Memellanders, had toestemming gekregen om te evacueren. Wanneer de opmars gestuit was, voelden ze zich zo veilig dat de meeste terugkeerden.³³¹ Het gevoel bleek snel een illusie. De Sovjets zouden tot Berlijn marcheren, en ook de Geallieerden in het westen wonnen terrein. Dat betekent dat vroeg of laat de oorlog opnieuw over de krijgsgevangenen moest komen. Vele tienduizenden zouden op lange marsen gedreven worden, en met hun laatste krachten in overbevolkte kampen arriveren. Een deel van de uitgeputte horde zou in gevechten verwikkeld raken. De gelukkigen zouden zonder slag of stoot bevrijd worden.

Hautecler heeft beweerd dat in de tweede helft van 1944 door Russisch vuur 4 Belgische gevangenen omkwamen.³³² Zijn uiteindelijk gegevens geven een totaal van 1679 Belgen gestorven of verdwenen tijdens hun krijgsgevangenschap. 478 van hen zaten in Stalag I A. Als we in rekening brengen dat er enkele ongelukken gebeurden met een hoog sterftecijfer (het zinken van de Rhenus 127 bij Willemtad, het spoorongeval bij Isenbüttel waar een vrachttrein inreed op een transport), is dit aandeel frappant.³³³

Volgens Smets stierven er tussen juni 1944 en mei 1945 niet minder dan 84 mannen die omkwamen in oorlogsgeweld, en dan zijn er nog talrijke verdwijningen. Als men de PGB had samengehouden in het kamp zou het zo geen vaart gelopen hebben, maar door de tewerkstelling en de laattijdige evacuatie kregen ze het volle geweld over zich heen. De

³³¹ KNOPP, G., *Die Grosse Flucht*, p.26-29.

³³² KLMA fonds 'Hautecler' 52 doos 36 Brief van Hautecler aan de Zayas van 12.12.74.

³³³ SOMA AA 244/1 'Commission d'Histoire de la Captivité de Guerre' Origine et nombre de prisonniers.

meesten raakten mee opgesloten in de pocket rond Königsberg. Sommigen staken het Frisches Haff over, anderen bleven in Oost-Pruisen. Zeker zes gewonden stierven na hun evacuatie in Deense ziekenhuizen.³³⁴

In het havenstadje Pillau, eveneens in Oost-Pruisen, explodeerde een munitiedepot, wat aan 300 krijgsgevangenen het leven kostte. Onder hen bevonden zich ook 15 Belgen.³³⁵

Wat ging er mis? Waarom vielen er zoveel doden in Oost-Pruisen, en wat waren de problemen van de evacuaties elders?

De nazi's tegenover de krijgsgevangenen in Oost-Pruisen

Oost-Pruisen was lang beschut gebleven van de oorlog, vrij van bombardementen en ontwijking. Maar wanneer de Sovjets in januari 1945 eindelijk Duitse bodem veroverden, mocht niemand vertrekken. Tot op het laatste moment werd men bestookt met propaganda, en verklaarde men de vlucht voorbereiden tot een defaitistisch misdrijf.³³⁶ Het gevolg is dat men niet voorbereid was op de chaos en de gruwel. Hetgeen zou gelden voor het hele Derde Rijk kende zijn extreme vorm in Oost-Pruisen. Ook de krijgsgevangenen zaten er middenin.

Gedurende die zomer, in 1944, begon men krijgsgevangenen onder leiding van NSDAP tewerk te stellen aan loopgraven, ook onder bombardementen, in Oost-Pruisen en Litouwen.³³⁷ Erich Koch, de *Gauleiter* van Oost-Pruisen en daar dus de hoogste nazi-functionaris, overtrof Hitler zelfs in zijn retoriek. In zijn visie zouden de Russen nooit Oost-Pruisen betreden. De vaderlandsliefde en de opoffering van de Duitse bevolking zou een dam opwerpen in het oosten. Meteen voegde hij daad bij woord en zette onder dreiging van geweld burgers aan het graven aan verdedigingsstellingen. Via politiek gekonkel verkreeg hij van Hitler bijna alle defensiebevoegdheden. Daarom moesten, onder toezicht van de SA, in het satellietkamp van Schlossberg Belgische krijgsgevangenen mee loopgraven gaan delven.³³⁸ Paul Lambert signaleert het zelfs als een constante, ook na de vlucht uit Oost-Pruisen, overal moesten ze graven aan verdedigingswerken die niemand tegenhielden.³³⁹

³³⁴ KLMA fonds 'Hautecler' 52 doos 34 'Considerations sur les pertes'.

³³⁵ KLMA fonds 'Hautecler' 52 doos 36 'Kommando Schlossberg'.

³³⁶ KNOPP, G., *Die Grosse Flucht*, p.26-29.

³³⁷ KLMA fonds 'Hautecler' 'Dossier Infractions' Memo van Theis over Stalag I A.

³³⁸ KLMA fonds 'Hautecler' 52 doos 36 'Kommando Schlossberg'; zie tevens PAPPENS, R., *La Prusse orientale en 1944-1945...* p.46-47: volgens hem wijst het feit dat de Duitsers hier zelf niks van melden op het feit dat ze zich bewust waren van de illegitieme daad.

³³⁹ LAMBERT, PAUL, *Hommes Perdu à l'Est*, Brussel, 1946.

Ten tweede: zeker voor de verafgelegen en dus moeilijk bereikbare Arbeitskommandos werd het als noodzakelijk ervaren om een zekere reserve aan te leggen van levensmiddelen, waarmee men zich kon redden als de transportinfrastructuur het zou begeven. Het OKW oordeelde dat dit ontsnappingen in de hand zou werken en verbood daarom deze voorzorgsmaatregel.³⁴⁰ De bestaande depots moesten weggewerkt worden.³⁴¹ Pas na aanhoudend protest van onder andere het Rode Kruis krabbelde men op dat punt terug, met als gevolg dat op diverse locaties de stock niet meer kon heropgebouwd worden toen het tot crisissen kwam. Men vaardigde nieuwe voorschriften uit voor de opslag van colli's, die vluchtpogingen eveneens zouden tegengaan.³⁴²

In het westen begon men Wehrkreisen V, VI en XII te ontruimen in september 1944, terwijl de Geallieerde legers daar naar de Rijn bewogen (hoewel ze daar pas zouden aankomen in 1945). In het oosten overwoog men op dat moment al het evacueren van Wehrkreis I, Oost-Pruisen.³⁴³

Op dit moment, nog voor de gevechten zich naar Oost-Pruisen zelf verplaatst werden, sprak het Rode Kruis al schande van de Duitse houding, in het verslag dat Dr. Rossel maakte van zijn bezoek op 9.11.44. Hij meldt met onbehagen dat het district onder frontbevel staat en dat de krijgsgevangenen niet altijd onder het gezag van de Wehrmacht gehouden worden. In de gevallen waar men hen dwingt om loopgraven te delven of versterkingen aan te leggen, worden ze door partijleden gedirigeerd. Zelfs bij meer alledaagse werkzaamheden had de afgevaardigde zo zijn twijfels. Als de burgers geëvacueerd worden, aldus Dr. Rossel, worden ook bakkersknechten of slagers achterhoedesoldaten omdat ze enkel nog het leger in hun behoefte voorzien. Net zo voor transportbedrijven die hun materiaal gevorderd zien. Net zoals overal onder het bestuur van Koch begon men pas te ontruimen wanneer het te laat was. De onoverzichtelijkheid was ook een hinderpaal: krijgsgevangenen op de vlucht konden door nazifunctionarissen opgeëist worden en teruggestuurd naar het strijdtoneel.

Verontwaardigd beschrijft de dokter hoe de gevangenen terugkeren van hun werk voor de nazi's: mager, uitgeput, vaak ziek. Veelvuldige protesten leidden enkel tot loze beloften over een spoedige terugkeer. Het duurde weken voor men het doorgedrukt kreeg dat deze arbeid tot de achterste linies beperkt zou blijven.

³⁴⁰ Nieuws daarvan bereikte via Biart de regering op 20.9.44. Zie BZ/DA 4793 'Ravitaillement' Telegram van Biart van 20.9.44.

³⁴¹ Dronsart schrijft dat men de conserven doorpriekte, zodat de inhoud zou beginnen bederven. Dit was bedoeld als aansporing. DRONSART, E., *Conventions et Réalités...* p.46.

³⁴² BZ/DA 4786 'Verslagen over de situatie in de kampen' Verslag van het Rode Kruis van 27.9.44.

³⁴³ BZ/DA 4786 'Verslagen over de situatie in de kampen' Telegram van Biart van 27.9.44.

De winter stond voor de deur in het overvolle kamp, met schaarse brandstof en ontoereikende dekens. Desinfecteren deed men al maanden niet meer. De Kommandos die ver van het kamp lagen kon men niet meer bereiken. Gelukkig ging het vaak om landbouw, zodat men er toch nog over voldoende voedsel beschikte. De staat van het kamp was nog behoorlijk stabiel, mogelijk omdat er een lazaret vlak naast lag, waar men zieken en gewonden kon opvangen.³⁴⁴ Toen men uiteindelijk een evacuatie toestond, op het laatste ogenblik, was er geen voedsel beschikbaar voor onderweg.³⁴⁵

Een bijkomend probleem op dit punt was dat buitenstaanders voor inlichtingen vaak afhankelijk was van het OKW, dat in 1945 niet meer in staat was om efficiënt te werken. Betrouwbare gegevens van die kant ware zeldzaam en de beslissingen werden toch in de vuurlinie genomen.³⁴⁶ De winter van 1945 was dus een bang afwachten voor zij die het ergste vreesden in het buitenland – en voor veel van de krijgsgevangenen zelf.

De evacuaties en oorlogsoperaties

De sectoren I, II, VIII en XX waren in februari 1945 deels of geheel afgesloten. Diverse andere Wehrkreise waren moeilijk bereikbaar. Op dat moment was ongeveer 20% van de krijgsgevangenen Belgen al getransfereerd.³⁴⁷ In het oosten hadden de Russen Oost-Pruisen afgesneden van de rest van het Reich, en in de loop van de komende maanden schakelden ze de pocket uit, terwijl de bevolking massaal op de vlucht sloeg, in het midden van de winter. Daar zaten ergens de krijgsgevangenen tussen. Doorgaans waren ze aan hun lot overgelaten, om mee te vluchten, wat niet noodzakelijker onveiliger was dan onder het bevel van Duitse soldaten staan. De gevangenen in de Kommandos in de haven hadden de beste kansen om weg te raken, en beschikten over vaardigheden die hen waardevol maakten. Wie op de uitgestrekte landgoederen had gewerkt, moest zelf maar zien of hij kon ontsnappen. Ook de Belgen werden vaak aan hun lot overgelaten. Maar buiten de gevarenzone waren de Duitsers er wel bij: ze vingden geïsoleerde krijgsgevangenen zonder begeleiders op in het kamp van Stutthoff.³⁴⁸

³⁴⁴ SOMA AA 244/9-10 'Commission d'Histoire de la Captivité de Guerre' Verslag van ICRK van bezoek op 9.11.44.

³⁴⁵ KLMA fonds 'Hautecler' 52 doos 35 Brief van Smets aan Paulus van 29.8.78.

³⁴⁶ BZ/DA Telegram van Biart van 21.2.45.

³⁴⁷ BZ/DA 4793 'Ravitaillement' Telegram van Biart 15.2.45.

³⁴⁸ PAPPENS, R., *La Prusse orientale en 1944-1945*...p.48-50.

En zelfs in de andere Stalags van het Derde Rijk was de toestand niet meteen rooskleurig.

De situatie, zo oordeelde het Rode Kruis, zou catastrofaal worden als er nog meer kampen geëvacueerd zouden worden. Volgens hun inschatting hadden alleen degenen die colli's mee hadden kunnen nemen op hun tocht een kans om min of meer in goede staat te arriveren. Onmiddellijke voedselhulp aan alle kampen die niet rechtstreeks bedreigd werden was nodig. Meer dan een miljoen mannen waren nu al in gevaar.³⁴⁹

Ook in gebieden die nog niet rechtstreeks bedreigd werden zoals het Stalag IV A in Hohenstein, bijvoorbeeld, takelde de situatie af in parallelle tred met die van het Derde Rijk. In februari 1945, drie maand voor het einde, vindt het Rode Kruis dat het kamp nog 'draaglijk' is, onder meer omdat de ratten niet zo talrijk zijn als tijdens het vorige bezoek. De mannen die er zaten, en dat waren er door evacuaties en het ontruimen van werkplaatsen in steden die gebombardeerd werden heel veel, zaten zelf als ratten in de val.³⁵⁰ In een naburig kamp, IV C, Witritz bei Teplitz, leek alles normaal (er was zelfs nog verwarming), maar de voedseltoestand was er zorgwekkend. Er waren tekorten en zelfs als men genoeg had voor alle rantsoenen, vertoonden die eigenlijk een structureel deficit. Er kwamen geen leveringen meer door, wat betekende dat er in de regio ook geen medicamenten en verbanden meer waren. Bovendien waren de schuilplaatsen nog niet in orde: ze hadden te kampen met insijpelend water, waardoor men pas in de lente of de zomer de afwerking voorzag!³⁵¹

Eerder die maand had men een tocht afgelegd in de meer oostelijke Wehrkreis XII. Ook daar waren alle problemen al geprononceerd naar voren gekomen. De voedselrantsoenen waren er onvoldoende, en de uitdeling van colli's voor de evacuatie was er wanordelijk verlopen. Douches behoorden al sinds september niet meer tot de mogelijkheden. Toch viel de gezondheid van de meesten nog mee, het waren vooral de tyfusgevallen in quarantaine die slachtoffers eisten. Men zette de krijgsgevangenen aan het werk aan fortificaties en in de wapenindustrie, zonder zich van klachten iets aan te trekken: hoger bevel. Op zich was het Stalag nog behoorlijk, maar de tewerkstelling bij militaire operaties en in de gevarenzone van bombardementen, in vaak povere omstandigheden, toonde aan dat de Conventie nog slechts een hersenschim of toch minstens een schim van zichzelf was.³⁵² Op vele vlakken waren de Duitsers niet meer in staat om aan hun verplichtingen te voldoen. De onderhoudsplicht en de

³⁴⁹ BZ/DA 4793 'Ravitaillement' Communicatie van het Internationale Rode Kruis van 23.2.45.

³⁵⁰ SOMA AA 244/9-10 'Commission d'Histoire de la Captivité de Guerre' 'Wehrkreis IV' Verslag van het Rode Kruis van het bezoek op 22.2.45.

³⁵¹ SOMA AA 244/9-10 'Commission d'Histoire de la Captivité de Guerre' 'Wehrkreis IV' Verslag van het Rode Kruis van het bezoek op 25.2.45.

³⁵² SOMA AA 244/9-10 'Commission d'Histoire de la Captivité de Guerre' 'Wehrkreis XII' Verslag van het Rode Kruis van het bezoek op 8.2.45.

bescherming tegen de bommenwerpers gingen hun krachten te boven. Maar de tewerkstelling in verboden sectoren, moeilijke omstandigheden en gevaar, wijst erop dat de Conventie te gesofistikeerd was wanneer het overleven op het spel stond.

Zelfs op plaatsen zonder aanwijsbaar militair belang was men zijn leven niet zeker. Hoewel er in de dorpen rondom geen industrie gelegen was, kreeg het Stalag XVIII A een luchtaanval te verwerken. Onder de te betreuren slachtoffers waren vier Belgen. Verschillende barakken en de tandartsenpraktijk waren vernield. Gelukkig bevonden velen onder hen zich in de Arbeitskommando's op dat ogenblik. Ook hier signaleert men een neerwaartse spiraal op het vlak van voedsel en gezondheidszorg.³⁵³

In het nabijgelegen Stalag 317 Markt Pongau hadden de bommen een ander neveneffect: doordat de drukkerij was beschadigd werd er geen voorgedrukt papier meer geleverd. Dat papier was reglementair vastgelegd als het enige dat men mocht gebruiken voor correspondentie vanuit het kamp, waardoor de verbinding met de buitenwereld uitviel. Door zijn ligging had men er verder weinig te vrezen van de Geallieerde vliegtuigen, en de meeste Kommando's waren agricultuur, wat betekende dat het eten er wat beter beschikbaar was – twee meevallers.³⁵⁴

In Genève volgde men de gebeurtenissen uiteraard op de voet. Naast de technische moeilijkheden (gebrek aan materiaal, spooronderbrekingen of vernielde rangeerstations) was het erg onduidelijk wat er waar gebeurde. Het Rode Kruis deelde de kampen in categorieën, gebaseerd op hun onmiddellijke bedreiging, de bereikbaarheid en de belasting door evacuaties. Het zuiden van Duitsland kon men nog goed bevoorraden vanuit Zwitserland en het zwaartepunt van de gevechten lag meer noordelijk. Langsheen de Rijn rukten de Geallieerden op, maar het belang van de industrie daar maakte dat men slechts aarzelend de krijgsgevangenen evacueerde. In het noorden had men getracht de Belgen weg te halen voor de oprukkende Russen, maar dat was slechts gedeeltelijk gelukt. De chaos in Oost-Pruisen leidde ertoe dat sommige krijgsgevangenen door de Sovjets werden bevrijd; anderen waren door het Rode Leger ingesloten. Voor dit gebied zou men een transportketen opzetten vanuit Zweden. Ook de kampen rond Breslau (Wehrkreis VIII) verplaatste men naar het hartland van het Derde Rijk.³⁵⁵

³⁵³ SOMA AA 244/9-10 'Commission d'Histoire de la Captivité de Guerre' 'Wehrkreis XVIII' Verslag van het Rode Kruis van het bezoek op 25.2.45.

³⁵⁴ SOMA AA 244/9-10 'Commission d'Histoire de la Captivité de Guerre' 'Wehrkreis XVIII' Verslag van het Rode Kruis van het bezoek op 22.2.45.

³⁵⁵ BZ/DA 4793 'Ravitaillement' Note no.1 concernant le ravitaillement des PGB.

Het OKW verzaakte op dit moment trouwens aan de regel dat reserves van pakketten hulpgoederen verboden waren. Het waren vijgen na Pasen: in deze wanorde was het onmogelijk om nog reserves aan te leggen.³⁵⁶

Op het hoogste echelon liet Hitler Dönitz een memorandum opstellen over de voordelen van het verlaten van de Conventie. Uiteindelijk moet het duidelijk geweest zijn dat die niet opwogen tegen de nadelen, en werd met het document verder niets gedaan.³⁵⁷

Waar het Rode Leger oprukte kwam men nog een tweede communicatiestoornis tegen. Het Sovjetregime had namelijk geen contacten met het Internationale Rode Kruis, waardoor ook dat informatiekanaal grotendeels wegviel, en weer geen berichten over de dwalende groepjes krijgsgevangenen de buitenwereld bereikten. Het nieuws van de bevrijding van Stalag I A Stablack, door Russische eenheden, kwam met vertraging aan.³⁵⁸

De Wehrkreise die aan het front kwam te liggen werden afgesloten en nieuws van de kampen die nog niet geëvacueerd waren, raakte zo ook maar moeilijk weg.

Cedergren, van de Zweedse tak van het YMCA, wist in maart 1945 te vertellen dat het Stalag VIII A Görlitz aan de Neisse was ontruimd. Hij had de colonne met eigen ogen gezien toen die langs zijn hoofdkwartier kwamen, ordelijk en opgewekt op weg met hun spullen. De soldaten waren liever onderweg dan in hun kamp, waar ze de zieken hadden achtergelaten voor de Sovjets, en putten moed uit het zichtbaar naderende einde.³⁵⁹

Rond dezelfde tijd gaf het Rode Kruis een beeld van de chaotische situatie ter plaatse door toe te geven dat zeker 25% van de Belgische krijgsgevangenen niet kon bevoorraad worden.³⁶⁰

Van sommigen kampen had men helemaal geen bericht meer, van anderen wist men slechts in welke richting ze ontruimd werden. Naarmate de beschikbare kampen verminderden, kregen de overblijvende te kampen met overbevolking te kampen. Hoe gevaarlijk dat was, wordt duidelijk aan de hand van enkele citaten.

Tussen 6 en 21 maart maakten afgevaardigden van het Rode Kruis een rondtocht in Wehrkreis IX. Ze verlaten er even de gebruikelijke zakelijkheid om een beeld te schetsen:

“[La situation] peut être considérée comme étant très grave. L’impression personnelle que l’on emporte d’une tour d’inspection de ces camps ne se peut décrire. L’on y découvre la détresse

³⁵⁶ BZ/DA 4793 ‘Ravitaillement’ Brief van Rigg aan Biart van 2.3.45.

³⁵⁷ MACKENZIE, S.P., “Treatment of Prisoners of War” p.495.

³⁵⁸ BZ/DA 4786 ‘Verslagen over de situatie in de kampen’ Telegram van Biart van 8.2.45.

³⁵⁹ BZ/DA 4786 ‘Verslagen over de situatie in de kampen’ Rapport van Cedergren van 7.3.45.

³⁶⁰ BZ/DA 4786 ‘Verslagen over de situatie in de kampen’ Note concernant les PGB... van 12.2.45.

et la famine sous leurs plus terribles aspects. La plupart des prisonniers arrivés ici des territoires de l'est, et qui continueront à arriver, n'ont plus que de la peau sur les os. ”³⁶¹

Op dat moment staken de Geallieerden in het Westen de Rijn over en ze naderden deze Wehrkreis. Het zou ook geen moment te laat zijn, want de gevangenen lijden aan vaak bloederige diarree, uitputting, bronchitis en ondervoeding. Door het ongedierte dat met de overbevolking gepaard gaat, is de kans op een epidemie nooit veraf. Geneesmiddelen zijn er haast niet meer, vaak loopt men slechts in lompen gekleed en hoewel het absolute overlevingsminimum voor een volwassen persoon op 1700 calorieën wordt geschat, bedraagt het dagelijkse brood zelfs op papier nauwelijks 1500 calorieën. Tijdens de marsen laat men gemiddeld 10% van de sterkte. Elke dag sterven naar schatting 3 à 5 personen, op een bevolking van zo'n 6000 krijgsgevangenen. Een nieuwe evacuatie zou rampzalige gevolgen hebben. Over de staat van deze menselijke wrakken hoeft geen twijfel te bestaan:

*“Ces hommes sont absolument brisés, anéantis et apathiques.”*³⁶²

In de Oflags was men er iets beter aan toe, omdat daar geen massale toestromen waren. Waar de diensten van het kamp niet overbelast werden, was de situatie draaglijk. Toch steeg het bewonersaantal van Oflag II A Prenzlau in 1945 voldoende om de ravitaillering op de proef te stellen.³⁶³

De aanhoudende luchtoorlog verwekte een staat van bijna permanente ontregeling, waardoor hulpgoederen ook niet meer ter plaatse raakten. Vrachtwagens leverden een betere kans op om toch nog wegen te vinden dan het spoorwegnetwerk, dat meermaals het doelwit was.³⁶⁴

Deze combinatie van factoren, enerzijds de militaire operaties en opeisingen en anderzijds de schade aan de infrastructuur, zorgden in de eerste maand van 1945 voor een ‘plotse en catastrofale beperking van de transportmogelijkheden’. Op dat ogenblik was de meest realistische inschatting van de situatie die waarbij men een vloot aan vrachtwagens inzette.³⁶⁵

En dus vertrok op 6 maart de colonne witte wagens van het Rode Kruis, beladen met hulp, en met als bestemming het Derde Rijk.³⁶⁶

De transportcrisis betekende ook dat de kampen die ontruimd werden, niet konden rekenen op meer dan de capaciteit van de gevangenen om zelf te lopen. Vanzelfsprekend hielp het niet

³⁶¹ SOMA AA 244/9-10 ‘Commission d'Histoire de la Captivité de Guerre’ ‘Wehrkreis IX’ Verslag van het Rode Kruis van de rondreis 6-21.3.45.

³⁶² *Id.*

³⁶³ SOMA AA 244/8b ‘Commission d'Histoire de la Captivité de Guerre’ ‘Oflag II A’ Extract van getuigenis van Noël Dehuy.

³⁶⁴ BZ/DA 4793 ‘Ravitaillement’ Telegram van Caritat van 16.11.44.

³⁶⁵ BZ/DA 4793 ‘Ravitaillement’ Telegram van Biart 17.2.45.

³⁶⁶ BZ/DA 4793 ‘Ravitaillement’ Brief van Biart van 6.3.45.

dat al sinds de herfst de voedselvoorraden slonken, gekoppeld aan het bitter koude winterweer. Op krachten komen in de overbelaste kampen die de eindbestemming waren, was ook nauwelijks mogelijk.³⁶⁷

Het kon natuurlijk ook allemaal rustig aflopen. In Fischbeck (Oflag X D) bijvoorbeeld, zo lang het zorgenkind, namen de achtergebleven Belgische officieren het beheer van het kamp over. Nadat de Duitsers vertrokken waren vanwege het naderende front, hadden ze dan enkel de komst van de Geallieerden af te wachten. Dat het toch nog misliep, was enkel te wijten aan het feit dat de enthousiaste menigte een Britse tank bestormde en er per ongeluk een salvo gelost werd.³⁶⁸ Ook de andere bewoners werden enkele dagen later bevrijd, zonder al te veel erg.³⁶⁹ Een ander Oflag, II A in Prenzlau, kende een gelijkaardig verloop. Op het nippertje werden alle jonge en gezonde officieren afgemarcheerd. Het kamp, waar in april een bom was neergekomen die negen leven eiste, bleef ditmaal een strijd gespaard. De colonne vluchtelingen werd na twee dagen in de steek gelaten, en van de meer dan 2000 officieren die naar Prenzlau probeerden terug te keren stierven er uiteindelijk nog acht in het oorlogsgeweld.³⁷⁰

Waarheen men ook probeerde te vluchten, het front kwam achterna. Zo kwam in Wehrkreis XIII een Belgisch krijgsgevangene om het leven toen in de buurt van Stalag XIII B tijdens gevechten een munitietrein explodeerde. Ook in andere kampen vielen op het laatste ogenblik nog doden te betreuren. Niet iedereen had het geluk dat de gevechten ophielden wanneer de Geallieerden arriveerden. De Duitse weerstand ontrafelde, en het gros van de krijgsgevangenen zag na de beproeving van de laatste weken met blijheid de aankomst van de Geallieerden tegemoet. De een na de ander werden de Stalags bevrijd, en werden de bewakers, als ze al gebleven waren, de nieuwe gevangenen. Vanaf nu zorgden de Geallieerden voor de voormalige krijgsgevangenen, totdat die weer naar huis konden vertrekken. Het Duitse kampensysteem hield op te bestaan.

³⁶⁷ BZ/DA 4793 'Ravitaillement' Communicatie van het Internationale Rode Kruis van 23.2.45.

³⁶⁸ Zie bv. CHD fonds 'Captivité' doos I nr.2. of lees het verslag van VAN NUFFEL, R.O.J., *Les allemands et leurs prisonniers de guerre*, p.69-89.

³⁶⁹ KEMPENEERS, J, *la vie dans un Oflag*, p.82.

³⁷⁰ JACOBY, A., *Derrière les barbelés*, p.22-24.

Conclusie

Wee de overwonnenen? Of konden de Belgische krijgsgevangenen tijdens de Tweede Wereldoorlog vanuit hun zwakke positie toch nog rekenen op rechtsbescherming?

Een historicus bestudeert het verleden, en dat gaat verder dan registeren. Nu we in de voorgaande hoofdstukken diverse aspecten besproken hebben, moeten we in staat zijn om een inzichtelijk beeld te reconstrueren.

We beginnen bij het begin en het belangrijkste: de Conventie van Genève van 1929 was van kracht en ondanks enkele onrustige momenten heeft Duitsland ze nooit opgezegd of verlaten tijdens de Tweede Wereldoorlog. Het Derde Rijk erkende dus zijn verplichtingen tegenover zijn krijgsgevangenen als rechtspersoon. Die hielden onder meer in dat er onafhankelijke controle werd uitgeoefend, door vertegenwoordigers van het Rode Kruis en de *Puissance Protectrice*. Bovendien mochten de krijgsgevangenen zich organiseren: er is geen enkel geval bekend waar de autoriteiten zijn tussengekomen in de werking van de vertrouwensman of weigerden deze post te erkennen als gesprekspartner, zelfs niet in de disciplinaire kampen. Meer nog, het is precies omdat men aan het statuut niet wilde raken, dat men probeerde om van krijgsgevangenen vrijwillige arbeiders te maken, met weinig succes onder de Belgische kampbevolking. Hetzelfde geldt voor de kampbezoeken, die nooit verhinderd werden.

Dit punt wordt ook duidelijk gestaafd door de behandeling van joodse krijgsgevangenen. Hun aanwezigheid was bij beide partijen geweten, en afgezien van een verbod op godsdienstuitoefening werd aan hun statuut geen wezenlijke afbreuk gedaan. In feite geeft het bewijsmateriaal aanleiding om te denken dat niemand specifiek op hen lette.

Toch hebben we duidelijk gezien dat temidden van de chaos in mei 1940 de behandeling van de krijgsgevangenen in vele opzichten mensonwaardig was. De massa's kwamen via de Stalags in de Duitse economie terecht – vaak in lamentele staat. Tijdens de diverse onderwerpen werden artikelen aangehaald die met voeten getreden werden. Wat dicteerde dan de behandeling van de krijgsgevangenen?

Het belang van de gevangenen was duidelijk: hun aantal liep in de miljoenen. De Wehrmacht maakte aanzienlijke middelen vrij om een krijgsgevangenenwezen op poten te zetten dat fatsoenlijk functioneerde, en daarvoor hadden ze alleen al aan bewakingsmanschappen tienduizenden mannen nodig. Er vallen verschillende motieven voor dit belang aan te voeren. We kunnen beginnen met de Conventie. Duitsland had zich ertoe verbonden en zeker in het

geval van de legerofficieren was men het aan zijn eer verplicht om diens bepalingen hoog te houden. Naar het eind van de oorlog speelt weer het wederkerigheidsprincipe. Voor de SS-generaal Berger is het vrijwel zeker dat een mogelijke Geallieerde eindoverwinning meespeelde. Na de oorlog zou men zijn daden moeten verantwoorden. In het Belgische geval speelde dat niet tijdens de beginjaren van de oorlog, omdat België veroverd was en zij hielden geen Duitsers meer in hechtenis. In tegenstelling met de Britten dus hadden de Duitsers van de Belgen dus geen onmiddellijke vergelding te vrezen. Dat de wederzijdse gijzeling een sluitstuk is voor het functioneren van de Conventie is niet echt verbazend, want het blijft uiteindelijk een politiek akkoord meer dan een juridisch instrument.

Ook politiek was men geneigd om deze rechten toe te kennen. Zoals al gezegd hadden nazistische ideologie en politiek geleid tot een soort rangorde van nationaliteiten. België kwam er als Westers land vrij behoorlijk van af. De krijgsgevangenen vormden ook een soort politieke pasmunt. Ze konden doelen dienen als propaganda (de zet van de Vlamingen repatriëring was hier duidelijk op gericht) of als pressiemiddel.

Los daarvan kadert het in de militaire logica om militairen gevangen te houden om te voorkomen dat zij de strijd kunnen voortzetten. Het leger had ook andere voordelen. Door de honderdduizenden van hun '*Kriegsgefangenen*' aan het werk te zetten, kwamen er arbeiders vrij om de wapens op te nemen.

Hiermee raken we meteen aan een belangrijk aspect. Ondanks enige reserves begon met na de veldtochten in 1939 en 1940 op grote schaal met het inzetten van het economisch potentieel van de gevangen soldaten. Naarmate de oorlogsinspanning meer krachten vergde, groeide het belang van dit enorme leger dwangarbeiders, die zich relatief eenvoudig lieten uitbuiten in een autoritaire omgeving. Deze noodzaak werd alsmaar meer prangend en dus moest men in Berlijn een belangenafweging maken. Een nederlaag was ondenkbaar, en na de eindoverwinning zouden geen lastige vragen gesteld worden. Maar tegelijk besepte men dat een eventuele nederlaag gevolgen zou hebben en dat de krijgsgevangenen zich hoe dan ook niet zomaar zouden laten doen. Hoe repressiever het systeem zou worden, hoe lastiger en minder rendabel. Bovendien lekte de informatie onvermijdelijk uit naar de buitenwereld.

Ter disciplineren greep men tijdens de oorlog naar steeds drastischer middelen. De strafkampen waren zeker geen pretje, doch ook hier moet een belangrijke nuance worden onthouden: vrij kort na hun oprichting, en vooral na de bezoeken van het Rode kruis en de delegaties, rezen deze kampen naar het peil van de andere Stalags in het Reich, toch zeker op materieel vlak. Het bleven dus Stalags, en het waren niet de concentratiekampen die sommigen ervan willen maken.

De gedwongen tewerkstelling die rechtstreeks verband houdt met de oorlogsoperaties, ook door onderofficieren, laat duidelijk het economisch nut zien. Om de kosten tegen de baten te laten doorwegen, bezuinigde men op de onderhoudsplicht. De levensomstandigheden waren daarom altijd zwaar; in het slechtste geval was de krijgsgevangenschap een martelgang. Ze werden echter niet buiten de wet gesteld, voor zover een totalitair regime een degelijke rechtsbedeling kan bieden, want zelden werden ze als meer dan tweederangsburgers bekeken. In 1942 moeide de politiek zich opnieuw, en verhinderde de inmenging van een nieuwe *Puissance Protectrice*. Waarschijnlijk was dit echter een principekwestie: de zet werd politiek gezien niet optimaal uitgebuit. Dat gold evenwel niet voor onze krijgsgevangenen. Allicht speelde in die optiek de verhoogde bruikbaarheid als gevolg van een verminderde controle een rol.

In de laatste oorlogsmaanden, wanneer de strijd gevoerd werd op Duitse bodem, zien we gevallen waarin de nazi's, en niet de militairen, de krijgsgevangenen misbruiken in weerwil van de Conventie. Ook de doctrinaire weigering (of het onvermogen) om een nederlaag onder ogen te zien, veroorzaakte veel ellende bij de krijgsgevangenen wanneer die geëvacueerd werden. En zelfs dan zijn het vooral overbevolking en onvermogen om het materiële niveau te handhaven die de problemen veroorzaakten.

Het is dus een constante dat de politieke bemoeienissen stevast een inbreuk op de Conventie veroorzaakten, bij de bevoordeling van de Vlamingen, de oprichting van de DSLP, en het werk aan de frontlijn. Tegelijk bleef de Conventie onverminderd van kracht, en ondernamen de Duitsers geen acties om de uitvoering ervan te saboteren. Tegelijk voerden ze een machtspolitiek, waarmee ze de Conventie konden omzeilen. Hun zorgplicht werd niet naar tevredenheid verricht, maar door de hulpgoederen uit het buitenland waren er maar weinig klachten. Bij de tewerkstelling in de oorlogsindustrie werden valse verschoningen opgedrongen. Het was een evenwichtsoefening om de eigen belangen in overeenstemming te brengen met de Conventie. Economisch rendement en de Conventie waren beiden gediend door een fatsoenlijke behandeling, maar het doel ervan was tegenstrijdig. Er waren dus zeker diverse schendingen, maar tegelijk moet het gezegd dat de Belgische krijgsgevangenen als groep niet aan mishandeling blootstonden.

“Il est de fait que de nombreux prisonniers ne furent pas maltraités, ni même mal traités en Allemagne.” is wat Jean Legros ervan maakte.³⁷¹ Er zit een grond van waarheid in. Een blik op de getallen bevestigt dat. Tijdens heel de oorlog stierven er 1698 Belgen in

³⁷¹ LEGROS, J., *Stalag I A*, p.8. Hij zat natuurlijk ook niet de hele oorlog vast.

krijgsgevangenschap.³⁷² Als we weten dat in dit cijfer twee grote rampen zitten (Willemstad en Isenbüttel, zoals hierboven vermeld); de hoge verliezen in Oost-Pruisen; en nog diverse ongelukken tijdens transport en tewerkstelling, moeten we erkennen dat dit getal al bij al erg beperkt is gebleven. Ter herinnering: 225.000 man verzeilde in een Stalag of Oflag. Meer dan 65.000 onder hen zou vijf jaar lang daar blijven. Dat zou nauwelijks cijfers van een excessief gewelddadig of misdadig beleid zijn. Zonder dus het lijden van de Belgische krijgsgevangenen te willen minimaliseren, moet toch wel erkend worden dat men in de Stalags en Oflags behoorlijk beschut zat.

Bovendien is ook vaak aangegeven dat het moeilijk is om de verantwoordelijkheid toe te bedelen, vanwege de versplintering en de diverse echelons, die hun invloed ten goede of ten kwade konden aanwenden. Hitler als staatshoofd en legerleider, het OKW en de organisatie voor krijgsgevangenenwezen, de kampcommandanten, de onderofficieren die de Kommandos beheerden en de directeurs van de bedrijven... En goede wil houdt niet automatisch competentie in.

Het Belgische Rode Kruis heeft ten tijde van de Bevrijding een oproep aan de bevolking gericht om misdaden tegen de Conventie te communiceren. Toch vinden we in hun archieven weinig materiaal dat rechtstreeks met dergelijke praktijken verband houdt.³⁷³ Waarschijnlijk is het dan ook correct dat:

*“Un grand nombre rentreront de captivité sans avoir subi un amoindrissement physique trop marqué.”*³⁷⁴

Wat waren dan de voornaamste inbreuken waaronder de Belgen leden? In de eerste plaats zeker weinig en pover eten, en de spaarzaam uitgeoefende zorgplicht in het algemeen. Ten tweede moesten ze vaak erg hard werken, onder strenge discipline. Een groot aantal van de detachementen zette de gevangenen in voor verboden werk, andere voor gevaarlijk, zoals de brandwacht. In sommige gevallen werd zelfs met harde hand opgetreden, zowel fysiek als moreel, door disciplinaire straffen. Ook het gebrek aan medische bijstand, toch zeker wat het gebit betreft, was schandelijk. Appels en doorzoekingen werden als drukmiddel gebruikt. Dat waren allemaal elementen die met goede wil hadden kunnen gecorrigeerd worden. De oorlogsomstandigheden lagen aan andere problemen, zoals bevoorradingproblemen en de

³⁷² SOMA AA 244/1 ‘Commission d'Histoire de la Captivité de Guerre’ Origin et Nombre des PGB.

³⁷³ RKA ‘Diverse’ Rode Kruis van België, ‘Onderrichting nr.51’, 28.9.44.

³⁷⁴ SOMA AA 244/8b ‘Commission d'Histoire de la Captivité de Guerre’ Considerations sur la situation matérielle et morale...

dreiging van bombardementen ten grond. De Duitsers hadden dus meer moeite kunnen doen om de menselijkheid te respecteren en de artikelen meer naar de letter uit te voeren, maar de inbreuken die ze pleegden waren niet van dien aard dat ze de gevangenschap onleefbaar of onmenselijk maakten.

De ervaringen met civilisatie en de Missie Scapini hadden het Rode Kruis alvast gewaarschuwd, zodat ze konden aandringen op een clause die verdragen verbiedt die nadelig uitvallen voor de krijgsgevangenen. Tijdens de oorlog hamerden ze er steeds op dat aan de bescherming van een krijgsgevangene slechts een einde kwam door het einde van de oorlog. Er werd dus lering getrokken voor de toekomstige Conventie van Genève. Maar trokken de belligerenten ook lessen?

België respecteerde de Conventie zelf alvast niet letterlijk. Generaal Beernaert, die na de Bevrijding als bevelhebber werd aangeduid, was een voormalige krijgsgevangene van het Oflag III B. Het opnieuw in militaire dienst inschakelen van gerepatrieerde officieren wordt nadrukkelijk verboden door artikel 74 van de Conventie.³⁷⁵ Dit maar bij wijze van voorbeeld.

Ook tegenwoordig is de toepassing van de Geneefse Conventie niet altijd een gegeven. De Verenigde Staten beschouwen islamstrijders die de wapens opnemen in Afghanistan niet als krijgsgevangenen, en sluiten hen zonder de rechtsgarantie van de Conventie op.³⁷⁶

Macht levert niet noodzakelijk recht op. Macht berust meestal op fysieke kracht; het gevolg ervan kan nooit een morele plicht zijn. Toegeven aan macht is een daad van noodzaak, niet van de wil, en het is dus geen verplichting die zou bestaan los van de gevolgen. Als macht recht is, verliest men zijn rechten wanneer iemand anders meer macht uitoefent.³⁷⁷ *Wer die Macht hat, hat Pflicht* is allicht een meer moreel uitgangspunt.

³⁷⁵ Zie RKA Dossier 'Application de l'article 74 de la Convention de Genève'.

³⁷⁶ <http://news.bbc.co.uk/1/hi/world/americas/3180052.stm>

³⁷⁷ ROUSSEAU, J.J., *The Social Contract*, p.5-6.

Bibliografie

1. Onuitgegeven bronnen

Archieven

Brussel. *Centrum voor Historische Documentatie van de Krijgsmacht*. Kwartier Koningin Elisabeth, Eversestraat 1.

Fonds 'Captivité'.

Fonds 'Keyaerts'.

Brussel. *Koninklijk Legermuseumarchief*, Jubelpark 3.

Fonds Hautecler (52): dozen 33 – 39bis; 46.

Fonds OTAD (75): dozen 9; 27; 37; 42; 46; 49; 60; 73; 92; 116; 117; 149; 150; 170; 172; 181; 187; 188.

Brussel. *Ministerie van Buitenlandse Zaken : Diplomatiek Archief*

Karmelietenstraat 15 B.

(Toegang tot het archief is aan voorafgaande toestemming en controle onderworpen)

Fondsen:

4782 'SS Frederick'

4785 'Renseignements sur nombre des prisonniers'

4786 'Verslagen over de situatie in de kampen'

4788 'Puissance Protectrice et Mission T'Serclaes/Van Doornick/De Callatay'

4789 'Prisonniers Belges en Allemagne autorisés transferts en Belgique'

4793 'Ravitaillement'

4799 'Convention de Genève: violations et applications'

4800 'Ravitaillement de Belgique'

11587 'Suisse. Série Générale'

Brussel. *Ministerie van Volksgezondheid – Dienst voor Oorlogsslachtoffers*. Luchtvaartsquare 31.

Het archief is geïnventariseerd geweest, maar reorganisaties hebben de bruikbaarheid van de inventaris aangetast. Ze is niet overal meer nauwkeurig.

184/140.073-184/140.902: Stalag 369 Kobierzyn.

184/189.661: Processtukken Nürnberg.

3184: Speciale Kampen.

451/146.400-451/148.299: Stukken over Gneixendorf.

497/140.000-497/142.545: Organisatie van krijgsgevangenkampen.

497/251.478-497/263.586: Stukken betreffende Oflags.

497/6.917: Veroordelingen door militair tribunaal.

610/100.00-610/115.999: Stukken betreffende oa. Sagan.

741-781: Stukken over Oflag X C.

Brussel. *SOMA (Studie- en Documentatiecentrum Oorlog en Hedendaagse Maatschappij)*, Luchtvaartsquare 29.

Fonds 'Archief Commission d'Histoire de la Captivité de Guerre 1940-1945' AA 244

Fonds 'Verslagen en diverse documenten over Stalags en Oflags ("Rapports définitifs"), 1940-1945' AA 265.

Fonds 'Teksten en correspondentie van en met de BRT en de RTBF over de krijgsgevangenschap, [1990].' AA 269

Mechelen. *Rode Kruisarchief*, Motstraat 40.

Het Tweede Wereldoorlogarchief is ongeordend, hoewel men er bezig is met een inventarisatieproject. Bijgevolg zijn alle aanduidingen provisorisch en kan er niet naar een nummering verwezen worden.

'Aanvragen om vrijlatingen'.

'Agence Officielle pour Renseignements sur les PGB'.

'Application de l'article 74 de la Convention de Genève'.

'Contacten met de Duitse bezetter'.

'Hulpverlening aan krijgsgevangenen: OSPG'.

'Materiële hulp : Stalags'.

'Materiële hulp: Oflags'.

'OTAD - DWLG'.

'Repatriëring van zieken en gewonden'.

'Service Sanitaire'.

'Verzonden Documenten 1940-1941'.

'Werking van de Commission Consultative des hommes de confiance'.

2. Uitgegeven bronnen

« Conditions de travail des prisonniers de guerre » in : *Revue Internationale du Travail*, jg.82 (1943) p.191-220.

Convention de Geneve: Pour l'amélioration du sort des blessés et des malades dans les armées en campagne, du 27 Juillet 1929; Pour l'amélioration du sort des prisonniers de guerre, du 27 Juillet 1929, s.d., s.l.

DE CEUSTER AUGUST, *Mijn herinneringen als gewoon soldaat* (Mens en Tijd), Antwerpen, 1974.

[DE ROUCK, R.] : *Carte d' allemagne, comprenant 2.900 localités et notamment : les Camps de Prisonniers de Guerre [...] avec index alphabetique...*, Croix Rouge Belge., Brussel, s.d.

HALDER, F. en JACOBSEN, H.A., *Generaloberst Halder: Kriegstagebuch*, 3vol., Stuttgart, 1962-1964.

JACOBY, A., *Derrière les barbelés 1940-1945 Colditz - Eischttätt - Fischbeck - Neubrandenburg - Prenzlau*, [Dinant], s.d.

KEMPENEERS, J., *La vie dans un Oflag: cinq années derrière les barbelés*, Gembloux, [1946].

“Le KGF2071 se souvient” in *Le XIII B*, nr.216 (nov 1971), p.3-7.

LAMBERT, PAUL, *Hommes Perdus à l’Est*, Brussel, 1946.

LEGROS, JEAN, *Stalag I A*, Brussel, s.d.

LE RENNE, TONY, *Stalag XVII B*, Brussel, [1945].

MEULENIJZER, VICTOR, *Du Canal Albert au Stalag – Quatre jours de guerre et quatre mois de captivité*, Brussel, [1940].

OBERKOMMANDO DER WEHRMACHT, *Kriegsgefangene*, Berlijn, 1939.

L’œuvre du Comité International de la Croix-Rouge et l’Agence centrale des prisonniers de guerre depuis le début des hostilités 1/9/39 – 31/12/41, Genève, 1941.

RIEDEL, KARL VEIT (red.), *Belgische Kriegsgefangene im Oldenburger Land 1940-1945: Erinnerungen*, Oldenburg, 1992.

SIELENS, H., *Vlaamsche krijgsgevangenen, slaven voor Hitler* (Oorlogsleed 3), Antwerpen, 1945.

« *Le sort des prisonniers de guerre: [...]* » (Les lois de la guerre 1), Brussel, s.d.

3. Literatuur

The Aerial Reconnaissance Archives Online (<http://www.evidenceincamera.co.uk/>) Britse luchtverkenningfoto’s worden tegenwoordig online raadpleegbaar gemaakt.

Avalon Project Online (<http://www.yale.edu/lawweb/avalon/imt/imt.htm>) Het Avalon Project van de Yale Law School maakt teksten van de Nürnberg-processen online beschikbaar.

BALACE, FRANCIS, *Jours de guerre*, 8 dln..., Brussel, 1990-1992.

BLOCH, MARC, *L’étrange défaite : témoignage écrit en 1940, suivi d’écrits clandestins 1942-1944*, Parijs, 1957.

BUCKINX, XAVIER, *Belgen in Duitse krijgsgevangenschap 1940-1945*, licentiaatsverhandeling KULeuven dept. Moderne Geschiedenis, Leuven, 1981.

CAZENEUVE, JEAN en SERRUS, CHARLES, *Essai sur la psychologie du prisonnier de guerre*, Parijs, 1945.

« Conventie » *Winkler Prins Encyclopedie*, VI (9^e nieuwe druk), p.511.

COOL, K. *Het leven van de Vlaamse krijgsgevangenen in Duitsland in de Eerste Wereldoorlog* (Algemeen rijksarchief. Studies over de Eerste Wereldoorlog 8), Brussel, 2002.

DANE, K., *Willemstad: historisch overzicht van stad en polder*, s.l., 1950.

DEAR, I.C.B. en FOOT, M.R.D., *The Oxford companion to the second world war*, Oxford, 1995.

DE BACKER, ASTRID, *Het proces von Falkenhausen en Reeder*, licentiaatsverhandeling KULeuven Moderne Geschiedenis, 1990.

DE BOUARD, M., ‘Mauthausen’ in: *Revue d'Histoire de la Deuxième Guerre mondiale*, juli 1954, p. 39 – 80.

DE BRUYN en VERSELE R., *Herdenking Wereldoorlog 1939-1945. Onze krijgsgevangenen – Belgische Soldaten in Engeland*.

DE JONGHE, ALBERT, *Hitler en het politieke lot van België (1940-1944): de vestiging van een Zivilverwaltung in België en Noord-Frankrijk: koningskwestie en bezettingsregime van de kapitulatie tot Berchtesgaden (28 mei-19 november 1940)*, Antwerpen, 1972.

DELANDSHEERE, PAUL en OOMS, ALPHONSE, *La Belgique sous les nazis*, 4 dln., Brussel, s.d.

DENOLF, WIM, *Krijgsgevangenen: bibliografie van werken uit enkele Belgische bibliotheken*, licentiaatsverhandeling K.M.S., dept. TAW, Brussel, [1991].

De Standaard, 13.11.04, “Bij de Wehrmacht zat je veilig” (bijlage Trottoir p.10-11).

De Standaard, 13.5.82, “Een betwiste kwestie: Ward Hermans en de vrijlating van de Vlaamse krijgsgevangenen”, p.7.

DE VOS, LUC, *De Tweede Wereldoorlog*, Leuven, 2004.

DE VOS, LUC en DECAT, FRANK, *Mei 1940, van Albertkanaal tot Leie* (België in de Tweede Wereldoorlog deel 10), Kapellen, 1990.

DE VOS, LUC, en DESCAN, J.P., “De taalverhoudingen bij de Belgische Krijgsgevangenen tijdens de Tweede Wereldoorlog” in: *Wetenschappelijk Tijdingen*, jg.47 (1989), p.239-251.

DE WILDE, MAURICE, *De Kollaboratie* (België in de Tweede Wereldoorlog deel 5), Antwerpen, 1985.

DRONSART, EDOUARD, *Conventions et réalités. Extraits de rapports des missions 1940-1945*, [Brussel], 1947.

DURAND, YVES, *La vie quotidienne des prisonniers de guerre dans les stalags, les oflags et les kommandos 1939-1945*, Parijs, 1987.

FAVEZ, JEAN-CLAUDE, *Une mission impossible? Le CICR, les déportations et les camps de concentration nazis*, Lausanne, 1988.

GELBER, YOAV, "Palestinian POWs In German Captivity", in: *Yad Vashem Studies*, jg.16 (1981), Jerusalem, p.89-137.

GELLATELY, ROBERT, *The Gestapo and German Society: Enforcing Racial Policy 1933-1945*, Oxford, 1990.

« Geneva Convention » *Encyclopaedia Britannica*, V (15e uitgave), p.180.

GILLET, E., "Histoire des sous-officiers et soldats belges prisonniers de guerre, 1940-1945" in : *Revue belge d'Histoire militaire*, XXVII (1987) p.227-254 ; (1988) p.299-320 ; 355-379 en XXVIII (1989) p.47-78 ; 123-166 ; 217-254 ; 299-335 ; (1990) p.351-385.

GOLDHAGEN, DANIEL, *Hitlers Gewillige Beulen*, Antwerpen, 1996.

HAUTECLER, GEORGES, *Evasions Réussies*, Luik, 1966.

HAUTECLER, GEORGES, « L'origin et le nombre des prisonniers de guerre belges 1940-1945 » in: *Revue Internationale d'Histoire Militaire* nr.29 (1970) p.950-959.

HAUTECLER, GEORGES, "Het godsdienstige leven van de Belgische krijgsgevangenen 1940-1945" in: *Bijdragen tot de geschiedenis van de Tweede Wereldoorlog*, nr.3 (okt. 1974), p.147-162.

HERBERT, ULRICH (red), *Europa und der 'Reichseinsatz': Ausländische Zivilarbeiter, Kriegsgefangene und KZ-Häftlinge in Deutschland 1938-1945*, Essen, 1991.

HERBERT, ULRICH, *Hitler's Foreign Workers: Enforced foreign labour in Germany under the Third Reich*, Cambridge, 1997.

HIRSCHFELD, GERARD (ed.), *The policies of genocide: Jews and Soviet prisoners of war in Nazi Germany*, Londen, 1986.

ICRK en HENRY DUNANT INSTITUTE , *Bibliography of international humanitarian law in armed conflicts*, Genève, 1987.

KARNER, STEFAN, "Konzentrations- und Kriegsgefangenenlager in Deutschland und in der Sowjet-Union: Ansätze zu einen Vergleich von Lagern in totalitären Regimen" in: OVERMANS, RUDIGER (red.), *In der Hand des Feindes: Kriegsgefangenschaft von der Antike bis zum Zweiten Weltkrieg*, Keulen, 1999, p.387-413.

KNOPP, GUIDO, *Die Grosse Flucht: Das Schicksal der Vertriebenen*, München, 2001.

KRAKOWSKI, SHMUEL, "Fate of Jewish Prisoners of War in the September 1939 Campaign." *Yad Vashem Studies*, jg.12 (1977), Jerusalem, p.297-333.

KRAKOWSKI, SHMUEL en GELBER, YOAV, "Prisoners of War" in: *Encyclopedia of the holocaust*, 4 dln., New York, 1990.

- LE CHENE, EVELYN, *Mauthausen. Histoire d'un camp de la mort*, Parijs, 1971.
- LOUYET, PAUL, *Het Verzet* (België in de Tweede Wereldoorlog 4), Antwerpen, 1984.
- MACKENZIE, S.P., "The Treatment of Prisoners of War in World War II" in: *Journal of Modern History*, jg.66 (1994), p.487-521.
- MASSON, P., "Rawa-Ruska, camp disciplinaire" in: *Ceux de I A*, jg.24 (1969) nr.2 p.1-2 ; nr.3 p.4 ; nr.4 p.4 ; nr.5 p.4 ; nr.6 p.1-4.
- MATHYER, PIERRE, *La visite des camps de prisonniers de guerre dans le cadre de la codification du droit humanitaire*, [Lausanne], 1977.
- PAPPENS, RAYMOND, "La Commission T'Serclaes", in : *Ceux de I A*, jg 39 (1984), p.1-6.
- PAPPENS, RAYMOND, *La Prusse Orientale en 1944-1945 et après*, [Brussel], [1980].
- PITT, FRANCIS, en PITT, BARRIE, *The Chronological Atlas of World War II*, Londen, 1989.
- PONTZEELE, DIDIER en VERKEST, JOSE, *Krijgsgevangenen: Belgische officieren in het kasteel van Colditz 1940-1943*, Erpe, 2000.
- « Prisoner of War » *Encyclopaedia Britannica*, IX (15e uitgave), p.711.
- "Les prisonnier de guerre belges du Stalag I A et la Convention de Genève" in : *Ceux de I A* jg.19 (1964) nr.5 p.1-2.
- Revue Internationale de la Croix-Rouge*, 1940-1949.
- ROUSSEAU, JEAN-JACQUES, *The Social Contract* (Penguin Great Ideas 8), s.l., 2004.
- SCAPINI, GEORGES, *Mission Sans Gloire*, Parijs, 1960.
- SCHAERER, M.R., « De behartiging van Belgische belangen door Zwitserland » in : *Bijdragen tot de geschiedenis van de Tweede Wereldoorlog*, dec. 1976, p.217-224.
- [SIORDET, F.], *Inter arma caritas : L'œuvre du Comité Internationale de la Croix-Rouge pendant la seconde guerre mondiale*, Genève, 1947.
- SPECKNER, HUBERT, *Im Gewalt des Feindes: Kriegsgefangenenlager in der 'Ostmark' 1939 bis 1945*, Wenen, 2003.
- STREIT, CHRISTIAN, *Keine Kameraden: die Wehrmacht und die sowjetischen Kriegsgefangenen 1941-1945* (Studien Zur Zeitgeschichte 13), Stuttgart, 1978.
- THIBAUT DE MAISIERES, G., *Tourisme Clandestin : Récits d'évasions*, Brussel, 1961.

VAN CROMBRUGGHE, KARIN, *Krijgsgevangenkampen voor officieren in de Tweede Wereldoorlog: het Vlaams nationalisme*, licentiaatsverhandeling K.M.S. dept. TAW, Brussel, 1995.

VAN DEN EECKHOUT, PATRICIA en VANTHEMSCHE, GUY (red.), *Bronnen voor de studie van het hedendaagse België 19^e-20^e eeuw*, Brussel, 2001.

VAN GOETHEM, PATRICK, *Aktiviteiten van het Belgische Rode-Kruis ten voordele van de politieke en krijgsgevangenen*, licentiaatsverhandeling K.M.S. dept. TAW, Brussel, 1980.

VAN NUFFEL, R.O.J., *Les allemands et leur prisonniers de guerre: documents et témoignages*, Brussel, 1946.

VAN VLASSELAER, KATRIEN, *De Vlaamse krijgsgevangenen in de Tweede Wereldoorlog: de officieren van de Luitenant De Winde-kring*, licentiaatsverhandeling KULeuven dept. Moderne Geschiedenis, Leuven, 2000.

WAGNER, WILFRIED, *Belgien in der deutschen Politik während des Zweiten Weltkrieges*, Wehrwissenschaftliche Forschungen. Abt. Militärgeschichtliche Studien 18, Boppard am Rhein, [1974].

WIELS, ROBERT, *Ontsnappingspogingen van Belgische krijgsgevangenen 1940-1945*, licentiaatsverhandeling K.M.S. dept. TAW, Brussel, 1967.

WISTRICH, ROBERT, *Who's who in Nazi Germany*, Londen, 1982.

XVII^e Conférence Internationale de la Croix-Rouge, *Rapport du Comité internationale de la Croix-Rouge sur son activité pendant la seconde guerre mondiale (1^{er} septembre 1939 – 30 juin 1947)*, 3 dln., Genève, 1948.

« YMCA » *Winkler Prins Encyclopedie*, XXV (9^e nieuwe druk), p.186.

Samenvatting

De Tweede Wereldoorlog duurde voor België van mei 1940 tot mei 1945. Tijdens deze periode hield Duitsland enige tienduizenden Belgen krijgsgevangen, in kampen die zich in het Derde Rijk bevonden. Juridisch gezien hadden deze militairen recht op bescherming, zoals vastgelegd in de Conventie van Genève van 1929. Met dit in het achterhoofd, onderneemt deze verhandeling een studie van de behandeling van de Belgische krijgsgevangenen. Ze is gebaseerd op de eigentijdse bronnen en gaat daarin op zoek naar al dan niet verborgen signalen. Na een analyse van de Conventie en de instellingen die zich met de controle van haar uitvoering belastten, kijken we ook naar de structuur aan Duitse zijde, want het is belangrijk om op zoek te kunnen naar welk beleid ten grondslag lag aan de behandeling.

Nogmaals dienen we hier te onderstrepen dat we niet op zoek zijn naar individuele problemen. Overstijgen we de anekdotiek, dan zijn we in staat om specifieke problemen te ontdekken in een algemeen kader. In een groep van tienduizenden heeft het geen zin te zoeken naar personen die zich tekort gedaan voelen, maar moeten we de blik wenden naar zoveel mogelijk bronnen die ons over de toestand vertellen. Want wanneer een probleem algemeen is, zal het in de seriële bronnen opduiken: waarom zou het immers verzwegen worden in onafhankelijke rapporten?

Dit inleidende stuk wordt gevolgd door eerst de algemene problemen, voornamelijk de materiële omstandigheden. In de eerste plaats gaat het hier om de zorgtaak: het voeden en kleden van de gevangenen, hun huisvesting en gezondheidszorg. Maar ook over de tewerkstelling, die voor de overwinnaars zulk een belangrijke factor is dat ze de verboden graag aan hun laars lappen; over de rechtszekerheid en het ontslagen uit de gevangenschap mits geldige redenen. Natuurlijk is het ook mogelijk om te repatriëren tegen de Conventie in, bijvoorbeeld om politieke redenen. Het gaat dus globaal genomen om dagdagelijkse toepassingen en schendingen.

Via deze blik op het kampensysteem en het leven daarin zoals het vrijwel elke Belgische krijgsgevangene overvallen zou hebben, komen we bij een aparte vraag. In een eveneens afgescheiden hoofdstuk gaan we namelijk dieper in op de vraag of de resultaten van het onderzoek hetzelfde blijven, als het over joodse Belgische krijgsgevangenen gaat. Deze vraag is gezien de context perfect legitiem, en zelfs vrij logisch. Toch spreekt het hoofdstuk eerst over de selectieve blindheid, en als gevolg daarvan: over de onzichtbaarheid in de bronnen. Met het schaarse materiaal voorhanden illustreren we hoe de Duitsers wel degelijk op de hoogte waren van de aanwezigheid van deze joden, hoe bij sommige nationaliteiten zelfs brutaliteiten werden gepleegd op deze soldaten, maar ook: dat bij de Belgen de joden als groep niet nadelig werden bejegend.

Er zijn echter nog enkele problemen, die in dit verband niet thuishoorden, en dus vanwege hun specifieke aard verderop aan bod komen. Een eerste daarvan is een vrij ingrijpend: het gaat om de Duitse reactie op de oorlogsverklaring aan de Verenigde Staten, en de gevolgen daarvan. Tot dan toe had Berlijn namelijk niet actief geprobeerd om de controlemechanismen te saboteren. Doch ditmaal verkoos men de kwestie op te lossen door vanuit België zelf een commissie op te starten, liever dan een onafhankelijke *Puissance Protectrice* aan te duiden. Dat is op zijn minst ongewoon en dus wordt dit Duitse antwoord nauwlettend bestudeerd, net zoals de Commissie T'Serclaes die eruit voortkwam. De resultaten van deze onderzoeksvragen zijn helaas niet altijd ondubbelzinnig. In elk geval was de oplossing niet nodig en volgde ze niet de geest van de wet.

Ook de gevolgen van de bombardementen op de weerloze krijgsgevangenen, en de zogenaamde strafkampen treden op dit ogenblik naar voren. Deze uitzonderlijke kampen werden door Duitse autoriteiten als disciplinaire maatregel gebruikt. Represailles en straffen zonder vonnis zijn verboden door de Conventie. Men zou geneigd zijn deze kampen aan te rekenen als een schending daarvan, dus. Maar hoewel we geen afbreuk aan het leed van de gestraften willen doen, dient gezegd dat het regime er inderdaad zeer hard was, maar dat deze 'strafkampen' in hun aard niet verschilden van de andere. Dat was vrijwel zeker het geval alvorens er Westerse krijgsgevangenen werden geplaatst, maar niet meer daarna.

Het oprukkende Rode Leger maakte trouwens toch een eind aan dergelijke praktijken, want de meeste van de kampen in kwestie lagen in het oosten. Vanaf eind 1944, en zeker in 1945 kwam het front naderbij. Misstanden ontstonden als gevolg van het onvermogen van de

Duitsers om hun kampensysteem nog te ondersteunen. Bovendien werden de krijgsgevangenen in vele gevallen betrokken bij de instorting van het regime, en als dat niet het geval was, hielden de gevechten nog risico's in voor de Belgen. Slachtoffers waren vrijwel onvermijdelijk, maar hoeveel onder hen stierven onnodig? Een efficiënter beleid had beter resultaten gehad. Dit wordt allemaal besproken in het laatste hoofdstuk.

Na al deze punten zijn we aan het einde van de oorlog gekomen, en kunnen we terugblikken. Het leven in krijgsgevangenschap is geen pretje, en dat was voor de Belgen niet anders. Maar het was wel draaglijk omdat in weerwil van de overtredingen, Duitsland nooit aan de Conventie verzaakt heeft, in woord als niet in daad. Impliciet erkenden de Duitsers de meeste basisrechten van Belgische krijgsgevangenen. Toch verwaarloosden ze de voeding van hun gevangenen, oefenden ze druk uit op vrijgestelden op te werken, enzovoorts. Met name als de politiek zich bemoeide, was dat om de rechten van de krijgsgevangenen teniet te doen. Mogelijk was de Duitse behandeling van de Belgische krijgsgevangenen dus niet naar hun beste vermogen, zonder daarbij, in het collectieve, onmenselijk te zijn. De Duitsers gaven voorrang aan hun eigen belangen, en ze waren zich er van bewust dat dit niet correct was.

Résumé en français

Pour la Belgique, la Seconde Guerre Mondiale dura du 10 mai 1940 au 8 mai 1945. Pendant cette période, l'Allemagne garda des milliers des prisonniers de guerre belges, dans des Stalags se trouvant au Troisième Reich. Juridiquement ces militaires avaient droit aux protections qu'offrait la Convention de Genève de 1929 – malgré le fait que la Belgique était entièrement occupée. Voilà le point de départ de cette étude, qui a pour objet le traitement des '*PGB*' ou prisonniers de guerre belges. Se basant sur des sources contemporaines, elle recherche des signaux explicites et cachés dans les sources d'origine.

Ce travail ne cherche pas à traiter de problèmes individuels. En transcendant la petite histoire, nous pouvons découvrir des problèmes spécifiques dans un contexte très large. Dans un groupe de prisonniers aussi grand que celui-ci, il n'a pas été difficile de trouver des gens se plaignant de mauvais traitements. Il nous a fallu regarder les sources historiques traitant de la situation au moment même. Car c'est seulement si une difficulté est répandue qu'elle émergera dans des sources sérielles. Quand il s'agit de rapports par des instances indépendantes, il n'y a pas de raisons de croire que des choses seraient étouffées.

Après une analyse de la Convention et des organismes qui sont chargé du contrôle, cette analyse s'attardera ensuite aux structures du côté allemand pour mieux comprendre d'où vient la politique qui détermine le traitement des prisonniers. Cette partie préliminaire est suivie tout d'abord par des problèmes d'ordre général, c.à.d. de nature plutôt matérielle.

Considérons alors ces questions générales: tout d'abord on a l'obligation de veiller aux besoins nutritifs et vestimentaires, au logement et à la santé des prisonniers. Mais c'est également lié à la mise au travail obligatoire, tellement importante pour les vainqueurs qu'ils aiment oublier les restrictions; la sécurité juridique et le rapatriement si c'est nécessaire. Bien sûr, il est aussi possible de rapatrier, à l'encontre de ce que la Convention préconisait (par exemple pour des raisons politiques). Disons: applications et violations quotidiennes.

Ce tour d'horizon sur le système des Stalags et la vie des prisonniers nous mène à une question plus particulière: soit la question de savoir si les résultats de ces recherches resteront les mêmes si on prend pour sujet les prisonniers de guerre belges... juifs.

Considérant le racisme des nazis, cette question paraît totalement légitime et logique. Pourtant, ce chapitre commence par dénoncer une cécité sélective qui a provoqué l'absence des Juifs dans les sources. Les éléments assez rares à notre disposition sont utilisés pour démontrer que les Allemands savaient bien que des Juifs séjournèrent parmi les Belges. On y voit que dans le cas de certaines autres nationalités, ces groupes juifs ont été discriminés et parfois brutalisés. Il apparaît que cette ségrégation n'a jamais eu lieu parmi les Belges.

D'autres problèmes plus spécifiques sont ensuite pris en considération. Le premier est la question de la Puissance Protectrice: la situation qui a été créée avec la déclaration de guerre contre les Etats-Unis. Des conséquences graves en ont résulté. Jusqu'à ce moment-là, Berlin n'avait jamais tenté activement de saboter les contrôles prévus par la Convention. Cette fois-ci, on a choisi de régler les choses par une commission belge plutôt que de désigner une autre Puissance Protectrice neutre. On peut dire que cette manière de procéder est pour le moins hors du commun. On doit étudier cette réponse allemande scrupuleusement, aussi bien que la Commission T'Serclaes qui en résulta. Malheureusement, les conclusions à tirer ici ne sont pas toujours claires. On peut cependant s'assurer que cette solution n'était ni nécessaire, ni conforme à l'esprit de la loi.

Nous jetterons aussi un regard sur les effets des bombardements sur l'Allemagne, y compris sur les prisonniers impuissants, et les camps dits 'de représailles'. Ces camps extraordinaires étaient utilisés par les pouvoirs par mesure disciplinaire. Les représailles ainsi que les peines infligées sans jugement sont contraires à la Convention. On serait alors tenté de juger ceci comme une transgression claire et nette de ce texte. Mais, sans diminuer les souffrances des habitants, on doit considérer le régime comme très strict mais au fond, la nature de ces camps ne différait guère des autres Stalags. En tout cas, après l'arrivée des PGB.

L'armée soviétique y mit terme. La plupart de ces camps spéciaux se trouvaient à l'Est, ils furent donc les premiers à être libérés par les Russes. Depuis la fin de l'année 1944, et surtout en 1945, le front se rapprochait de l'Allemagne. A ce moment, beaucoup de problèmes relevaient du fait que le Reich, si fier jadis, ne savait plus supporter le système Stalag. Parfois le régime en déclin tirait des prisonniers de guerre avec lui, et des combats menaçaient

continuellement les PG. Il y aurait eu des victimes dans tous les cas. Peut-être y en aurait-il eu moins avec une politique mieux menée?

En bref, la détérioration est l'objet du dernier chapitre.

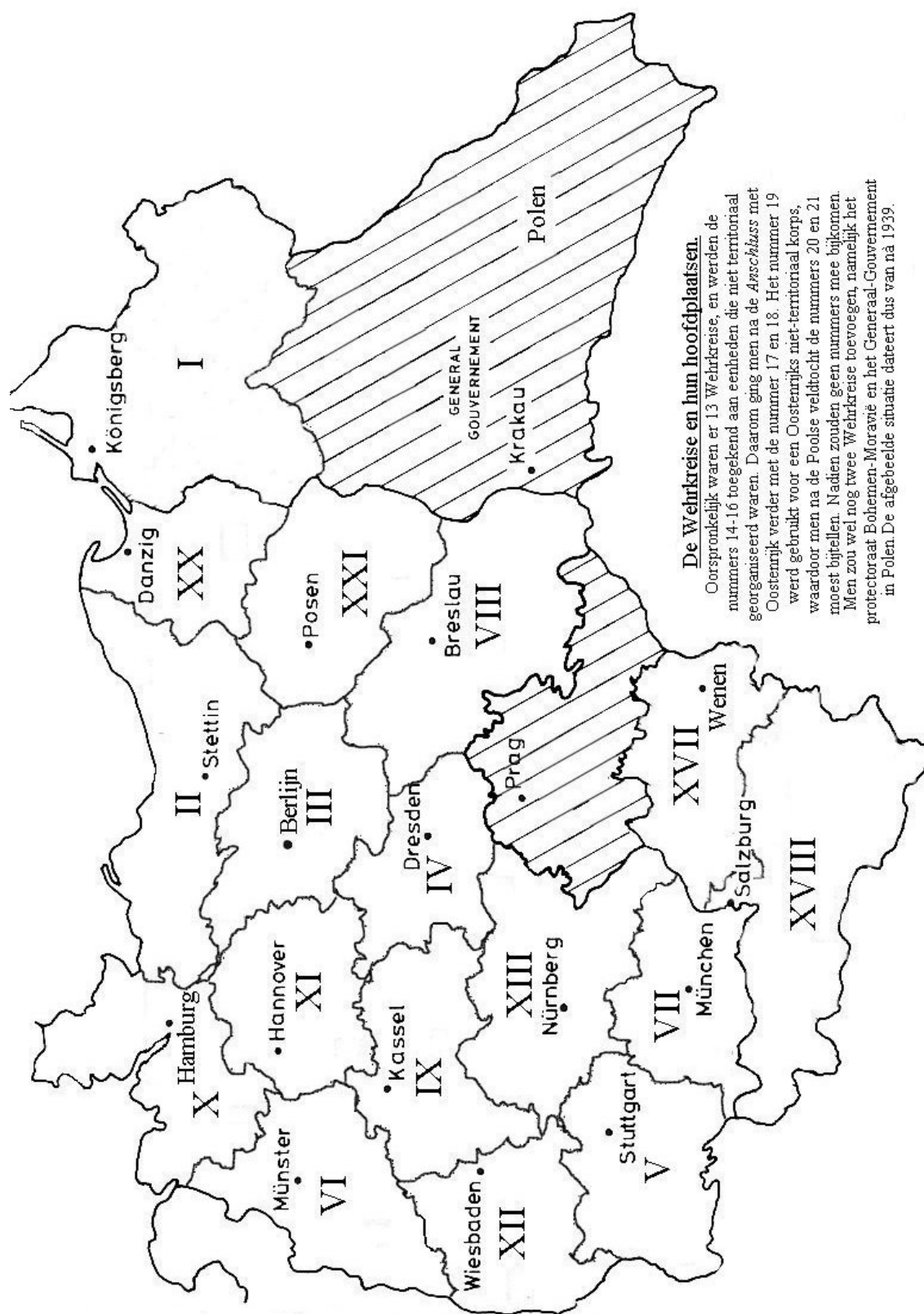
On est arrivé à la fin de la guerre, et maintenant le temps est venu de tirer des conclusions, à la fin de cette étude. La vie en tant que prisonnier de guerre ne fut guère une partie de plaisir, même pour les Belges.

Or, la vie était plus ou moins supportable car, bien qu'il y avait des infractions à la Convention, l'Allemagne n'a jamais cessé d'accepter celle-ci comme norme. Jamais, du moins dans les mots, a-t-on nié que la Convention était de vigueur. L'Allemagne reconnaissait donc les droits des prisonniers de guerre. En dépit de cela, elle a négligé la nourriture des PG, tenté de les forcer à travailler malgré que la Convention ait bien stipulé qu'ils ne devaient pas travailler, etcetera. Chaque fois que les nazis s'en mêlaient, une violation des droits des prisonniers en était la conséquence.

On peut dire que les Allemands n'ont pas traité les Belges de leur mieux, sans que les mauvais traitements n'aient pour autant été, dans l'ensemble, inhumains. Ils ont donné la préférence à leurs propres intérêts, pleinement conscients que cela n'était pas correct.

Bijlagen

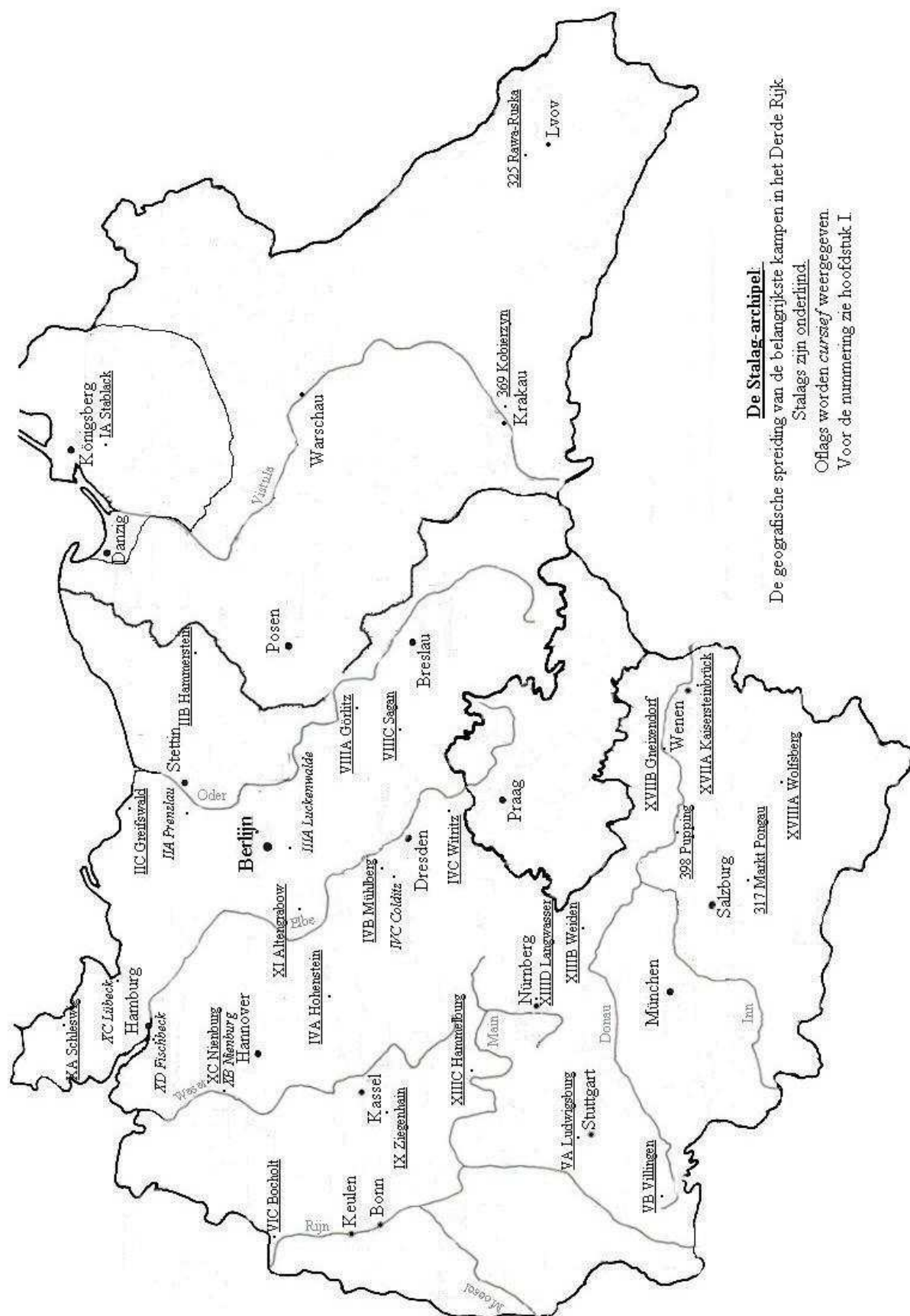
De Wehrkreise



De Wehrkreise en hun hoofdplaatsen.

Oorspronkelijk waren er 13 Wehrkreise, en werden de nummers 14-16 toegekend aan eenheden die niet territoriaal georganiseerd waren. Daarom ging men na de *Anschluss* met Oostenrijk verder met de nummer 17 en 18. Het nummer 19 werd gebruikt voor een Oostenrijks niet-territoriaal korps, waardoor men na de Poolse veldtocht de nummers 20 en 21 moest bijtellen. Nadien zouden geen nummers mee bijkomen. Men zou wel nog twee Wehrkreise toevoegen, namelijk het protectoraat Bohemen-Moravië en het Generaal-Gouvernement in Polen. De afgebeelde situatie dateert dus van na 1939.

De ligging van de belangrijkste kampen



Convention relative au traitement des prisonniers de guerre Genève, 27 juillet 1929

(Liste des Parties Contractantes)

reconnaissant que, dans le cas extrême d'une guerre, il sera du devoir de toute Puissance d'en atténuer, dans la mesure du possible, les rigueurs inévitables et d'adoucir le sort des prisonniers de guerre ; désireux de développer les principes qui ont inspiré les conventions internationales de La Haye, en particulier la Convention concernant les lois et coutumes de la guerre et le Règlement qui y est annexé ;
ont résolu de conclure une Convention à cet effet,
et ont nommé pour leurs Plénipotentiaires, savoir :

(Liste des Plénipotentiaires)

Lesquels, après s'être communiqué leurs pleins pouvoirs, trouvés en bonne et due forme, sont convenus de ce qui suit :

TITRE I DISPOSITIONS GENERALES.

ARTICLE PREMIER.

La présente Convention s'appliquera, sans préjudice des stipulations du Titre VII :

- 1) à toutes les personnes visées par les articles 1er, 2 et 3 du Règlement annexé à la Convention de La Haye concernant les lois et coutumes de la guerre sur terre, du 18 octobre 1907, et capturées par l'ennemi ;
- 2) à toutes les personnes appartenant aux forces armées des parties belligérantes, capturées par l'ennemi au cours d'opérations de guerre maritimes ou aériennes, sous réserve des dérogations que les conditions de cette capture rendraient inévitables. Toutefois, ces dérogations ne devront pas porter atteinte aux principes fondamentaux de la présente Convention ; elles prendront fin dès le moment où les personnes capturées auront rejoint un camp de prisonniers de guerre.

ARTICLE 2.

Les prisonniers de guerre sont au pouvoir de la Puissance ennemie, mais non des individus ou des corps de troupe qui les ont capturés.

Ils doivent être traités, en tout temps, avec humanité et être protégés notamment contre les actes de violence, les insultes et la curiosité publique.

Les mesures de représailles à leur égard sont interdites.

ARTICLE 3.

Les prisonniers de guerre ont droit au respect de leur personnalité et de leur honneur. Les femmes seront traitées avec tous les égards dus à leur sexe.

Les prisonniers conservent leur pleine capacité civile.

ARTICLE 4.

La Puissance détentrice des prisonniers de guerre est tenue de pourvoir à leur entretien.

Des différences de traitement entre les prisonniers ne sont licites que si elles se basent sur le grade militaire, l'état de santé physique ou psychique, les aptitudes professionnelles ou le sexe de ceux qui en bénéficient.

TITRE II DE LA CAPTURE.

ARTICLE 5.

Chaque prisonnier de guerre est tenu de déclarer, s'il est interrogé à ce sujet, ses véritables noms et grade, ou bien son numéro matricule.

Dans le cas où il enfreindrait cette règle, il s'exposerait à une restriction des avantages accordés aux prisonniers de sa catégorie.

Aucune contrainte ne pourra être exercée sur les prisonniers pour obtenir des renseignements relatifs à la situation de leur armée ou de leur pays. Les prisonniers qui refuseront de répondre ne pourront être ni menacés, ni insultés, ni exposés à des désagréments ou désavantages de quelque nature que ce soit. Si, en raison de son état physique ou mental, un prisonnier est dans l'incapacité d'indiquer son identité, il sera confié au service de santé.

ARTICLE 6.

Tous les effets et objets d'usage personnel - sauf les armes, les chevaux, l'équipement militaire et les papiers militaires - resteront en la possession des prisonniers de guerre, ainsi que les caisses métalliques et les masques contre les gaz.

Les sommes dont sont porteurs les prisonniers ne pourront leur être enlevées que sur l'ordre d'un officier et après que leur montant aura été constaté. Un reçu en sera délivré. Les sommes ainsi enlevées devront être portées au compte de chaque prisonnier.

Les pièces d'identité, les insignes de grade, les décorations et les objets de valeur ne pourront être enlevés aux prisonniers.

TITRE III DE LA CAPTIVITE

SECTION I DE L'EVACUATION DES PRISONNIERS DE GUERRE.

ARTICLE 7.

Dans le plus bref délai possible après leur capture, les prisonniers de guerre seront évacués sur des dépôts situés dans une région assez éloignée de la zone de combat pour qu'ils se trouvent hors de danger.

Ne pourront être maintenus, temporairement, dans une zone dangereuse que les prisonniers qui, en raison de leurs blessures ou de leurs maladies, courraient de plus grands risques à être évacués qu'à rester sur place.

Les prisonniers ne seront pas inutilement exposés au danger, en attendant leur évacuation d'une zone de combat.

L'évacuation à pied des prisonniers ne pourra se faire normalement que par étapes de 20 kilomètres par jour, à moins que la nécessité d'atteindre les dépôts d'eau et de nourriture n'exige de plus longues étapes.

ARTICLE 8.

Les belligérants sont tenus de se notifier réciproquement toute capture de prisonniers dans le plus bref délai possible, par l'intermédiaire des bureaux de renseignements, tels qu'ils sont organisés à l'article 77. Ils sont également tenus de s'indiquer mutuellement les adresses officielles auxquelles les correspondances des familles peuvent être adressées aux prisonniers de guerre.

Aussitôt que faire se pourra, tout prisonnier devra être mis en mesure de correspondre lui-même avec sa famille, dans les conditions prévues aux articles 36 et suivants.

En ce qui concerne les prisonniers capturés sur mer, les dispositions du présent article seront observées aussitôt que possible après l'arrivée au port.

SECTION II

DES CAMPS DE PRISONNIERS DE GUERRE.

ARTICLE 9.

Les prisonniers de guerre pourront être internés dans une ville, forteresse ou localité quelconque, avec l'obligation de ne pas s'en éloigner au delà de certaines limites déterminées. Ils pourront également être internés dans des camps clôturés ; ils ne pourront être enfermés ou consignés que par mesure indispensable de sûreté ou d'hygiène, et seulement pendant la durée des circonstances qui nécessitent cette mesure.

Les prisonniers capturés dans des régions malsaines ou dont le climat est pernicieux pour les personnes venant des régions tempérées seront transportés, aussitôt que possible, sous un climat plus favorable.

Les belligérants éviteront, autant que possible, de réunir dans un même camp des prisonniers de races ou de nationalités différentes.

Aucun prisonnier ne pourra, à quelque moment que ce soit, être renvoyé dans une région où il serait exposé au feu de la zone de combat, ni être utilisé pour mettre par sa présence certains points ou certaines régions à l'abri du bombardement.

Chapitre premier.

De l'installation des camps.

ARTICLE 10.

Les prisonniers de guerre seront logés dans des bâtiments ou dans des baraquements présentant toutes garanties possibles d'hygiène et de salubrité.

Les locaux devront être entièrement à l'abri de l'humidité, suffisamment chauffés et éclairés. Toutes les précautions devront être prises contre les dangers d'incendie.

Quant aux dortoirs : surface totale, cube d'air minimum, aménagement et matériel de couchage, les conditions seront les mêmes que pour les troupes de dépôt de la Puissance détentrice.

Chapitre 2.

De la nourriture et de l'habillement des prisonniers de guerre.

ARTICLE 11.

La ration alimentaire des prisonniers de guerre sera équivalente en quantité et qualité à celle des troupes de dépôt.

Les prisonniers recevront, en outre, les moyens de préparer eux-mêmes les suppléments dont ils disposeraient.

De l'eau potable en suffisance leur sera fournie. L'usage du tabac sera autorisé. Les prisonniers pourront être employés aux cuisines.

Toutes mesures disciplinaires collectives portant sur la nourriture sont interdites.

ARTICLE 12.

L'habillement, le linge et les chaussures seront fournis aux prisonniers de guerre par la Puissance détentrice. Le remplacement et les réparations de ces effets devront être assurés régulièrement. En outre, les travailleurs devront recevoir une tenue de travail partout où la nature du travail l'exigera.

Dans tous les camps seront installées des cantines où les prisonniers pourront se procurer, aux prix du commerce local, des denrées alimentaires et des objets usuels.

Les bénéfices procurés par les cantines aux administrations des camps seront utilisés au profit des prisonniers.

Chapitre 3.

De l'hygiène dans les camps.

ARTICLE 13.

Les belligérants seront tenus de prendre toutes les mesures d'hygiène nécessaires pour assurer la

propreté et la salubrité des camps et pour prévenir les épidémies.

Les prisonniers de guerre disposeront, jour et nuit, d'installations conformes aux règles de l'hygiène et maintenues en état constant de propreté.

En outre, et sans préjudice des bains et douches dont les camps seront pourvus dans la mesure du possible, il sera fourni aux prisonniers pour leurs soins de propreté corporelle une quantité d'eau suffisante.

Ils devront avoir la possibilité de se livrer à des exercices physiques et de bénéficier du plein air.

ARTICLE 14.

Chaque camp possédera une infirmerie, où les prisonniers de guerre recevront les soins de toute nature dont ils pourront avoir besoin. Le cas échéant, des locaux d'isolement seront réservés aux malades atteints d'affections contagieuses.

Les frais de traitement, y compris ceux des appareils provisoires de prothèse, seront à la charge de la Puissance détentric.

Les belligérants seront tenus de remettre, sur demande, à tout prisonnier traité une déclaration officielle indiquant la nature et la durée de sa maladie, ainsi que les soins reçus.

Il sera loisible aux belligérants de s'autoriser mutuellement, par voie d'arrangements particuliers, à retenir dans les camps des médecins et infirmiers chargés de soigner leurs compatriotes prisonniers.

Les prisonniers atteints d'une maladie grave ou dont l'état nécessite une intervention chirurgicale importante, devront être admis, aux frais de la Puissance détentric, dans toute formation militaire ou civile qualifiée pour les traiter.

ARTICLE 15.

Des inspections médicales des prisonniers de guerre seront organisées au moins une fois par mois.

Elles auront pour objet le contrôle de l'état général de santé et de l'état de propreté, ainsi que le dépistage des maladies contagieuses, notamment de la tuberculose et des affections vénériennes.

Chapitre 4.

Des besoins intellectuels et moraux des prisonniers de guerre.

ARTICLE 16.

Toute latitude sera laissée aux prisonniers de guerre pour l'exercice de leur religion, y compris l'assistance aux offices de leur culte, à la seule condition de se conformer aux mesures d'ordre et de police prescrites par l'autorité militaire.

Les ministres d'un culte, prisonniers de guerre, quelle que soit la dénomination de ce culte, seront autorisés à exercer pleinement leur ministère parmi leurs coreligionnaires.

ARTICLE 17.

Les belligérants encourageront le plus possible les distractions intellectuelles et sportives organisées par les prisonniers de guerre.

Chapitre 5.

De la discipline intérieure des camps.

ARTICLE 18.

Chaque camp de prisonniers de guerre sera placé sous l'autorité d'un officier responsable.

Outre les marques extérieures de respect prévues par les règlements en vigueur dans leurs armées à l'égard de leurs nationaux, les prisonniers de guerre devront le salut à tous les officiers de la Puissance détentric.

Les officiers prisonniers de guerre ne seront tenus de saluer que les officiers de grade supérieur ou égal de cette Puissance.

ARTICLE 19.

Le port des insignes de grade et des décorations sera autorisé.

ARTICLE 20.

Les règlements, ordres, avertissements et publications de toute nature devront être communiqués aux prisonniers de guerre dans une langue qu'ils comprennent. Le même principe sera appliqué aux interrogatoires.

Chapitre 6.

Dispositions spéciales concernant les officiers et assimilés.

ARTICLE 21.

Dès le début des hostilités, les belligérants seront tenus de se communiquer réciproquement les titres et les grades en usage dans leurs armées respectives, en vue d'assurer l'égalité de traitement entre les officiers et assimilés de grades équivalents.

Les officiers et assimilés prisonniers de guerre seront traités avec les égards dus à leur grade et à leur âge.

ARTICLE 22.

En vue d'assurer le service des camps d'officiers, des soldats prisonniers de guerre de la même armée, et autant que possible parlant la même langue, y seront détachés, en nombre suffisant, en tenant compte du grade des officiers et assimilés.

Ceux-ci se procureront leur nourriture et leurs vêtements sur la solde qui leur sera versée par la Puissance détentrice. La gestion de l'ordinaire par les officiers eux-mêmes devra être favorisée de toute manière.

Chapitre 7.

Des ressources pécuniaires des prisonniers de guerre.

ARTICLE 23.

Sous réserve d'arrangements particuliers entre les Puissances belligérantes, et notamment de ceux prévus à l'article 24, les officiers et assimilés prisonniers de guerre recevront de la Puissance détentrice la même solde que les officiers de grade correspondant dans les armées de cette Puissance, sous condition, toutefois, que cette solde ne dépasse pas celle à laquelle ils ont droit dans les armées du pays qu'ils ont servi. Cette solde leur sera versée intégralement, une fois par mois si possible, et sans qu'il puisse être fait aucune déduction pour des dépenses incombant à la Puissance détentrice, alors même qu'elles seraient en leur faveur.

Un accord entre les belligérants fixera le taux du change applicable à ce paiement ; à défaut de pareil accord, le taux adopté sera celui en vigueur au moment de l'ouverture des hostilités.

Tous les versements effectués aux prisonniers de guerre à titre de solde devront être remboursés, à la fin des hostilités, par la Puissance qu'ils ont servie.

ARTICLE 24.

Dès le début des hostilités, les belligérants fixeront d'un commun accord le montant maximum d'argent comptant que les prisonniers de guerre des divers grades et catégories seront autorisés à conserver par devers eux. Tout excédent retiré ou retenu à un prisonnier sera, de même que tout dépôt d'argent effectué par lui, porté à son compte, et ne pourra être converti en une autre monnaie sans son assentiment.

Les soldes créditeurs de leurs comptes seront versés aux prisonniers de guerre à la fin de leur captivité. Pendant la durée de celles-ci, des facilités leur seront accordées pour le transfert de ces sommes, en tout ou partie, à des banques ou à des particuliers dans leur pays d'origine.

Chapitre 8.

Du transfert des prisonniers de guerre.

ARTICLE 25.

A moins que la marche des opérations militaires ne l'exige, les prisonniers de guerre malades et blessés ne seront pas transférés tant que leur guérison pourrait être compromise par le voyage.

ARTICLE 26.

En cas de transfert, les prisonniers de guerre seront avisés au préalable officiellement de leur nouvelle destination ; ils seront autorisés à emporter leurs effets personnels, leur correspondance et les colis arrivés à leur adresse.

Toutes dispositions utiles seront prises pour que la correspondance et les colis adressés à leur ancien camp leur soient transmis sans délai.

Les sommes déposées au compte des prisonniers transférés seront transmises à l'autorité compétente du lieu de leur nouvelle résidence.

Les frais causés par les transferts seront à la charge de la Puissance détentrice.

SECTION III

DU TRAVAIL DES PRISONNIERS DE GUERRE.

Chapitre premier.

Généralités

ARTICLE 27.

Les belligérants pourront employer comme travailleurs les prisonniers de guerre valides, selon leur grade et leurs aptitudes, à l'exception des officiers et assimilés.

Toutefois, si des officiers ou assimilés demandent un travail qui leur convienne, celui-ci leur sera procuré dans la mesure du possible.

Les sous-officiers prisonniers de guerre ne pourront être astreints qu'à des travaux de surveillance, à moins qu'ils ne fassent la demande expresse d'une occupation rémunératrice.

Les belligérants seront tenus de mettre, pendant toute la durée de la captivité, les prisonniers de guerre victimes d'accidents du travail au bénéfice des dispositions applicables aux travailleurs de même catégorie selon la législation de la Puissance détentrice. En ce qui concerne les prisonniers de guerre auxquels ces dispositions légales ne pourraient être appliquées en raison de la législation de cette Puissance, celle-ci s'engage à recommander à son corps législatif toutes mesures propres à indemniser équitablement les victimes.

Chapitre 2.

De l'organisation du travail.

ARTICLE 28.

La Puissance détentrice assumera l'entière responsabilité de l'entretien, des soins, du traitement et du paiement des salaires des prisonniers de guerre travaillant pour le compte de particuliers.

ARTICLE 29.

Aucun prisonnier de guerre ne pourra être employé à des travaux auxquels il est physiquement inapte.

ARTICLE 30.

La durée du travail journalier des prisonniers de guerre, y compris celle du trajet d'aller et de retour, ne sera pas excessive et ne devra, en aucun cas, dépasser celle admise pour les ouvriers civils de la région employés au même travail. Il sera accordé à chaque prisonnier un repos de vingt-quatre heures consécutives chaque semaine, de préférence le dimanche.

Chapitre 3.

Du travail prohibé.

ARTICLE 31.

Les travaux fournis par les prisonniers de guerre n'auront aucun rapport direct avec les opérations de la guerre. En particulier, il est interdit d'employer des prisonniers à la fabrication et au transport d'armes ou de munitions de toute nature, ainsi qu'au transport de matériel destiné à des unités combattantes.

En cas de violation des dispositions de l'alinéa précédent, les prisonniers ont la latitude, après exécution ou commencement d'exécution de l'ordre, de faire présenter leurs réclamations par

l'intermédiaire des hommes de confiance dont les fonctions sont prévues aux articles 43 et 44, ou, à défaut d'homme de confiance, par l'intermédiaire des représentants de la Puissance protectrice.

ARTICLE 32.

Il est interdit d'employer des prisonniers de guerre à des travaux insalubres ou dangereux. Toute aggravation des conditions du travail par mesure disciplinaire est interdite.

Chapitre 4.

Des détachements de travail

ARTICLE 33.

Le régime des détachements de travail devra être semblable à celui des camps de prisonniers de guerre, en particulier en ce qui concerne les conditions hygiéniques, la nourriture, les soins en cas d'accident ou de maladie, la correspondance et la réception des colis.

Tout détachement de travail relèvera d'un camp de prisonniers. Le commandant de ce camp sera responsable de l'observation, dans le détachement de travail, des dispositions de la présente Convention.

Chapitre 5.

Du salaire.

ARTICLE 34.

Les prisonniers de guerre ne recevront pas de salaire pour les travaux concernant l'administration, l'aménagement et l'entretien des camps.

Les prisonniers employés à d'autres travaux auront droit à un salaire à fixer par des accords entre les belligérants.

Ces accords spécifieront également la part que l'administration du camp pourra retenir, la somme qui appartiendra au prisonnier de guerre et la manière dont cette somme sera mise à sa disposition pendant la durée de sa captivité.

En attendant la conclusion des dits accords, la rétribution du travail des prisonniers sera fixée selon les normes ci-dessous :

- a) Les travaux faits pour l'Etat seront payés d'après les tarifs en vigueur pour les militaires de l'armée nationale exécutant les mêmes travaux, ou, s'il n'en existe pas, d'après un tarif en rapport avec les travaux exécutés.
- b) Lorsque les travaux ont lieu pour le compte d'autres administrations publiques ou pour des particuliers, les conditions en seront réglées d'accord avec l'autorité militaire.

Le solde restant au crédit du prisonnier lui sera remis à la fin de sa captivité. En cas de décès, il sera transmis par la voie diplomatique aux héritiers du défunt.

SECTION IV

DES RELATIONS DES PRISONNIERS DE GUERRE AVEC L'EXTERIEUR.

ARTICLE 35.

Dès le début des hostilités, les belligérants publieront les mesures prévues pour l'exécution des dispositions de la présente section.

ARTICLE 36.

Chacun des belligérants fixera périodiquement le nombre des lettres et des cartes postales que les prisonniers de guerre des diverses catégories seront autorisés à expédier par mois, et notifiera ce nombre à l'autre belligérant. Ces lettres et cartes seront transmises par la poste suivant la voie la plus courte. Elles ne pourront être retardées ni retenues pour motifs de discipline.

Dans le délai maximum d'une semaine après son arrivée au camp et de même en cas de maladie, chaque prisonnier sera mis en mesure d'adresser à sa famille une carte postale l'informant de sa capture

et de l'état de sa santé. Les dites cartes postales seront transmises avec toute la rapidité possible et ne pourront être retardées d'aucune manière.

En règle générale, la correspondance des prisonniers sera rédigée dans la langue maternelle de ceux-ci. Les belligérants pourront autoriser la correspondance en d'autres langues.

ARTICLE 37.

Les prisonniers de guerre seront autorisés à recevoir individuellement des colis postaux contenant des denrées alimentaires et d'autres articles destinés à leur ravitaillement ou à leur habillement. Les colis seront remis aux destinataires contre quittance.

ARTICLE 38.

Les lettres et envois d'argent ou de valeurs, ainsi que les colis postaux destinés aux prisonniers de guerre ou expédiés par eux, soit directement, soit par l'intermédiaire des bureaux de renseignements prévus à l'article 77, seront affranchis de toutes taxes postales, aussi bien dans les pays d'origine et de destination que dans les pays intermédiaires.

Les dons et secours en nature destinés aux prisonniers seront pareillement affranchis de tous droits d'entrée et autres, ainsi que des taxes de transport sur les chemins de fer exploités par l'Etat.

Les prisonniers pourront, en cas d'urgence reconnue, être autorisés à expédier des télégrammes, contre paiement des taxes usuelles.

ARTICLE 39.

Les prisonniers de guerre seront autorisés à recevoir individuellement des envois de livres, qui pourront être soumis à la censure.

Les représentants des Puissances protectrices et des sociétés de secours dûment reconnues et autorisées pourront envoyer des ouvrages et des collections de livres aux bibliothèques des camps de prisonniers. La transmission de ces envois aux bibliothèques ne pourra être retardée sous prétexte de difficultés de censure.

ARTICLE 40.

La censure des correspondances devra être faite dans le plus bref délai possible. Le contrôle des envois postaux devra, en outre, s'effectuer dans des conditions propres à assurer la conservation des denrées qu'ils pourront contenir et, si possible, en présence du destinataire ou d'un homme de confiance dûment reconnu par lui.

Les interdictions de correspondance édictées par les belligérants, pour des raisons militaires ou politiques, ne pourront avoir qu'un caractère momentané et devront être aussi brèves que possible.

ARTICLE 41.

Les belligérants assureront toutes facilités pour la transmission des actes, pièces ou documents destinés aux prisonniers de guerre ou signés par eux, en particulier des procurations et des testaments. Ils prendront les mesures nécessaires pour assurer, en cas de besoin, la légalisation des signatures données par les prisonniers.

SECTION V

DES RAPPORTS DES PRISONNIERS DE GUERRE AVEC LES AUTORITES.

Chapitre premier.

Des plaintes des prisonniers de guerre à raison du régime de la captivité.

ARTICLE 42.

Les prisonniers de guerre auront le droit de faire connaître aux autorités militaires sous le pouvoir desquelles ils se trouvent leurs requêtes concernant le régime de captivité auquel ils sont soumis.

Ils auront également le droit de s'adresser aux représentants des Puissances protectrices pour leur signaler les points sur lesquels ils auraient des plaintes à formuler à l'égard du régime de la captivité.

Ces requêtes et réclamations devront être transmises d'urgence.

Même si elles sont reconnues non fondées, elles ne pourront donner lieu à aucune punition.

Chapitre 2.

Des représentants des prisonniers de guerre.

ARTICLE 43.

Dans toute localité où se trouveront des prisonniers de guerre, ceux -ci seront autorisés à désigner des hommes de confiance chargés de les représenter vis-à-vis des autorités militaires et des Puissances protectrices.

Cette désignation sera soumise à l'approbation de l'autorité militaire.

Les hommes de confiance seront chargés de la réception et de la répartition des envois collectifs. De même, au cas où les prisonniers décideraient d'organiser entre eux un système d'assistance mutuelle, cette organisation serait de la compétence des hommes de confiance. D'autre part, ceux -ci pourront prêter leurs offices aux prisonniers pour faciliter leurs relations avec les sociétés de secours mentionnées à l'article 78.

Dans les camps d'officiers et assimilés, l'officier prisonnier de guerre le plus ancien dans le grade le plus élevé sera reconnu comme intermédiaire entre les autorités du camp et les officiers et assimilés prisonniers. A cet effet, il aura la faculté de désigner un officier prisonnier pour l'assister en qualité d'interprète au cours des conférences avec les autorités du camp.

ARTICLE 44.

Lorsque les hommes de confiance seront employés comme travailleurs, leur activité comme représentants des prisonniers de guerre devra être comptée dans la durée obligatoire du travail.

Toutes facilités seront accordées aux hommes de confiance pour leur correspondance avec les autorités militaires et avec la Puissance protectrice. Cette correspondance ne sera pas limitée.

Aucun représentant des prisonniers ne pourra être transféré sans que le temps nécessaire lui ait été laissé pour mettre ses successeurs au courant des affaires en cours.

Chapitre 3.

Des sanctions pénales à l'égard des prisonniers de guerre.

1. - Dispositions générales

ARTICLE 45.

Les prisonniers de guerre seront soumis aux lois, règlements et ordres en vigueur dans les armées de la Puissance détentrice.

Tout acte d'insubordination autorisera à leur égard les mesures prévues par ces lois, règlements et ordres.

Demeurent réservées, toutefois, les dispositions du présent chapitre.

ARTICLE 46.

Les prisonniers de guerre ne pourront être frappés par les autorités militaires et les tribunaux de la Puissance détentrice d'autres peines que celles qui sont prévues pour les mêmes faits à l'égard des militaires des armées nationales.

A identité de grade, les officiers, sous-officiers ou soldats prisonniers de guerre subissant une peine disciplinaire ne seront pas soumis à un traitement moins favorable que celui prévu, en ce qui concerne la même peine, dans les armées de la Puissance détentrice.

Sont interdites toute peine corporelle, toute incarcération dans des locaux non éclairés par la lumière du jour et, d'une manière générale, toute forme quelconque de cruauté.

Sont également interdites les peines collectives pour des actes individuels.

ARTICLE 47.

Les faits constituant une faute contre la discipline, et notamment la tentative d'évasion, seront constatés d'urgence ; pour tous les prisonniers de guerre, gradés ou non, les arrêts préventifs seront réduits au strict minimum.

Les instructions judiciaires contre les prisonniers de guerre seront conduites aussi rapidement que le permettront les circonstances ; la détention préventive sera restreinte le plus possible.

Dans tous les cas, la durée de la détention préventive sera déduite de la peine infligée disciplinairement ou judiciairement, pour autant que cette déduction est admise pour les militaires nationaux.

ARTICLE 48.

Les prisonniers de guerre ne pourront, après avoir subi les peines judiciaires ou disciplinaires qui leur auront été infligées, être traités différemment des autres prisonniers.

Toutefois, les prisonniers punis à la suite d'une tentative d'évasion pourront être soumis à un régime de surveillance spécial, mais qui ne pourra comporter la suppression d'aucune des garanties accordées aux prisonniers par la présente Convention.

ARTICLE 49.

Aucun prisonnier de guerre ne peut être privé de son grade par la Puissance détentric.

Les prisonniers punis disciplinairement ne pourront être privés des prérogatives attachées à leur grade. En particulier, les officiers et assimilés qui subiront des peines entraînant privation de liberté ne seront pas placés dans les mêmes locaux que les sous-officiers ou hommes de troupe punis.

ARTICLE 50.

Les prisonniers de guerre évadés qui seraient repris avant d'avoir pu rejoindre leur armée ou quitter le territoire occupé par l'armée qui les a capturés ne seront passibles que de peines disciplinaires.

Les prisonniers qui, après avoir réussi à rejoindre leur armée ou à quitter le territoire occupé par l'armée qui les a capturés, seraient de nouveau faits prisonniers ne seront passibles d'aucune peine pour leur fuite antérieure.

ARTICLE 51.

La tentative d'évasion, même s'il y a récidive, ne sera pas considérée comme une circonstance aggravante dans le cas où le prisonnier de guerre serait déféré aux tribunaux pour des crimes ou délits contre les personnes ou contre la propriété commis au cours de cette tentative.

Après une évasion tentée ou consommée, les camarades de l'évadé qui auront coopéré à l'évasion ne pourront encourir de ce chef qu'une punition disciplinaire.

ARTICLE 52.

Les belligérants veilleront à ce que les autorités compétentes usent de la plus grande indulgence dans l'appréciation de la question de savoir si une infraction commise par un prisonnier de guerre doit être punie disciplinairement ou judiciairement.

Il en sera notamment ainsi lorsqu'il s'agira d'apprécier des faits connexes à l'évasion ou à la tentative d'évasion.

Un prisonnier ne pourra, à raison du même fait ou du même chef d'accusation, être puni qu'une seule fois.

ARTICLE 53.

Aucun prisonnier de guerre frappé d'une peine disciplinaire, qui se trouverait dans les conditions prévues pour le rapatriement, ne pourra être retenu pour la raison qu'il n'a pas subi sa peine.

Les prisonniers à rapatrier qui seraient sous le coup d'une poursuite pénale pourront être exclus du rapatriement jusqu'à la fin de la procédure, et, le cas échéant, jusqu'à l'exécution de la peine ; ceux qui seraient déjà détenus en vertu d'un jugement pourront être retenus jusqu'à la fin de leur détention.

Les belligérants se communiqueront les listes de ceux qui ne pourront être rapatriés pour les motifs indiqués à l'alinéa précédent.

2. - Peines disciplinaires.

ARTICLE 54.

Les arrêts sont la peine disciplinaire la plus sévère qui puisse être infligée à un prisonnier de guerre. La durée d'une même punition ne peut dépasser trente jours.

Ce maximum de trente jours ne pourra pas davantage être dépassé dans le cas de plusieurs faits dont un prisonnier aurait à répondre disciplinairement au moment où il est statué à son égard, que ces faits soient connexes ou non.

Lorsqu'au cours ou après la fin d'une période d'arrêts, un prisonnier sera frappé d'une nouvelle peine disciplinaire, un délai de trois jours au moins séparera chacune des périodes d'arrêts, dès que l'une d'elle est de dix jours ou plus.

ARTICLE 55.

Sous réserve de la disposition faisant l'objet du dernier alinéa de l'article 11, sont applicables, à titre d'aggravation de peine, aux prisonniers de guerre punis disciplinairement les restrictions de nourriture admises dans les armées de la Puissance détentrice.

Toutefois, ces restrictions ne pourront être ordonnées que si l'état de santé des prisonniers punis le permet.

ARTICLE 56.

En aucun cas, les prisonniers de guerre ne pourront être transférés dans les établissements pénitentiaires (prisons, pénitenciers, bagnes, et c.) pour y subir des peines disciplinaires.

Les locaux dans lesquels seront subies les peines disciplinaires seront conformes aux exigences de l'hygiène.

Les prisonniers punis seront mis à même de se tenir en état de propreté.

Chaque jour, ces prisonniers auront la faculté de prendre de l'exercice ou de séjourner en plein air pendant au moins deux heures.

ARTICLE 57.

Les prisonniers de guerre punis disciplinairement seront autorisés à lire et à écrire, ainsi qu'à expédier et à recevoir des lettres.

En revanche, les colis et les envois d'argent pourront n'être délivrés aux destinataires qu'à l'expiration de la peine. Si les colis non distribués contiennent des denrées périssables, celles-ci seront versées à l'infirmerie ou à la cuisine du camp.

ARTICLE 58.

Les prisonniers de guerre punis disciplinairement seront autorisés, sur leur demande, à se présenter à la visite médicale quotidienne. Ils recevront les soins jugés nécessaires par les médecins et, le cas échéant, seront évacués sur l'infirmerie du camp ou sur les hôpitaux.

ARTICLE 59.

Réserve faite de la compétence des tribunaux et des autorités militaires supérieures, les peines disciplinaires ne pourront être prononcées que par un officier muni de pouvoirs disciplinaires en sa qualité de commandant de camp ou de détachement, ou par l'officier responsable qui le remplace.

3. - Poursuites judiciaires.

ARTICLE 60.

Lors de l'ouverture d'une procédure judiciaire dirigée contre un prisonnier de guerre, la Puissance détentrice en avertira aussitôt qu'elle pourra le faire, et toujours avant la date fixée pour l'ouverture des débats, le représentant de la Puissance protectrice.

Cet avis contiendra les indications suivantes :

- a) état civil et grade du prisonnier ;
- b) lieu de séjour ou de détention ;
- c) spécification du ou des chefs d'accusation, avec mention des dispositions légales applicables.

S'il n'est pas possible de donner dans cet avis l'indication du tribunal qui jugera l'affaire, celle de la date d'ouverture des débats et celle du local où ils auront lieu, ces indications seront fournies ultérieurement au représentant de la Puissance protectrice, le plus tôt possible, et en tout cas trois semaines au moins avant l'ouverture des débats.

ARTICLE 61.

Aucun prisonnier de guerre ne pourra être condamné sans avoir eu l'occasion de se défendre.
Aucun prisonnier ne pourra être contraint de se reconnaître coupable du fait dont il est accusé.

ARTICLE 62.

Le prisonnier de guerre sera en droit d'être assisté par un défenseur qualifié de son choix et de recourir, si c'est nécessaire, aux offices d'un interprète compétent. Il sera avisé de son droit, en temps utile avant les débats, par la Puissance détentrice.

A défaut d'un choix par le prisonnier, la Puissance protectrice pourra lui procurer un défenseur. La Puissance détentrice remettra à la Puissance protectrice, sur la demande de celle-ci, une liste de personnes qualifiées pour présenter la défense.

Les représentants de la Puissance protectrice auront le droit d'assister aux débats de la cause.

La seule exception à cette règle est celle où les débats de la cause doivent rester secrets dans l'intérêt de la sûreté de l'Etat. La Puissance détentrice en préviendrait la Puissance protectrice.

ARTICLE 63.

Un jugement ne pourra être prononcé à la charge d'un prisonnier de guerre que par les mêmes tribunaux et suivant la même procédure qu'à l'égard des personnes appartenant aux forces armées de la Puissance détentrice.

ARTICLE 64.

Tout prisonnier de guerre aura le droit de recourir contre tout jugement rendu à son égard, de la même manière que les individus appartenant aux forces armées de la Puissance détentrice.

ARTICLE 65.

Les jugements prononcés contre les prisonniers de guerre seront immédiatement communiqués à la Puissance protectrice.

ARTICLE 66.

Si la peine de mort est prononcée contre un prisonnier de guerre, une communication exposant en détail la nature et les circonstances de l'infraction sera adressée, au plus tôt, au représentant de la Puissance protectrice, pour être transmise à la Puissance dans les armées de laquelle le prisonnier a servi.

Le jugement ne sera pas exécuté avant l'expiration d'un délai d'au moins trois mois à partir de cette communication.

ARTICLE 67.

Aucun prisonnier de guerre ne pourra être privé du bénéfice des dispositions de l'article 42 de la présente Convention à la suite d'un jugement ou autrement.

TITRE IV

DE LA FIN DE LA CAPTIVITE.

SECTION I

DU RAPATRIEMENT DIRECT ET DE L'HOSPITALISATION EN PAYS NEUTRE

ARTICLE 68.

Les belligérants seront tenus de renvoyer dans leur pays, sans égard au grade ni au nombre, après les avoir mis en état d'être transportés, les prisonniers de guerre grands malades et grands blessés.

Des accords entre les belligérants fixeront en conséquence, aussitôt que possible, les cas d'invalidité ou de maladie entraînant le rapatriement direct, ainsi que les cas entraînant éventuellement l'hospitalisation en pays neutre. En attendant que ces accords soient conclus, les belligérants pourront se référer à l'accord-type annexé, à titre documentaire, à la présente Convention.

ARTICLE 69.

Dès l'ouverture des hostilités, les belligérants s'entendront pour nommer des commissions médicales mixtes. Ces commissions seront composées de trois membres, dont deux appartenant à un pays neutre et un désigné par la Puissance détentrice ; l'un des médecins du pays neutre présidera. Ces commissions médicales mixtes procéderont à l'examen des prisonniers malades ou blessés et prendront toutes décisions utiles à leur égard.

Les décisions de ces commissions seront prises à la majorité et exécutées dans le plus bref délai.

ARTICLE 70.

Outre ceux qui auront été désignés par le médecin du camp, les prisonniers de guerre suivants seront soumis à la visite de la commission médicale mixte mentionnée à l'article 69, en vue de leur rapatriement direct ou de leur hospitalisation en pays neutre :

- a. les prisonniers qui en feront la demande directement au médecin du camp ;
- b. les prisonniers qui seront présentés par les hommes de confiance prévus à l'article 43, ceux-ci agissant de leur propre initiative ou à la demande des prisonniers eux-mêmes ;
- c. les prisonniers qui auront été proposés par la Puissance dans les armées de laquelle ils ont servi ou par une association de secours dûment reconnue et autorisée par cette Puissance.

ARTICLE 71.

Les prisonniers de guerre victimes d'accidents du travail, exception faite des blessés volontaires, seront mis, en ce qui concerne le rapatriement ou éventuellement l'hospitalisation en pays neutre, au bénéfice des mêmes dispositions.

ARTICLE 72.

Pendant la durée des hostilités et pour des raisons d'humanité, les belligérants pourront conclure des accords en vue du rapatriement direct ou de l'hospitalisation en pays neutre des prisonniers de guerre valides ayant subi une longue captivité.

ARTICLE 73.

Les frais de rapatriement ou de transport dans un pays neutre des prisonniers de guerre seront supportés, à partir de la frontière de la Puissance détentrice, par la Puissance dans les armées de laquelle ces prisonniers ont servi.

ARTICLE 74.

Aucun rapatrié ne pourra être employé à un service militaire actif.

SECTION II

DE LA LIBERATION ET DU RAPATRIEMENT A LA FIN DES HOSTILITES.

ARTICLE 75.

Lorsque les belligérants concluront une convention d'armistice, ils devront, en principe, y faire figurer des stipulations concernant le rapatriement des prisonniers de guerre. Si des stipulations à cet égard n'ont pas pu être insérées dans cette convention, les belligérants se mettront néanmoins, le plus tôt possible, en rapport à cet effet. Dans tous les cas, le rapatriement des prisonniers s'effectuera dans le plus bref délai après la conclusion de la paix.

Les prisonniers de guerre qui seraient sous le coup d'une poursuite pénale pour un crime ou un délit de droit commun pourront toutefois être retenus jusqu'à la fin de la procédure et, le cas échéant, jusqu'à l'expiration de la peine. Il en sera de même de ceux condamnés pour un crime ou délit de droit

commun.

D'entente entre les belligérants, des commissions pourront être instituées dans le but de rechercher les prisonniers dispersés et d'assurer leur rapatriement.

TITRE V DU DECES DES PRISONNIERS DE GUERRE.

ARTICLE 76.

Les testaments des prisonniers de guerre seront reçus et dressés dans les mêmes conditions que pour les militaires de l'armée nationale.

On suivra également les mêmes règles en ce qui concerne les pièces relatives à la constatation des décès.

Les belligérants veilleront à ce que les prisonniers de guerre décédés en captivité soient enterrés honorablement et à ce que les tombes portent toutes indications utiles, soient respectées et convenablement entretenues.

TITRE VI DES BUREAUX DE SECOURS ET DE RENSEIGNEMENTS CONCERNANT LES PRISONNIERS DE GUERRE.

ARTICLE 77.

Dès le début des hostilités, chacune des Puissances belligérantes, ainsi que les Puissances neutres qui auront recueilli des belligérants, constitueront un bureau officiel de renseignements sur les prisonniers de guerre se trouvant sur leur territoire.

Dans le plus bref délai possible, chacune des Puissances belligérantes informera son bureau de renseignements de toute capture de prisonniers effectuée par ses armées, en lui donnant tous renseignements d'identité dont elle dispose permettant d'aviser rapidement les familles intéressées, et en lui faisant connaître les adresses officielles auxquelles les familles pourront écrire aux prisonniers. Le bureau de renseignements fera parvenir d'urgence toutes ces indications aux Puissances intéressées, par l'entremise, d'une part, des Puissances protectrices et, d'autre part, de l'agence centrale prévue à l'article 79.

Le bureau de renseignements, chargé de répondre à toutes les demandes qui concernent les prisonniers de guerre, recevra des divers services compétents toutes les indications relatives aux internements et aux mutations, aux mises en liberté sur parole, aux rapatriements, aux évasions, aux séjours dans les hôpitaux, aux décès, ainsi que les autres renseignements nécessaires pour établir et tenir à jour une fiche individuelle pour chaque prisonnier de guerre.

Le bureau portera sur cette fiche, dans la mesure du possible et sous réserve des dispositions de l'article 5 : le numéro matricule, les nom et prénoms, la date et le lieu de naissance, le grade et le corps de troupe de l'intéressé, le prénom du père et le nom de la mère, l'adresse de la personne à aviser en cas d'accident, les blessures, la date et le lieu de la capture, de l'internement, des blessures, de la mort, ainsi que tous autres renseignements importants.

Des listes hebdomadaires contenant tous les nouveaux renseignements susceptibles de faciliter l'identification de chaque prisonnier seront transmises aux Puissances intéressées.

La fiche individuelle du prisonnier de guerre sera remise après la conclusion de la paix à la Puissance qu'il aura servi.

Le bureau de renseignements sera en outre tenu de recueillir tous les objets d'usage personnel, valeurs, correspondances, carnets de solde, signes d'identité, etc., qui auront été délaissés par les prisonniers de guerre rapatriés, libérés sur parole, évadés ou décédés, et de les transmettre aux pays intéressés.

ARTICLE 78.

Les sociétés de secours pour les prisonniers de guerre, régulièrement constituées selon la loi de leur pays, et ayant pour objet d'être les intermédiaires de l'action charitable, recevront de la part des belligérants, pour elles et pour leurs agents dûment accrédités, toute facilité, dans les limites tracées par les nécessités militaires, pour accomplir efficacement leur tâche d'humanité. Les délégués de ces

sociétés pourront être admis à distribuer des secours dans les camps, ainsi qu'aux lieux d'étape des prisonniers rapatriés, moyennant une permission personnelle délivrée par l'autorité militaire et en prenant l'engagement, par écrit, de se soumettre à toutes les mesures d'ordre et de police que celle-ci prescrirait.

ARTICLE 79.

Une agence centrale de renseignements sur les prisonniers de guerre sera créée en pays neutre. Le Comité international de la Croix-Rouge proposera aux Puissances intéressées, s'il le juge nécessaire, l'organisation d'une telle agence.

Cette agence sera chargée de concentrer tous les renseignements, intéressant les prisonniers, qu'elle pourra obtenir par les voies officielles ou privées ; elle les transmettra le plus rapidement possible au pays d'origine des prisonniers ou à la Puissance qu'ils auront servie.

Ces dispositions ne devront pas être interprétées comme restreignant l'activité humanitaire du Comité international de la Croix-Rouge.

ARTICLE 80.

Les bureaux de renseignements jouiront de la franchise de port en matière postale, ainsi que de toutes exemptions prévues à l'article 38.

TITRE VII

DE L'APPLICATION DE LA CONVENTION A CERTAINES CATEGORIES DE CIVILS.

ARTICLE 81.

Les individus qui suivent les forces armées sans en faire directement partie, tels que les correspondants, les reporters de journaux, les vivandiers, les fournisseurs, qui tomberont au pouvoir de l'ennemi et que celui-ci jugera utile de détenir, auront droit au traitement des prisonniers de guerre, à condition qu'ils soient munis d'une légitimation de l'autorité militaire des forces armées qu'ils accompagnaient.

TITRE VIII

DE L'EXECUTION DE LA CONVENTION

SECTION I

DISPOSITIONS GENERALES.

ARTICLE 82.

Les dispositions de la présente Convention devront être respectées par les Hautes Parties Contractantes en toutes circonstances.

Au cas où, en temps de guerre, un des belligérants ne serait pas partie à la Convention, ses dispositions demeureront néanmoins obligatoires entre les belligérants qui y participent.

ARTICLE 83.

Les Hautes Parties Contractantes se réservent le droit de conclure des conventions spéciales sur toutes questions relatives aux prisonniers de guerre qu'il leur paraîtrait opportun de régler particulièrement.

Les prisonniers de guerre resteront au bénéfice de ces accords jusqu'à l'achèvement du rapatriement, sauf stipulations expresses contraires contenues dans les susdits accords ou dans des accords ultérieurs, ou également sauf mesures plus favorables prises par l'une ou l'autre des Puissances belligérantes à l'égard des prisonniers qu'elles détiennent.

En vue d'assurer l'application, de part et d'autre, des stipulations de la présente Convention, et de faciliter la conclusion des conventions spéciales prévues ci-dessus, les belligérants pourront autoriser, dès le début des hostilités, des réunions de représentants des autorités respectives chargées de l'administration des prisonniers de guerre.

ARTICLE 84.

Le texte de la présente Convention et des conventions spéciales prévues à l'article précédent sera affiché, autant que possible dans la langue maternelle des prisonniers de guerre, à des emplacements où il pourra être consulté par tous les prisonniers.

Le texte de ces conventions sera communiqué, sur leur demande, aux prisonniers qui se trouveraient dans l'impossibilité de prendre connaissance du texte affiché.

ARTICLE 85.

Les Hautes Parties Contractantes se communiqueront par l'intermédiaire du Conseil fédéral suisse les traductions officielles de la présente Convention, ainsi que les lois et règlements qu'elles pourront être amenées à adopter pour assurer l'application de la présente Convention.

SECTION II

DE L'ORGANISATION DU CONTROLE

ARTICLE 86.

Les Hautes Parties Contractantes reconnaissent que l'application régulière de la présente Convention trouvera une garantie dans la possibilité de collaboration des Puissances protectrices chargées de sauvegarder les intérêts des belligérants ; à cet égard, les Puissances protectrices pourront, en dehors de leur personnel diplomatique, désigner des délégués parmi leurs propres ressortissants ou parmi les ressortissants d'autres Puissances neutres. Ces délégués devront être soumis à l'agrément du belligérant auprès duquel ils exerceront leur mission.

Les représentants de la Puissance protectrice ou ses délégués agréés seront autorisés à se rendre dans toutes les localités, sans aucune exception, où sont internés des prisonniers de guerre. Ils auront accès dans tous les locaux occupés par des prisonniers et pourront s'entretenir avec ceux-ci, en règle générale sans témoin, personnellement ou par l'intermédiaire d'interprètes.

Les belligérants faciliteront dans la plus large mesure possible la tâche des représentants ou des délégués agréés de la Puissance protectrice. Les autorités militaires seront informées de leur visite.

Les belligérants pourront s'entendre pour admettre que des personnes de la propre nationalité des prisonniers soient admises à participer aux voyages d'inspection.

ARTICLE 87.

En cas de désaccord entre les belligérants sur l'application des dispositions de la présente Convention, les Puissances protectrices devront, dans la mesure du possible, prêter leurs bons offices aux fins de règlement du différend.

A cet effet, chacune des Puissances protectrices pourra, notamment, proposer aux belligérants intéressés une réunion de représentants de ceux-ci, éventuellement sur un territoire neutre convenablement choisi. Les belligérants seront tenus de donner suite aux propositions qui leur seront faites dans ce sens. La Puissance protectrice pourra, le cas échéant, soumettre à l'agrément des Puissances en cause une personnalité appartenant à une Puissance neutre ou une personnalité déléguée par le Comité international de la Croix-Rouge, qui sera appelée à participer à cette réunion.

ARTICLE 88.

Les dispositions qui précèdent ne font pas obstacle à l'activité humanitaire que le Comité international de la Croix-Rouge pourra déployer pour la protection des prisonniers de guerre, moyennant l'agrément des belligérants intéressés.

SECTION III

DISPOSITIONS FINALES

ARTICLE 89.

Dans les rapports entre Puissances liées par la Convention de La Haye concernant les lois et coutumes de la guerre sur terre, qu'il s'agisse de celle du 29 juillet 1899 ou de celle du 18 octobre 1907, et qui

participent à la présente Convention, celle-ci complétera le chapitre II du Règlement annexé aux susdites Conventions de La Haye.

ARTICLE 90.

La présente Convention, qui portera la date de ce jour, pourra, jusqu'au premier février 1930, être signée au nom de tous les pays représentés à la Conférence qui s'est ouverte à Genève le 1er juillet 1929.

ARTICLE 91.

La présente Convention sera ratifiée aussitôt que possible.

Les ratifications seront déposées à Berne.

Il sera dressé du dépôt de chaque instrument de ratification un procès-verbal dont une copie, certifiée conforme, sera remise par le Conseil fédéral suisse aux Gouvernements de tous les pays au nom de qui la Convention aura été signée ou l'adhésion notifiée.

ARTICLE 92.

La présente Convention entrera en vigueur six mois après que deux instruments de ratification au moins auront été déposés.

Ultérieurement, elle entrera en vigueur pour chaque Haute Partie Contractante six mois après le dépôt de son instrument de ratification.

ARTICLE 93.

A partir de la date de sa mise en vigueur, la présente Convention sera ouverte aux adhésions données au nom de tout pays au nom duquel cette Convention n'aura pas été signée.

ARTICLE 94.

Les adhésions seront notifiées par écrit au Conseil fédéral suisse et produiront leurs effets six mois après la date à laquelle elles lui seront parvenues.

Le Conseil fédéral suisse communiquera les adhésions aux Gouvernements de tous les pays au nom de qui la Convention aura été signée ou l'adhésion notifiée.

ARTICLE 95.

L'état de guerre donnera effet immédiat aux ratifications déposées et aux adhésions notifiées par les Puissances belligérantes avant ou après le début des hostilités. La communication des ratifications ou adhésions reçues des Puissances en état de guerre sera faite par le Conseil fédéral suisse par la voie la plus rapide.

ARTICLE 96.

Chacune des Hautes Parties Contractantes aura la faculté de dénoncer la présente Convention. La dénonciation ne produira ses effets qu'un an après que la notification en aura été faite par écrit au Conseil fédéral suisse. Celui-ci communiquera cette notification aux Gouvernements de toutes les Hautes Parties Contractantes.

La dénonciation ne vaudra qu'à l'égard de la Haute Partie Contractante qui l'aura notifiée.

En outre, cette dénonciation ne produira pas ses effets au cours d'une guerre dans laquelle serait impliquée la Puissance dénonçante. En ce cas, la présente Convention continuera à produire ses effets, au delà du délai d'un an, jusqu'à la conclusion de la paix et, en tout cas, jusqu'à ce que les opérations du rapatriement soient terminées.

ARTICLE 97.

Une copie certifiée conforme de la présente Convention sera déposée aux archives de la Société des Nations par les soins du Conseil fédéral suisse. De même, les ratifications, adhésions et dénonciations qui seront notifiées au Conseil fédéral suisse seront communiquées par lui à la Société des Nations.

EN FOI DE QUOI les Plénipotentiaires susnommés ont signé la présente Convention.

FAIT à Genève, le vingt-sept juillet mil neuf cent vingt-neuf, en un seul exemplaire, qui restera déposé dans les archives de la Confédération Suisse et dont des copies, certifiées conformes, seront remises aux Gouvernements de tous les pays invités à la Conférence.

(Signatures)

Annexe à la convention relative au rapatriement des prisonniers de guerre du 27 août 1929.

I.- PRINCIPES DIRECTEURS POUR LE RAPATRIEMENT DIRECT ET L'HOSPITALISATION EN PAYS NEUTRE.

A. - RAPATRIEMENT DIRECT.

Seront rapatriés directement :

- 1° Les malades et blessés dont, d'après les prévisions médicales, la curabilité en une année n'est pas présumable, leur état exigeant un traitement, et leur aptitude intellectuelle ou corporelle paraissant avoir subi une diminution considérable ;
- 2° Les malades et blessés incurables dont l'aptitude intellectuelle ou corporelle paraît avoir subi une diminution considérable ;
- 3° Les malades et blessés guéris dont l'aptitude intellectuelle ou corporelle paraît avoir subi une diminution considérable.

B. - HOSPITALISATION EN PAYS NEUTRE.

Seront hospitalisés :

- 1° Les malades et blessés dont la guérison est présumable dans le délai d'un an, cette guérison apparaissant comme plus sûre et plus rapide si les malades et blessés sont mis au bénéfice des ressources qu'offre le pays neutre que si leur captivité proprement dite est prolongée ;
- 2° Les prisonniers de guerre dont la santé intellectuelle ou physique paraît, d'après les prévisions médicales, menacée sérieusement par le maintien en captivité, tandis que l'hospitalisation en pays neutre pourrait probablement les soustraire à ce risque.

C. - RAPATRIEMENT DES HOSPITALISÉS EN PAYS NEUTRE.

Seront rapatriés les prisonniers de guerre hospitalisés en pays neutre qui appartiennent aux catégories suivantes :

- 1° Ceux dont l'état de santé se présente comme étant ou devenant tel qu'ils rentrent dans les catégories des rapatriables pour raisons de santé ;
- 2° Les guéris dont l'aptitude intellectuelle ou physique paraît avoir subi une diminution considérable.

II.- PRINCIPES SPECIAUX POUR LE RAPATRIEMENT DIRECT OU L'HOSPITALISATION EN PAYS NEUTRE.

A. - RAPATRIEMENT.

Seront rapatriés :

- 1° Tous les prisonniers de guerre atteints, à la suite de lésions organiques, des altérations suivantes, effectives ou fonctionnelles : perte de membre, paralysie, altérations articulaires ou autres, pour autant que le défaut est d'au moins un pied ou une main, ou qu'il équivaut à la perte d'un pied ou d'une main ;
- 2° Tous les prisonniers de guerre blessés ou lésés dont l'état est tel qu'il fait d'eux des infirmes dont on ne peut pas, médicalement, prévoir la guérison dans le délai d'un an ;

3° Tous les malades dont l'état est tel qu'il fait d'eux des infirmes dont on ne peut pas, médicalement, prévoir la guérison dans le délai d'un an.

A cette catégorie appartiennent en particulier :

- a) Les tuberculoses progressives d'organes quelconques qui, d'après les prévisions médicales, ne peuvent plus être guéries ou au moins considérablement améliorées par une cure en pays neutre ;
- b) Les affections non tuberculeuses des organes respiratoires présumées incurables (ainsi, avant tout, l'emphysème pulmonaire fortement développé avec ou sans bronchite, les dilatations bronchiques, l'asthme grave, les intoxications par les gaz, etc.) ;
- c) Les affections chroniques graves des organes de la circulation (par exemple : les affections valvulaires avec tendances aux troubles de compensation, les affections relativement graves du myocarde, du péricarde et des vaisseaux, en particulier les anévrismes inopérables des gros vaisseaux, etc.) ;
- d) Les affections chroniques graves des organes digestifs ;
- e) Les affections chroniques graves des organes urinaires et sexuels, avant tout, par exemple : tous les cas de néphrites chroniques confirmées avec séméiologie complète, et tout particulièrement lorsqu'il existe déjà des altérations cardiaques et vasculaires ; de même les pyélites et cystites chroniques, etc ;
- f) Les maladies chroniques graves du système nerveux central et périphérique : ainsi, avant tout, la neurasthénie et l'hystérie graves, tous les cas incontestables d'épilepsie, le Basedow grave, etc ;
- g) La cécité des deux yeux, ou celle d'un oeil lorsque la vision de l'autre reste inférieure à 1 malgré l'emploi de verres correcteurs ; La diminution de l'acuité visuelle au cas où il est impossible de la ramener par la correction à l'acuité de 1/2 pour un oeil du moins ; Les autres affections oculaires rentrant dans la présente catégorie (glaucome, iritis, choroïdite, etc.) ;
- h) La surdité totale bilatérale, ainsi que la surdité totale unilatérale au cas où l'oreille incomplètement sourde ne perçoit plus la voix parlée ordinaire à un mètre de distance ;
- i) Tous les cas incontestables d'affections mentales ;
- k) Les cas graves d'intoxication chronique par les métaux ou par d'autres causes (saturnisme, hydrargyrisme, morphinisme, cocaïnisme, alcoolisme, intoxication par les gaz, etc.) ;
- l) Les affections chroniques des organes locomoteurs (arthrite déformante, goutte, rhumatismes avec altérations décelables cliniquement), à la condition qu'elles soient graves ;
- m) Tous les néoplasmes malins, s'ils ne sont pas justiciables d'interventions opératoires relativement bénignes sans danger pour la vie de l'opéré ;
- n) Tous les cas de malaria avec altérations organiques appréciables (augmentation chronique importante du volume du foie, de la rate, cachexie, etc.) ;
- o) Les affections cutanées chroniques graves, pour autant que leur nature ne constitue pas une indication médicale d'hospitalisation en pays neutre ;
- p) Les avitaminoses graves (béri-béri, pellagra, scorbut chronique).

B. - HOSPITALISATION.

Les prisonniers de guerre doivent être hospitalisés s'ils sont atteints des affections suivantes :

1° Toutes les formes de tuberculose d'organes quelconques, si, d'après les connaissances médicales actuelles, elles peuvent être guéries, ou du moins considérablement améliorées par les méthodes applicables en pays neutre (altitude, traitement dans les sanatoria, etc.) ;

2° Toutes les formes - nécessitant un traitement - d'affections des organes respiratoires, circulatoires, digestifs, génito-urinaires, nerveux, des organes des sens, des appareils locomoteurs et cutanés, à condition, toutefois, que ces formes d'affections n'appartiennent pas aux catégories prescrivant le rapatriement direct, ou qu'elles ne soient pas des maladies aiguës proprement dites ayant une tendance à la guérison franche. Les affections envisagées dans ce paragraphe sont celles qui offrent par l'application des moyens de cure disponibles en pays neutre des chances de guérison réellement meilleures pour le patient que si celui-ci était traité en captivité.

Il y a lieu de considérer tout spécialement les troubles nerveux dont les causes efficientes ou

déterminantes sont les événements de la guerre ou de la captivité même, comme la psychasthénie des prisonniers de guerre et autres cas analogues.

Tous les cas de ce genre dûment constatés doivent être hospitalisés, pour autant que leur gravité ou leurs caractères constitutionnels n'en font pas des cas de rapatriement direct.

Les cas de psychasthénie des prisonniers de guerre qui ne sont pas guéris après trois mois d'hospitalisation en pays neutre ou qui, après ce délai, ne sont pas manifestement en voie de guérison définitive, devront être rapatriés.

3° Tous les cas de blessures, de lésions et leurs conséquences qui offrent des chances de guérison meilleures en pays neutre qu'en captivité, à condition que ces cas ne soient pas, ou bien justiciables du rapatriement direct, ou bien insignifiants ;

4° Tous les cas de malaria dûment constatés et ne présentant pas d'altérations organiques décelables cliniquement (augmentation de volume chronique du foie, de la rate, cachexie, etc.), si le séjour en pays neutre offre des perspectives particulièrement favorables de guérison définitive ;

5° Tous les cas d'intoxication (en particulier par les gaz, les métaux, les alcaloïdes) pour lesquels les perspectives de guérison en pays neutre sont spécialement favorables.

Seront exclus de l'hospitalisation :

1° Tous les cas d'affections mentales dûment constatées ;

2° Toutes les affections nerveuses organiques ou fonctionnelles réputées incurables ; (Ces deux catégories appartiennent à celles donnant droit au rapatriement direct.)

3° L'alcoolisme chronique grave ;

4° Toutes les affections contagieuses dans la période où elles sont transmissibles (maladies infectieuses aiguës, syphilis primaire et secondaire, trachôme, lèpre, etc.).

III.- OBSERVATIONS GENERALES.

Les conditions fixées ci-dessus doivent, d'une façon générale, être interprétées et appliquées dans un esprit aussi large que possible.

Cette largeur d'interprétation doit être appliquée particulièrement aux états névropathiques ou psychopathiques causés ou déterminés par les événements de la guerre ou de la captivité même (psychasthénie des prisonniers de guerre), ainsi qu'aux cas de tuberculose à tous les degrés.

Il va de soi que les médecins de camp et les commissions médicales mixtes peuvent se trouver en présence d'une foule de cas non mentionnés parmi les exemples donnés sous chiffre II, ou de cas ne s'adaptant pas à ces exemples. Les exemples mentionnés ci-dessus ne sont donnés que comme exemples typiques ; une liste analogue d'exemples d'altérations chirurgicales n'a pas été établie parce que, abstraction faite des cas incontestables par leur nature même (amputations), il est difficile de dresser une liste de types particuliers ; l'expérience a démontré qu'un exposé de ces cas particuliers n'était pas sans inconvénients dans la pratique.

On résoudra tous les cas ne s'adaptant pas exactement aux exemples cités, en s'inspirant de l'esprit des principes directeurs ci-dessus.